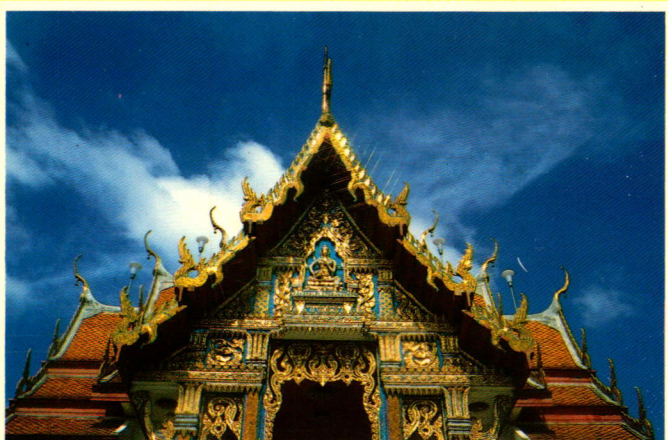
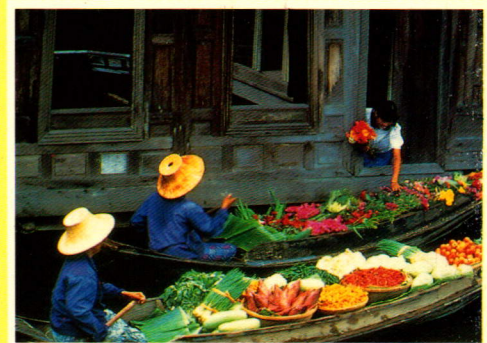

มรดกของชาติ

เล่ม ๓

มรดกของชาติ

เล่ม ๓

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๓๕

มรดกของชาติ ISBN 974-7770-7

จำนวนพิมพ์ ๑,๐๐๐ เล่ม

กันยายน ๒๕๓๕

โดย คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ

บรรณาธิการ นายประพัฒน์ ตรีณรงค์

ออกแบบปก นางปัทมา ปานประปา

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ อักษรไทย จำกัด โทร. ๔๒๔๕๕๗

คำนำ

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน บรรพบุรุษของชาติได้สร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมทุกสาขาเป็นมรดกตกทอดมาถึงอนุชนเป็นจำนวนมาก มรดกศิลปวัฒนธรรมอันล้ำค่าเหล่านั้นได้อำนวยประโยชน์แสดงให้เห็นอารยธรรมความเจริญของชนในชาติ เป็นเครื่องหมายแสดงเอกลักษณ์ของชาติ และเป็นสมบัติของปวงชนชาวไทย

คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรีซึ่งมีหน้าที่ในการเผยแพร่มรดกของชาติ ได้จัดทำหนังสือ “มรดกของชาติ” เล่มนี้ ซึ่งเป็นเล่มที่สามที่จัดทำขึ้น โดยรวบรวมบทความที่ออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียง 919 กรป.กลาง ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๓๓-๒๕๓๔ เพื่อเผยแพร่เรื่องราวความรู้หรือสิ่งที่เป็นมรดกของชาติแก่ประชาชน นักศึกษาและนักเรียนโดยทั่วไป เพื่อนำมาให้เกิดความภาคภูมิใจ จะได้ช่วยกันสอดส่อง ทะนุบำรุง สงวนรักษาตลอดจนสืบทอดมรดกของชาติ

คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ หวังว่าผลงานที่ได้จัดทำขึ้นนี้ คงจะเป็นที่สนใจแก่ท่านทั้งหลายที่มีความประสงค์จะรักษามรดกของชาติไทยให้ยั่งยืนสืบไปชั่วกาลนาน

คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ
ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

สารบัญ

	หน้า
การจัดการมรดกของชาติ	๑
หลักฐานจดหมายเหตุเกี่ยวกับฐานรากของพระปรางค์วัดอรุณฯ	๔
วัดกวีศราราม ราชวรวิหาร	๙
วัดเสนาสนาราม	๑๓
ตำราพิชัยสงคราม	๑๗
หอพระมณฑปยรธรรม	๒๑
พระพุทธรูปขนาดปรกปางมารวิชัย	๓๐
มรดกของชาติ สมุทรโฆษคำฉันท์ วรรณคดี 3 ส่วนน	๓๔
ยาสมุนไพรไทย-มรดกทางเทคโนโลยีของมนุษยชาติ	๔๐
เขียนหมากของไทย	๕๔
วัดชุมพลนิกายาราม	๕๙
คำว่า “แม่” จำกัดความทางศิลปะแบบไทยประเพณี	๖๓
การศึกษาด้านจารึก ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี	๖๗
อาณาจักรทวารวดี	๗๐
ระบำ รำ ฟ้อน	๗๓
เมืองบางกอกสมัยกรุงศรีอยุธยา	๘๗
มรดกหัตถกรรมของไทย	๙๓

รายนามคณะอนุกรรมการมรดกของชาติ

๑	หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล	เป็นประธานอนุกรรมการ
๒	นายประเสริฐ ณ นคร	เป็นรองประธานอนุกรรมการ
๓	พลโท ดำเนียร เลชะกุล	เป็นอนุกรรมการ
๔	อธิบดีกรมศิลปากร	เป็นอนุกรรมการ
๕	อธิบดีกรมวิชาการ	เป็นอนุกรรมการ
๖	นายตรี อมาตยกุล	เป็นอนุกรรมการ
๗	นายจุลทัศน์ พยาฆรานนท์	เป็นอนุกรรมการ
๘	นายประพัฒน์ ตรีณรงค์	เป็นอนุกรรมการ
๙	นายพิสิฐ เจริญวงศ์	เป็นอนุกรรมการ
๑๐	นายเย็นใจ เลาหวณิช	เป็นอนุกรรมการ
๑๑	ผู้อำนวยการกองหอสมุดแห่งชาติ	เป็นอนุกรรมการ
๑๒	ผู้อำนวยการกองหอจดหมายเหตุแห่งชาติ	เป็นอนุกรรมการ
๑๓	นายวิบูลย์ ลี้สุวรรณ	เป็นอนุกรรมการ
๑๔	นางรัชกร เหมะจันทร์	เป็นอนุกรรมการ
๑๕	นางปัทมา ปานประชา	เป็นอนุกรรมการ และเลขานุการ
๑๖	นางสาวสุธรรมมา แสงมิ่ง	เป็นอนุกรรมการ และผู้ช่วยเลขานุการ

การจัดการมรดกของชาติ

เรียบเรียงโดย นายพิสิฐ เจริญวงศ์

เทคโนโลยีของการคมนาคมและการสื่อสารในปัจจุบันก้าวหน้าไปอย่างไม่หยุดยั้ง ส่งผลให้การถ่ายทอดและรับข่าวสารจากที่หนึ่งไปอีกที่หนึ่งทั้งใกล้และไกลเป็นไปได้ในเวลาใกล้เคียงกันเกือบทุกแห่งในโลก จนทำให้เรารู้สึกว่า โลกนี้แคบลงทุกวัน โลกทัศน์ของประชาชนในประเทศต่าง ๆ ก็มีแนวโน้มว่าจะไปครรลองเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดทางการเมือง การจัดการเศรษฐกิจ และสังคม หรือค่านิยมทั่ว ๆ ไป ทำให้เกิด “ลัทธิเอาอย่าง” กันง่ายขึ้นกว่าเดิม

ในบรรดาเรื่องต่าง ๆ ที่ทำตามอย่างกันนั้น มีเรื่องหนึ่ง ซึ่งแต่เดิมเป็นความสนใจที่อยู่ในวงจำกัด เฉพาะในรั้วในวังในหมู่ชนกษัตริย์ราชบัณฑิตและสังคมชั้นสูงเท่านั้น คือ เรื่องโบราณคดี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ถึงไว้ตอนหนึ่งในเรื่องพระราชานุกิจของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “พระราชานุกิจตามกฎมณเฑียรบาล นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จออกพิพากษาการศึกษาเวลา ๑ ทุ้ม ถึง ๒ ทุ้มจะพิพากษาการเมือง และ ๓ ทุ้ม จึงจะพิพากษาโบราณคดี และเรื่องอื่น ๆ จนถึง ๒ นาฬิกาของวันใหม่ จึงเสด็จเข้าที่พระบรรทม”

กล่าวได้ว่าพระบรมราชวงศ์จักรีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ทรงบุกเบิกให้มีการศึกษาเรื่องอดีตจนเป็นระบบขึ้นในสมัยเรา เริ่มตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นยังดำรงพระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎ ระหว่างทรงผนวช แล้วเสด็จออกทรงตั้งไปทอดพระเนตรโบราณสถานตามเมืองต่าง ๆ จนได้บูรณะองค์พระปฐมเจดีย์ และชลอพระแท่นมิ่งคติลาบาตร กับจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ และหลักที่ ๔ ลงมากรุงเทพฯ ตลอดจนริเริ่มการพิพิธภัณฑสถานของชาติไว้เมื่อ ๑๐๐ กว่าปีมาแล้วเป็นแนวทางให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ มหาราช ทรงปฏิบัติตามให้เกิดประโยชน์ต่อประเทศชาติสืบมา นอกจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว ก็ยังมีเจ้านายเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงเอาพระทัยใส่ต่อการศึกษาโบราณคดี และการอนุรักษ์โบราณวัตถุโบราณสถานของชาติเป็นอย่างดีด้วย อาทิ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ-พระบิดาวิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดีของประเทศไทย และปัจจุบัน... ก็ได้แก่ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ซึ่งกรมศิลปากรและคณะกรรมการอำนวยการวินัยอนุรักษ์มรดกไทยได้น้อมเกล้าฯ ถวายสมัญญานามเมื่อวันคล้ายวันพระราชสมภพที่ ๒ เมษายน ๒๕๓๑ ว่า “อัครราชูปถัมภกมรดกวัฒนธรรมไทย” ในฐานะที่ทรงบำเพ็ญพระราชกิจ เนื่องในการอนุรักษ์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมของชาติในด้านประวัติศาสตร์โบราณคดี ดนตรี ขนบธรรมเนียมประเพณี วรรณคดี และภาษา

ท่านผู้ฟังที่ไม่ได้สนใจและมีพื้นความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีมาก่อน คงจะไม่ทราบว่ โบราณวัตถุสถานนั้นถือเป็นทรัพยากรประเภทหนึ่ง เรียกว่า ทรัพยากรวัฒนธรรม ซึ่งมีมนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้นมา ต่างกับทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้นเอง ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้นเป็นสิ่งที่บรรพบุรุษเราสร้างขึ้นให้ตกทอดมาเป็น “มรดก” ของคนรุ่นเรา

คำ “มรดก” ที่เราใช้แทนทรัพยากรวัฒนธรรมในที่นี้ ตรงกับที่ใช้ในภาษาอังกฤษว่า heritage โดยบังเอิญ แต่เนื่องจากยังใช้ไม่แพร่หลายนัก คนทั่วไปซึ่งชินกับความหมายทางกฎหมายจึงไม่เข้าใจความนัยอย่างที่คุณคณะกรรมการมรดกของชาติต้องการ

จริง ๆ แล้วก็ไม่ใช่อังกฤษหรือไทยเท่านั้นที่ตื่นตัวกับ “มรดกของชาติ” ประเภทโบราณ-วัตถุสถาน แต่เกือบทุกประเทศในโลกที่เดียวที่กำลังดำเนินการอย่างจริงจังกับมรดกนี้ เพื่อให้ได้ประโยชน์ต่อชาติบ้านเมืองอย่างเต็มที่

ท่านผู้ฟังคงจะทราบบ้างแล้วว่า ประเทศเรามีโบราณวัตถุสถานจำนวนมาก แต่เราจัดการไม่ค่อยถูกวิธี เราขาดแคลนผู้รู้และงบประมาณจะดำเนินการ และขาดการจัดการที่ต่อเนื่อง มรดกของชาติที่มีมากจนเรียกได้ว่า “มั่งคั่ง” จึงสูญหายเสื่อมสภาพลดจำนวนลงไปเรื่อย ๆ อย่างน่าเสียดาย

การจัดการที่ดีหมายถึงการจัดการให้โบราณวัตถุสถานเป็นประโยชน์มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยวิธีที่เหมาะสมที่สุด กล่าวคือ แม้ว่าโบราณวัตถุสถานนั้นเป็นหลักฐานแสดงความเป็นมาและพัฒนาการของประเทศตลอดจนความภาคภูมิใจของคนในประเทศ ซึ่งเป็นข้อเท็จจริงที่ไม่มีใครปฏิเสธได้อยู่แล้วก็ตาม เราต้องหาวิธีจัดการให้ได้ประโยชน์ทางอื่นออกมาด้วย ประโยชน์ที่คนทั่วไปเห็นว่าคุ้มค่าการลงทุนก็คือ ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ นั่นเอง

แนวคิดนี้มิได้หมายถึงการนำเอาโบราณวัตถุสถานไปขายดั่งที่ปฏิบัติกันเกินเลยอยู่ในทุกวันนี้ แต่เป็นการเร่งเร้าให้แต่ละประเทศจัดการให้ทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทโบราณวัตถุสถานเป็นสถานที่ที่คนทั่วไปได้เข้าไปชมได้มากขึ้น เพราะสถานที่เหล่านั้นไม่ว่าจะเป็นพิพิธภัณฑ์สถาน ซึ่งเก็บรักษาและแสดงโบราณวัตถุ หรือโบราณสถานที่มีสิ่งก่อสร้าง หรือซากปรักหักพังของอาคาร ก็เป็นสมบัติของส่วนรวมทั้งนั้น หาใช่สถานที่ที่จัดไว้สำหรับนักปราชญ์ราชบัณฑิตมาสำรอกศึกษาเท่านั้นไม่

ปัจจุบันนี้ เราจึงเห็นโบราณสถานจำนวนหนึ่งได้รับการบูรณะปรับปรุงภูมิทัศน์ ให้เป็นสถานที่ที่ให้ประโยชน์ทั้งการศึกษาและการท่องเที่ยวไปพร้อม ๆ กัน สามารถสร้างรายได้เข้าประเทศและท้องถิ่นจำนวนมากในแต่ละปี เพราะค่าใช้จ่ายในการท่องเที่ยววันนั้น มิใช่มีแต่ค่าบัตรเข้าชมโบราณสถาน แต่มีจีปาดั้งแต่เครื่องแต่งกาย ค่าเดินทาง ค่ากิน และค่าที่พัก รวมทั้งค่าใช้จ่ายเบ็ดเตล็ดตั้งแต่ค่าบริการเล็กน้อยจนถึงค่าซื้อของที่ระลึก ซึ่งประเทศไทยยังไม่ได้สนใจที่จะผลิตจริงจังให้เป็นของนำซื้อไปเป็นที่ระลึกของการเดินทางอย่างประเทศตะวันตก ส่วนมากที่ลงทุนเป็นอุตสาหกรรมใหญ่โตเพื่อผลิตของที่มียูนิคอร์นแบบศิลปะประณีต งดงาม และมีขนาดพอเหมาะต่อการนำพาด้วยวัสดุที่มีคุณภาพและคงทน

ประเทศอังกฤษแจ้งเหตุผลถึงการปรับปรุงแหล่งมรดกให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวไว้ชัดเจนว่า ภาษาอังกฤษเป็นเกาะที่มีประชากรสิ้นประเทศแล้ว ไม่ค่อยมีภูมิประเทศที่ดึงดูดใจเท่าใดนัก อุทยานแห่งชาติก็มีขนาดเล็ก และไม่มีสัตว์ที่น่าชมแต่อย่างใดเลย อากาศหรือก็ชื้นและเย็น คนอังกฤษจึงล่องใต้ไปพักผ่อนกันในประเทศที่รู้จักว่าแสงแดดเป็นอย่างไร แต่ว่า มีนักท่องเที่ยวเดินทางมาอังกฤษจำนวนหลายล้านคนต่อปี

ที่เมืองยอร์ก (York) นักโบราณคดีพบแหล่งไวคิงส์ (Vikings) จึงได้ตั้งโครงการกู้แหล่งดำเนินการขุดค้นด้วยงบประมาณของกองทุนโบราณคดีเมืองยอร์ก (the York Archaeological Trust) ต่อมาสร้างเป็นศูนย์จอร์วิก (Jorvik) ขึ้น จัดนิทรรศการชีวิตความเป็นอยู่เมื่อพันปีที่แล้วของพวกเขาไวคิงส์ขึ้น ณ ที่ที่พบนั้นซึ่งอยู่ใต้ดิน มีทางเข้าจากห้างสรรพสินค้าให้ผู้ชมนั่งรถไฟเข้าไปสู่ดินแดนในอดีตกาลของชาวไวคิงส์ ซึ่งปั่นไว้เป็นหุ่นขี้ผึ้ง มีเสียงสร้างบรรยากาศ และ...กลืนด้วย ปีหนึ่ง ๆ มีนักท่องเที่ยวเข้ามาชมเป็นจำนวนล้าน กองทุนมีรายได้ถึงประมาณ ๔๐ ล้านบาทต่อปี

แล้วหันมาดูตัวเราเองบ้าง สถิติรายได้ของกรมศิลปากรจากค่าบัตรเข้าชมอุทยานประวัติศาสตร์ ๙ แห่ง ซึ่งบางแห่งก็ยังไม่ได้พัฒนาปรับปรุงเต็มที่ และผู้เข้าชมอีกจำนวนหนึ่งได้รับการยกเว้นไม่เสียค่าเข้าชม ในรอบ ๑ ปีนับจากปีที่แล้ว มีรายได้ประมาณ ๑๘ ล้านบาท ลองคิดกันดูว่า รายจ่ายอื่น ๆ ที่นักท่องเที่ยวแต่ละคนใช้จ่ายต่อปีเป็นจำนวนหลายสิบเท่าของค่าบัตรเข้าชมจะเป็นจำนวนเงินสักเท่าไร

โบราณสถานที่มีซากหรือตัวอาคารโดด ๆ ที่อยู่กระจัดกระจายในทุกภาคของประเทศไทยก็ได้รับการบูรณะให้เข้าศึกษาและชมกันได้โดยเสียค่าเข้าชมเป็นบางแห่ง แต่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติทุกแห่งเก็บค่าเข้าชม แต่จำนวนคนเข้าชมน้อย เพราะขาดการปลูกฝังแต่เยาว์วัย เทคนิคการจัดไม่ดึงดูดใจ และประเภทของสิ่งของที่จะบอกเนื้อเรื่องก็จำกัดอยู่ที่ศิลปะและโบราณคดีมากกว่าเรื่องอื่น ๆ

การท่องเที่ยวโดยใช้โบราณคดีและประวัติศาสตร์นำ จึงเป็นอุตสาหกรรมที่น่าสนใจ แต่ต้องระวังไม่ให้จำกัดอยู่แต่ส่วนที่แสดงความยิ่งใหญ่เพียงอย่างเดียว ควรแสดงส่วนที่เป็นข้อด้อยอันเป็นข้อเท็จจริงในอดีตด้วย เช่น สงครามที่มีทั้งแพ้ ชนะ วีรบุรุษ วีรสตรี และทาส เป็นต้น

ประเทศเรามีศักยภาพการท่องเที่ยวแหล่งวัฒนธรรมดังกล่าวอยู่เป็นจำนวนมาก และมีวัฒนธรรมหลากหลาย เพราะประกอบไปด้วยชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่หล่อหลอมเกิด “ความเป็นไทย” ขึ้นมา โบราณวัตถุ-สถานต่าง ๆ แสดงที่มาของชาติพันธุ์เหล่านั้นได้ชัดเจนพอควร ไม่ว่าจะเป็นไทย มอญ พม่า ลาว เขมร หรือจีน ซึ่งเป็นคุณสมบัติเด่นของการท่องเที่ยวแหล่งวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง แต่เรายังใช้ประโยชน์ของสิ่งเหล่านี้ ไม่เต็มที่

เดี๋ยวนี้สมบัติของประเทศร่อยหรอลงไปมากแล้ว ควรที่เราจะต้องช่วยกันปกป้องมรดกของชาติเอาไว้ ไม่ให้ใครทำลาย หรือเบียดบังเอาไปเป็นสมบัติส่วนตัว เพื่อที่จะได้จัดการให้เป็นประโยชน์ทั้งทางวิชาการ เกียรติภูมิ และเศรษฐกิจของประเทศต่อไป

สิ่งเหล่านี้เป็นหน้าที่ที่เราจะต้องทำเพื่อคนในอนาคต

หลักฐานจดหมายเหตุ เกี่ยวกับฐานรากของพระปรางค์วัดอรุณฯ

เรียบเรียงโดย นางสาวทรงสรรค์ นิลกำแหง

พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม เป็นปูชนียสถานสำคัญที่เป็นที่รู้จักกันดี ไม่เฉพาะแต่ในหมู่ประชาชนชาวไทยเท่านั้น หากในหมู่นักท่องเที่ยวจากนานาประเทศที่มาเยือนกรุงเทพฯ แล้วไม่ไปเยือน “พระปรางค์วัดอรุณฯ” ด้วยนั้น เห็นจะไม่มี สำหรับประวัติการสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์พระปรางค์วัดอรุณฯ ได้มีผู้เขียนถึงกันมาก แต่สิ่งหนึ่งที่เป็นความลับมาตลอดเวลาเกือบ ๑๕๐ ปี นั่นคือหลักฐานเกี่ยวกับการวางฐานรากในการก่อสร้างพระปรางค์วัดอรุณฯ

พระปรางค์วัดอรุณฯ องค์เดิมนั้นมีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ตามหลักฐานจดหมายเหตุ กล่าวว่า สูงประมาณ ๘ วา หรือประมาณ ๑๖ เมตร ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งขณะนั้นดำรงพระอิสริยยศ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ-เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร เสด็จไปประทับอยู่ ณ พระราชวังเดิมกรุงธนบุรี ซึ่งอยู่ใต้วัดอรุณราชวราราม แล้วทรงมอบหมายให้ดำเนินการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดอรุณราชวรารามใหม่ทั้งวัดด้วย งานบูรณะปฏิสังขรณ์วัดอรุณราชวรารามได้ดำเนินการต่อเนื่องกันมาถึง ๓ รัชกาล จึงแล้วเสร็จบริบูรณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

สำหรับองค์พระปรางค์นั้น ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ว่า ต้องพระประสงค์จะเสริมสร้างให้ใหญ่เป็นพระมหาธาตุสำหรับพระนคร จึงโปรดให้ “กำหนดที่ลงมือขุดราก” ก็พอดีสิ้นรัชกาล ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ปรากฏความต่อมาว่า ได้ทรงคิดแบบอย่างแล้วโปรดให้ลงมือก่อสร้าง ได้เสด็จพระราชดำเนินมา “ก่อพระฤกษ์” เมื่อวันศุกร์ เดือน ๙ แรม ๑๒ ค่ำ จ.ศ. ๑๒๐๔ อันตรงกับวันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๓๘๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า เป็นการสร้างพระปรางค์ใหญ่สวมพระปรางค์เดิม** การก่อสร้างแล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๓๙๒

ต่อมาพระปรางค์วัดอรุณฯ ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่รวม ๒ ครั้ง คือในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๕๑-๒๔๕๒ ครั้งหนึ่ง และในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลวชิราลงกรณ มหาราช รัชกาลปัจจุบัน ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๗ อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งในการบูรณะปฏิสังขรณ์ใหญ่ครั้งหลังนี้เองที่ได้มีการนำวิธีการสำรวจด้านวิศวกรรมมาใช้ในการตรวจสอบความมั่นคงของโบราณสถานเป็นงานแรก อันเป็นเหตุให้พบข้อมูลที่สำคัญยิ่งในประวัติการณ์ด้านวิศวกรรมก่อสร้างในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์

*หัวหน้าฝ่ายเอกสารประวัติศาสตร์ร่วมสมัยหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

**ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๘ จากหนังสือ สานสนมเด็จพระ ภาคที่ ๑

ผู้เขียนขอย้อนกล่าวถึงความเป็นมาของการบูรณะปฏิสังขรณ์ใหญ่ขององค์พระปรางค์วัดอรุณฯ ในรัชกาลปัจจุบันนี้สักเล็กน้อย ด้วยหลังจากการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในรัชกาลที่ ๕ แล้ว ต่อมาเป็นเวลาร่วม ๖๐ ปี พระปรางค์ได้กลับชำรุดทรุดโทรมลงอีก ตัวอาคารของพระปรางค์ประธาน ปรางค์ทิศ และมณฑปทิศแตกร้าวบางส่วนโดยทั่วไป อิฐก่อประกอบบัว ฐานย่อไม้ ย่อเก็จ และส่วนประกอบต่าง ๆ แตกร้าวหลุดพังลงมาเป็นกระปิ ปูนถือผิวผนังทุกส่วนเสื่อมสภาพชำรุดหลุดแตก กระเบื้องเคลือบลายประดับและภาพปั้นประดับตกแต่งชำรุดหลุดหัก พื้นลานภายในบริเวณทรุดและแตกร้าวชำรุดทั่วไป

โดยที่พระปรางค์วัดอรุณฯ เป็นโบราณสถานที่กรมศิลปากรควบคุมดูแลอยู่ ตามนัยแห่งมาตรา ๑๕ พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ กรมศิลปากรจึงได้รับมอบหมายให้ดำเนินการสำรวจและจัดทำโครงการบูรณะ กรมศิลปากรได้เสนอความเห็นต่อรัฐบาลว่า ก่อนที่จะซ่อมบูรณะในขั้นที่แน่นอนลงไป ควรแต่งตั้งกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิในด้านต่าง ๆ เช่น ผู้มีความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับวัดและพระปรางค์ ฝ่ายโบราณคดี สถาปัตยกรรม ประติมากรรม ประณีตศิลป์ และฝ่ายวิศวกรรม เป็นต้น ร่วมปรึกษาหารือและให้ความเห็นชอบในแผนการบูรณะก่อนที่จะดำเนินการทุกขั้นไป โดยเฉพาะการซ่อมบูรณะที่ได้เคยกระทำมาในอดีตเป็นการบูรณะส่วนประกอบภายนอกเป็นส่วนใหญ่ในครั้งนี จึงควรใช้วิชาความรู้ด้านวิศวกรรมเข้าช่วย เพื่อให้เกิดความมั่นคงถาวรยิ่งกว่าครั้งที่แล้ว ๆ มาด้วย

คณะรัฐมนตรี ซึ่งมี จอมพล ถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น จึงได้มีมติให้แต่งตั้งคณะกรรมการพิจารณาแผนการบูรณะพระปรางค์วัดอรุณราชวรารามขึ้น มีหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในขณะนั้น เป็นประธาน คณะกรรมการได้แต่งตั้งคณะอนุกรรมการคณะหนึ่ง คือ คณะอนุกรรมการสำรวจความชำรุดของพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม มีหม่อมหลวงชูชาติ กำภู รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติในขณะนั้น เป็นประธาน รับผิดชอบการสำรวจความชำรุดขององค์พระปรางค์ในด้านวิศวกรรม ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม

และในการดำเนินงานสำรวจความชำรุดของพระปรางค์ด้านวิศวกรรมนั้น คณะอนุกรรมการได้มอบให้กรมชลประทานจัดทำรูปตัดของแม่น้ำเจ้าพระยาตอนหน้าวัดอรุณราชวราราม เพื่อให้ทราบรูปทรงของลำแม่น้ำและร่องน้ำลึกในย่านนั้น และให้ดำเนินการตรวจสอบฐานรากเพื่อให้ทราบความมั่นคงขององค์พระปรางค์ เอกสาร “รายงานการเจาะสำรวจฐานรากพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม จ. ชนบุรี โดยกรมชลประทาน” ซึ่งกองสำรวจ กรมชลประทาน ได้จัดทำเสนอคณะอนุกรรมการ เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๑๑ และ “บันทึกรายงานการประชุมของคณะอนุกรรมการ เมื่อวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๑ และวันที่ ๒๔ เมษายน ๒๕๑๑” จึงเป็นหลักฐานจดหมายเหตุชิ้นสำคัญในประวัติศาสตร์ของวิศวกรรมการก่อสร้างของไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์

กองสำรวจ กรมชลประทาน ได้ทำการเจาะตรวจบริเวณพระปรางค์ชั้นใน เพื่อต้องการทราบว่า องค์พระปรางค์ตั้งอยู่บนฐานรากชนิดใด และได้ทำการเจาะตรวจดินบริเวณชั้นในเพื่อต้องการทราบลักษณะของชั้นดินบริเวณนั้น รวมทั้งหมด ๑๒ หลุม เป็นหลุมเจาะในแนวตั้ง ทั้งนี้ได้กำหนดจุดที่จะต้องเจาะให้ชิดองค์พระปรางค์ให้มากที่สุด ๒ หลุม เพื่อนำผลมาคำนวณหาค่าความปลอดภัยขององค์พระปรางค์ ส่วนการที่ไม่เจาะเป็นมุมเฉียงเข้าไปหาศูนย์กลางขององค์พระปรางค์นั้น เพราะการเจาะมุมเฉียงจำเป็นที่จะต้องใช้น้ำ ถ้าองค์พระปรางค์ตั้งอยู่บนฐานรากที่มีเสาเข็ม หรือฐานแผ่ที่ใช้อิฐก่อใต้ดินรับน้ำหนักอาคาร ก็คงจะไม่เป็นอันตรายต่อองค์พระปรางค์เท่าใด แต่ถ้าเป็นดิน ก็จะเป็นอันตรายอย่างยิ่ง เพราะอาจจะทำให้เกิดโพรงข้างในได้

ผลการสำรวจพบว่า ดินบริเวณฐานพระปรางค์ชั้นบนที่รับน้ำหนักจากองค์พระปรางค์เป็นดินถม ซึ่งประกอบด้วยอิฐหักผสมดินและอื่น ๆ มีความหนาตั้งแต่ ๑ เมตร ถึง ๑.๙๕ เมตร จากชั้นดินถมลงไปเป็น ชั้นดินธรรมชาติ ประกอบด้วย ดินเหนียวสีเทาแก่ เหลว มีความหนาประมาณ ๑๒ เมตร ต่อจากนั้นเป็น ชั้นดินเหนียว แข็ง สีน้ำตาลปนเหลือง มีความหนาประมาณ ๗ เมตร ต่อจากชั้นดินเหนียวเป็นชั้นทราย ละเอียดถึงขนาดกลางมีดินเหนียวปนบ้าง จนถึงก้นหลุมจากที่ระดับลึก ๒๐.๓๕ เมตร ต่ำจากระดับน้ำทะเล ปานกลาง

ในการคำนวณหาน้ำหนักของพระปรางค์ทั้งหมด คำนวณได้ ๓๒.๑๗๕ ตัน ต่อเนื้อที่ ๒,๑๔๐ ตารางเมตร เป็นน้ำหนักของพระปรางค์ที่ตกลงดินเฉลี่ย ๑๕ ตันต่อตารางเมตร เมื่อคำนวณค่าความปลอดภัยต่อการเลื่อนลงสู่ด้านแม่น้ำขององค์พระปรางค์และการพิบัติโดยแรงเฉื่อยแล้ว นับว่าเพียงพอ จาก การที่ปรากฏว่าพระปรางค์สามารถตั้งอยู่ได้นับร้อยปี น้ำหนักที่แท้จริงขององค์พระปรางค์ควรจะเบากว่าที่ คำนวณซึ่งกำหนดให้องค์พระปรางค์ดิน นอกจากนี้ แม้จะไม่สามารถพิจารณาได้ว่าการทรุดตานั้นเพียงใด แต่สภาพของดินใต้พระปรางค์แสดงว่ามีชั้นดินอ่อนไม่น้อยกว่า ๑๐ เมตร การทรุดยอมจะมี ลักษณะค่อยเป็นค่อยไป ในระยะเวลาอันนับร้อยปี จนดินสามารถปรับตัวได้แน่นพอที่จะรับน้ำหนักของ พระปรางค์ได้ ปัญหานี้จึงไม่น่าวิตกแต่ประการใด อย่างไรก็ตาม หากว่าน้ำเซาะเข้ามาใกล้ หรือมีการขุดบ่อ ใกล้องค์พระปรางค์ ก็จะทำให้ดินอ่อนใต้องค์พระปรางค์ทะลักออกไป จะทำให้เกิดทรุดขึ้นได้ คณะอนุ- กรรมกรฯ จึงเสนอให้ดอกเสาเข็มเหล็กพืด ขนาดยาว ๑๔ เมตร รอบองค์พระปรางค์ แต่เมื่อเรื่องเข้าสู่ การพิจารณาของคณะกรรมการพิจารณาแผนการบูรณะพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม คณะกรรมการฯ ได้ มีมติให้ระงับการดอกเข็มเหล็กพืด ด้วยเกรงจะเกิดความเสียหายจากความสั่นสะเทือนในการดอก และเห็น ว่าไม่มีความจำเป็นเพราะผลการสำรวจด้านวิศวกรรมมีความปลอดภัยมากเพียงพอตามความต้องการ ตามหลักวิชาแล้ว

นอกจากนี้ คณะสำรวจของกรมชลประทานยังได้สำรวจจุดยอดพระปรางค์องค์ใหญ่ โดยใช้กล้อง Theodolite โดยโยงราคามาจากหมุดระดับของกองทัพเรือ หน้ากรมอุทกศาสตร์ทหารเรือ พบว่า ยอด- พระปรางค์มีความสูง ๖๓.๑๐๓ เมตร เหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง เมื่อลากเส้นทแยงมุมจากจุด ยอดปรางค์ทิศทั้งสี่ และแนวกึ่งกลางบันไดทั้งสี่ทิศ จะปรากฏว่าตัดกันที่จุด ๆ เดียว ยอดพระปรางค์ใหญ่ เคลื่อนจากจุดตัดกันนี้ ไปทางทิศเหนือ ๑.๐๒๐ เมตร หรือเคลื่อนไปเป็นมุม ๐ องศา ๕๕ ลิปดา ๕๕ วิลิปดา จากแนวตั้ง ระดับรอบฐานชั้นเดียวกันต่างกันเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

ผลการสำรวจทางวิศวกรรมครั้งนี้มีความสำคัญยิ่ง ด้วยเป็นครั้งแรกที่มีการนำวิทยาการด้าน วิศวกรรมมาใช้ในการบูรณะโบราณสถานขนาดใหญ่ และก่อให้เกิดความรู้ใหม่ว่า ช่างในสมัยต้นแห่ง กรุงรัตนโกสินทร์นั้น สามารถสร้างพระปรางค์ขนาดใหญ่ที่สุดเท่าที่เคยมีการสร้างขึ้นในประเทศไทยได้โดย ไม่มีฐานรากใตรองรับเลย แม้แต่ซุงหรือเข็มไม้ มีเพียงการถมด้วยอิฐหักปนดินหนาเพียง ๒ เมตร บนดิน เดิมเท่านั้น และสามารถดำรงสภาพอันมั่นคงมาได้จนทุกวันนี้ โดยไม่มีการทรุดเอียงแต่อย่างใด

วัดกวิศราราม ราชวรวิหาร

เรียบเรียงโดย นายประพัฒน์ ตรีณรงค์

วันนี้ คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ ขอนำเรื่องวัดในต่างจังหวัดที่ควรได้รับการยกย่องให้เป็นมรดกของชาติวัดหนึ่ง คือ วัดกวิศราราม จังหวัดลพบุรี วัดนี้เป็นวัดโบราณที่ได้รับการสถาปนาขึ้นใหม่ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยา เมื่อครั้งโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมืองลพบุรีเป็นราชธานีที่สองรองจากกรุงศรีอยุธยา และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี สมัยกรุงรัตนโกสินทร์โปรดเกล้าฯ ให้บูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ ในสมัยที่มีพระราชดำริเช่นเดียวกับสมเด็จพระนารายณ์มหาราช คือ ประเทศไทยได้ติดต่อกับชาวต่างประเทศมากขึ้น ควรจะสถาปนาเมืองลพบุรีขึ้นเป็นเมืองที่ประทับอีกแห่งหนึ่ง นอกจากนี้ ภายในวัดยังมีโบราณวัตถุสถานที่น่าสนใจน่าศึกษา ดังจะขอนำมาเสนอโดยลำดับ ดังนี้

ประวัติวัด วัดกวิศราราม ปัจจุบันเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่ริมถนนเพชรราชา ทางด้านทิศใต้ของพระนารายณ์ราชนิเวศน์ ในเขตตำบลท่าหิน อำเภอเมืองลพบุรี จังหวัดลพบุรี มีชาวลพบุรีบางคนเรียกชื่อวัดนี้ว่า วัดท้ายวัง

สมัยโบราณก่อนที่จะมีการบูรณะปฏิสังขรณ์ในรัชกาลที่ ๔ วัดนี้มีชื่อว่า วัดขวิด ใครเป็นผู้สร้างขึ้นไม่ปรากฏหลักฐาน นอกจากจะสันนิษฐานกันว่า เป็นวัดสร้างขึ้นในสมัยอยุธยา โดยพิจารณาถึงพระพุทธรูปลักษณะของพระพุทธรูปประธานปางมารวิชัยในพระอุโบสถมีเค้าเป็นพระพุทธรูปสมัยอยุธยาตอนต้น หรือไม่ก็สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยพิจารณาสถาปัตยกรรมการก่อสร้างพระอุโบสถเป็นหลัก กล่าวคือรูปทรงพระอุโบสถหลังนี้ คล้ายวัดพระเมรุในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แต่มีขนาดเล็กกว่า หลังคาชั้นลดอันประดับด้วยช่อฟ้าใบระกานั้น ใช้กระเบื้องแบบจีน ประตูเข้าออกมีเพียงด้านหน้าประตูเดียว หน้าต่างแบบเจาะผนังเหมือนวัดพระเมรุ ส่วนเรื่องพระประธานในพระอุโบสถนั้น แม้จะเป็นสมัยอยุธยาตอนต้น แต่ก็ยังเป็นโบราณวัตถุอันอาจเคลื่อนย้ายอัญเชิญจากที่อื่นมาประดิษฐานไว้ในภายหลังก็ได้

อย่างไรก็ตาม จากหลักฐานในประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการสร้างวัดนี้ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้นเห็นว่า ทรงสถาปนาขึ้นใหม่หมดทั้งวัด ภายหลังจากที่พระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชนิเวศน์ในเมืองลพบุรีขึ้นเป็นราชธานีแห่งที่สองสำเร็จเสร็จสิ้นลงใน พ.ศ. ๒๒๐๘ ทั้งนี้ ก็คงเป็นด้วยมีพระราชดำริให้เป็นวัดใกล้พระราชวัง เพื่อบำเพ็ญพระราชกุศลตามกำลังพระราชศรัทธา เพราะเมื่อโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชนิเวศน์ในเมืองลพบุรีสำเร็จแล้ว พระองค์ก็เสด็จขึ้นมาประทับอยู่เป็นประจำทุกปี ทั้งในฤดูหนาวและฤดูร้อน เป็นเวลาปีละประมาณ ๘ เดือน จะเสด็จลงมาประทับ ณ กรุงศรีอยุธยาเฉพาะฤดูฝนเท่านั้น พระราชนิมิตดังกล่าวนี้ ทรงปฏิบัติเป็นประจำจนสิ้นรัชกาล

ในสมัยที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จมาประทับอยู่ ณ เมืองลพบุรีนั้น มีเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์เกิดขึ้นมากมาย เพราะพระองค์ได้เสด็จออกว่าราชการเป็นประจำในพระราชนิเวศน์แห่งนี้ มีเรื่องเกี่ยวกับวัดขวิดหรือวัดกวิศรารามนับว่าเป็นเหตุการณ์สำคัญนอกจากการสถาปนา ก็คือ ในเวลาที่

ใกล้จะสิ้นรัชกาล ดังข้อความตอนหนึ่งในประกาศรัชกาลที่ ๔ ลงวันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะ
จัตวาศก พ.ศ. ๒๔๐๕ มีว่า

“มีความในหนังสือพระราชพงศาวดารโบราณแต่สืบมากล่าวว่า เมื่อเวลาพระบาทสมเด็จพระ
นารายณ์มหาราช ทรงพระประชวรหนักใกล้เสด็จสวรรคต มีข้าราชการข้าหลวงเดิมบางนายมีความจงรัก
ภักดีกตัญญูทเวที่ต่อพระเดชพระคุณมาก ไม่อยากเป็นข้าท่านผู้อื่นสืบไป เมื่อเห็นทรงพระประชวรหนักแล้ว
ก็มีใจอุตสาหะจะใคร่ได้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ประพฤติพรหมจรรย์ อุทิศถวายส่วนพระราช
กุศลฉลองพระเดชพระคุณต่อไป จึงได้กราบถวายบังคมลา ก็ทรงพระราชศรัทธา ทรงพระอนุญาต
แล้วพระราชทานผ้าไตรจีวร บาตรบริวารพร้อม แล้วมีพระราชประสงค์จะให้พระสงฆ์ทำสังฆกรรม ให้สำเร็จ
บรรพชาอุปสมบทแก่พวกนั้น ในพระราชวังนั้น ไม่ให้ไปทำในที่อื่นห่างพระเนตรพระภรรณไป ครั้งนั้น พระ
สงฆ์ทั้งปวงปรึกษาพร้อมกันถวายพระพรว่าจะทำอุปสัมปทกรรมในพระราชวังตามพระราชประสงค์นั้นยังไม่ได้
ต่อถ้าทรงกำหนดเขตรอบคอบสถานที่จะทำอุปสัมปทกรรมนั้น เป็นวิสุคามสีมา ยกเป็นแขวงหนึ่งต่าง
หากจากพระราชอาณาเขตแล้ว จึงจะทำอุปสัมปทกรรมในที่นั้นได้ จึงพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
ทรงกำหนดเขตรอบขอบกำแพงพระราชวังเอากำแพงเป็นสำคัญทุกทิศ แล้วทรงพระราชอุทิศกลายเป็น
วิสุคามสีมาแต่พระสงฆ์อันจะมาแต่จากทิศทั้งสี่ จะได้อาศัยทำสังฆกรรมมีอุโบสถกรรมเป็นต้นโดยง่าย และ
ว่าครั้งนั้นพระสงฆ์ได้รับที่วิสุคามสีมา ซึ่งทรงพระราชอุทิศถวายนั้นแล้ว ไปชุมนุมกันที่ท้องพระโรง เยื้อง
กับมุขเด็จ พระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญญมหาปราสาท แล้วทำสังฆกรรมให้สำเร็จอุปสมบทแก่ข้าราชการและ
พวกข้าหลวงเดิมเหล่านั้นตามพระราชประสงค์ เสร็จแล้วก็ถวายพระพรลาพากันกลับไปยังพระอาราม”

เหตุการณ์สำคัญครั้งนี้ ปรากฏว่า พระสงฆ์วัดขวิดหรือวัดกวีศรารามได้มีส่วนเข้าไปร่วมด้วย
สมเด็จพระนารายณ์มหาราช เสด็จสวรรคตที่ลพบุรี เมื่อวันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๒๓๑

จากนั้นเรื่องราวเกี่ยวกับการวัดขวิดหรือวัดกวีศราราม ก็ขาดตอนไป จนกระทั่งถึงสมัยกรุง
รัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเมืองลพบุรี เป็นที่ประทับ
อีกครั้งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐ ดังปรากฏข้อความตอนหนึ่งในประกาศเรื่องพระนารายณ์ราชนิเวศน์ว่า
“ที่พระนารายณ์ราชนิเวศน์วังเมืองลพบุรีนั้น ได้มีพระบรมราชโองการให้พระยาพิชัยสงคราม ๑ พระยา
พิชัยณรงค์ ๑ พระยานรินทรราชเสนี ๑ ขึ้นไปเป็นแม่กองทำการปฏิสังขรณ์ขึ้นไว้ เพื่อจะให้ได้เป็นที่ประทับ
ในกาลอันควรเป็นที่สบายและจะให้เป็นที่พระเกียรติยศ ซึ่งได้ขีดชูพระเกียรติยศพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน”

เมื่อได้ทรงสถาปนาเมืองลพบุรีขึ้นใหม่แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรง
ขนานนามพระราชวังแห่งนี้ว่า “พระนารายณ์ราชนิเวศน์”

และในการสถาปนาเมืองลพบุรีขึ้นใหม่นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบูรณะ
ปฏิสังขรณ์วัด ๓ วัด คือ วัดชุมพลนิกายาราม วัดเสนาสนาราม ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และวัดขวิด
หรือวัดกวีศรารามในจังหวัดลพบุรี ทั้งนี้ก็เพื่อให้ถูกต้องตามพระวินัยบัญญัติ ด้วยบริเวณพระราชวังเมือง
ลพบุรี สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระราชอุทิศเป็นของสงฆ์แล้ว เมื่อพระองค์จะทรงสร้างให้เป็น
พระราชวังขึ้นใหม่ จึงทรงกระทำผาติกรรมบูรณะปฏิสังขรณ์วัดดังกล่าวเพื่อทดแทน

เฉพาะวัดขวิดหรือวัดกวีศฯ นั้น มีประกาศเกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์ดังกล่าวข้อความในประกาศ
รัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๕ อีกตอนหนึ่งว่า

“บัดนี้ พระอุโบสถวัดชวิต ซึ่งปฏิสังขรณ์ใหม่ ได้มีพระบรมราชโองการให้ต่อมมุขเด็จด้านหน้าออกไปครอบทับกรอบสวมนิมิตสีมาชัยไม่สู้งามดี จึงได้ทรงอาราธนาพระสงฆ์ มีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่น-
บวรรังษีสूरียพันธ์ุเป็นประธาน ขึ้นไปชุมนุมสวดถอนพัทธสีมาเก่า แล้วผูกพัทธสีมาใหม่ ขยายออกไปให้
อุปจารรอบงามดี ก็ที่พระอุโบสถวัดชวิตนั้นมีวิสุงคามสีมา ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินสยามพระองค์ใด-
พระองค์หนึ่ง ทรงกำหนดเพียงไรยกเป็นส่วนหนึ่งต่างหากจากพระราชอาณาเขต เป็นแขวงพิเศษสำหรับ
สังฆกรรมที่อันนั้นก็อันคั้นั้นก็เห็นอันคั้นั้นนั้นจะมิอยู่แต่เพียงที่ใกล้กับบริเวณสีมาที่ปรากฏอยู่แล้วนั้น ครั้นนี้เมื่อ
สีมาที่สงฆ์ผูกสงฆ์ถอนแล้ว วิสุงคามสีมานั้นคงเป็นของสงฆ์อยู่ตามเดิม บัดนี้ทรงพระราชศรัทธาจะ
ใคร่เพิ่มเติมวิสุงคามสีมานั้นให้ใหญ่...เป็นที่ของถวายสงฆ์ใช้แทนที่พระราชวัง....

วัดชวิต นามว่า วัดชวิตนั้นไม่สู้เพราะ พระราชทานนามเปลี่ยนว่า วัดกรวิศยาราม ทรง-
พระราชอุทิศถวายที่วิสุงคามสีมานั้น และพระราชทานนามนี้แก่พระอารามนั้น”

การบูรณะปฏิสังขรณ์วัดในรัชกาลที่ ๔ เป็นไปดังที่ปรากฏในเอกสารที่อ้าง แต่มีข้อน่าสังเกตว่า
เมื่อบูรณะปฏิสังขรณ์เสร็จแล้ว ได้ทรงอาราธนาพระสงฆ์รามัญนิกรมาอยู่จำพรรษา เห็นจะเป็นด้วยวัดนี้
เป็นวัดร้างไม่มีพระสงฆ์อยู่จำพรรษาแล้ว และเหตุที่ทรงอาราธนาพระสงฆ์รามัญนิกรมาอยู่ก็เพราะมี
พระราชประสงค์จะได้โปรดให้เข้าไปสวดพระปริตรตามโบราณราชประเพณี และตั้งแต่นั้นมาเจ้าอาวาสของ
วัดก็มีสมณศักดิ์เป็นพระครูรามัญสมณคุณมาโดยตลอด จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงจัดลักษณะการปกครอง
คณะสงฆ์ใหม่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สกลมหาสังฆปริณายก ได้จัดให้วัดนี้เป็น
วัดไทยฝ่ายมหานิกาย ต่อมานามวัดได้เปลี่ยนอีกครั้งคือ เปลี่ยนเป็น วัดกวิศยาราม โดยที่เจ้าพระคุณเจ้า-
อาวาสองค์ปัจจุบัน คือพระพุทธรญาณ ได้ปรึกษาหารือกับกรมศิลปากรแล้วเปลี่ยนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑ นาม
ของวัดครั้งนี้แปลความได้ว่า เป็นวัดที่จอมปราชญ์ทรงสร้าง ซึ่งก็คงหมายถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัวนั่นเอง

ท่านผู้ฟังที่เคารพ จากนี้ขอท่านเข้าชมโบราณวัตถุสถานที่น่าสนใจน่าศึกษาทั้งในเขตพุทธาวาส
และเขตสังฆาวาส โดยลำดับ ดังนี้

พระอุโบสถ เป็นพระอุโบสถขนาดเล็ก รูปทรงภายนอกเป็นแบบสมัยอยุธยาตอนปลายดังกล่าว
ถึงบ้างแล้วในตอนต้น และโดยเหตุที่ขนาดของพระอุโบสถเล็กมาก จึงเรียกกันแบบภาษาช่างชาวบ้านว่า
แบบมหาอุด เพราะมีประตูเข้าออกทางด้านหน้าเพียงประตูเดียว ผนังเจาะเป็นช่อง ๆ เพื่อให้แสงสว่างผ่าน
เข้าไปได้บ้าง จึงทำให้บริเวณภายในค่อนข้างมืด หลังคาเป็นชั้นลด ประดับด้วยช่อฟ้าใบระกา เดิมมุงด้วย
กระเบื้องลอนจีนแบบที่เรียกว่ากาบู่ ปัจจุบันเป็นคอนกรีตเลียนแบบของเดิม บานประตูพระอุโบสถด้านนอก
เป็นไม้สลักรูปพระนารายณ์ทรงสิงห์บานหนึ่ง และทรงครุฑบานหนึ่ง ภายในพระอุโบสถมีเสาดั้งเรียงสองแถว
ทั้งฝาผนังด้านในและเสาทุกต้นมีจิตรกรรมฝาผนังเป็นลายดอกไม้แบบตะวันตก เข้าใจกันว่าเขียนขึ้นในสมัย
รัชกาลที่ ๔ ทรงปฏิสังขรณ์พร้อมกับมุขเด็จที่โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นหน้าพระอุโบสถ

พระประธาน ประดิษฐานอยู่บนรัตนบัลลังก์งามมาก พุทธลักษณะเป็นปางมารวิชัยสมัยอยุธยา
ตอนต้น พระประธานองค์นี้นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า มีองค์จริงอยู่ภายใน ส่วนภายนอกนั้นพอกปูนลงรัก-
ปิดทอง และอาจเป็นพระพุทธรูปที่อัญเชิญมาจากที่อื่นไม่ใช่มีอยู่เป็นประจำมาแต่เดิม

กำแพงแก้วรอบพระอุโบสถ เป็นของสร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๔ เพราะของเดิมชิดกับพระอุโบสถ
มาก จึงขยายให้กว้างออกไป เป็นกำแพงแก้วสูงประมาณ ๑ เมตร ประตูด้วยกระเบื้องเคลือบให้ดูโปร่ง สดงาม

เป็นแท่งหิน ๔ เหลี่ยมขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนฐานที่สร้างติดกำแพงแก้วเป็นระยะ ๆ พื้นที่ระหว่างกำแพงแก้ว และพระอุโบสถปูด้วยกระเบื้องหน้าวัวสีอิฐโดยตลอด

พระเจดีย์ อยู่ด้านหลังพระอุโบสถ ในเขตกำแพงแก้วเป็นเจดีย์ทรงกลม ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยม เจดีย์องค์นี้เข้าใจว่าจะมีมาแต่เดิมแล้ว แต่รูปทรงที่เห็นอยู่ในปัจจุบันได้รับการบูรณะในรัชกาลที่ ๔

บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ อยู่หน้าพระอุโบสถ เป็นบ่อน้ำที่มีน้ำตลอดปี และน้ำใสสะอาดมาก ในสมัย สมบูรณาญาสิทธิราช ใช้น้ำจากบ่อน้ำประกอบพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยามาโดยตลอดจนถึง พ.ศ. ๒๔๗๖ จึงเลิก แต่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐ ทางกรมได้นำน้ำในบ่อน้ำมาประกอบพิธีในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบันด้วย

หอพระไตรปิฎก หรือที่เรียกกันสั้น ๆ ว่า หอไตร อยู่ติดกับบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ด้านทิศตะวันออก เป็นหอไตรขนาดย่อม สองชั้น ชั้นล่างเป็นตึก ข้างบนเป็นไม้ สร้างเป็นทรงไทยประดับช่อฟ้าใบระกา หน้า บันเป็นลายก้านขด มีลูกกรงล้อมอยู่ส่วนบนโดยรอบ ผนังตึกชั้นล่างด้านในมีจิตรกรรมฝาผนังเป็นลายรูป ดอกไม้ที่ผนังตึกและช่องหน้าต่าง

กุฏิสงฆ์ อยู่ในเขตสังฆาวาส เป็นกุฏิตึกสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งปัจจุบันได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์อยู่ในรูปลักษณะเดิมทุกประการ

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ได้นำเรื่องวัดกวิศรารามราชวรวิหาร อันเป็นวัดในต่างจังหวัดที่แม้จะเป็น วัดเล็ก ๆ แต่ก็มีความสำคัญในด้านประวัติศาสตร์และด้านสถาปัตยกรรมที่พระมหากษัตริย์ไทยผู้ทรง พระคุณอันประเสริฐ ได้ทรงสถาปนาและบูรณะปฏิสังขรณ์ไว้เป็นมรดกของชาติ ซึ่งได้สมควรอย่างยิ่งที่ อหุชนจะได้ชมและช่วยกันธำรงรักษาไว้ต่อไป

วัดเสนาสนาราม

เรียบเรียงโดย นายประพัฒน์ ตรีณรงค์

วันนี้ ขอนำเรื่องวัดสำคัญในภูมิภาคอันควรรีบได้ว่าเป็นมรดกของชาติมาเสนอ คือ วัดเสนาสนาราม (เส-นา-สะ-นา-ราม) จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วัดนี้เป็นวัดที่สองที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ปฏิสังขรณ์ขึ้น เพื่อเป็นการผาติกรรมทดแทนพระราชวังเมืองลพบุรีที่พระองค์ได้โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สร้างเป็นพระนารายณ์ราชนิเวศน์ และเป็นพระราชฐานดั้งเดิม ด้วยเหตุที่ว่า พระราชวังเมืองลพบุรีเป็นวิสุคามสีมาตามพระราชอุทิศของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ดังได้กล่าวมาแล้วในเรื่องวัดกวีศราราม จังหวัดลพบุรี

วัดเสนาสนาราม (เส-นา-สะ-นา-ราม) เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่ใกล้ตลาดหัวรอ ตำบลหัวรอไชย อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เดิมเป็นวัดโบราณชื่อวัดเสื่อ สืบไม่ได้ว่าใครเป็นผู้สร้าง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้พระยาราชสงคราม (ทัต หงสกุล) อำนวยการปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่หมดทั้งวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๖ สำเร็จแล้วพระราชทานชื่อวัดใหม่ว่า วัดเสนาสนาราม (เส-นา-สะ-นา-ราม) แต่เรียกกันโดยทั่วไปว่า วัดเสนาสน์ ตั้งแต่นั้นมาชื่อวัดเสื่อยังคงมีปรากฏเหลืออยู่แต่ในหนังสือประวัติศาสตร์ และพระราชพงศาวดารเท่านั้น

ในพระราชพงศาวดาร ชื่อวัดเสื่อ ปรากฏขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาเป็นครั้งแรกเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ขณะทรงดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราช โปรดให้สร้างวังเป็นที่ประทับตรงบริเวณพื้นที่ที่เรียกกันว่า พระราชวังจันทร์เกษม ปัจจุบัน

เมื่อ พ.ศ. ๒๑๒๐ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายถึงเรื่องนี้แก่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ด้วยลายพระหัตถ์ถึงวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๑ ในพระนิพนธ์เรื่อง “ศาสน์สมเด็จพระนเรศวร” ว่ามาจนสมัยเมื่ออพยพผู้คนเมืองเหนือลงมาตั้งต่อสูตึกพระเจ้าหงสาวดี สมเด็จพระนเรศวร เลยเสด็จมาประทับประจำอยู่ที่วังใหม่ พวกชาวเหนือที่ตามเสด็จลงมาจึงเรียกวังใหม่ว่า วังจันทร์ เหมือนกับที่เคยประทับ ณ เมืองพิษณุโลก คำว่า บวร น่าจะเพิ่มเมื่อเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเอกาทศรถในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร มาตัดคำว่า จันทร์ ออก เรียกว่า พระราชวัง-บวรสถานมงคล ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อเป็นพระมหาอุปราชเสด็จประทับอยู่ที่วังจันทร์บวร มีชัยได้สมบัติและยังเสด็จประทับอยู่ที่วังนั้นต่อมาอีกนาน จึงเสด็จไปประทับที่วังหลวง ข้อนี้นี้มีหลักเมื่อถึงรัชกาลสมเด็จพระเพทราชาทรงตั้งหลวงสรศักดิ์เป็นพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เลยเป็นแบบอย่างสืบมา หม่อมฉันสันนิษฐานว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย คงเรียก วังจันทร์ ว่า “วังหน้า”

จากลายพระหัตถ์ฉบับนี้ ทำให้ทราบรายละเอียดเพิ่มขึ้นว่า วังที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสร้างนั้น ยังเปลี่ยนชื่อไปอีกหลายอย่างตั้งแต่ วังใหม่ วังจันทร์ วังจันทร์บวร และวังหน้า และวังนี้ยังเป็นที่ประทับของพระมหาอุปราชอีกหลายพระองค์ มีสมเด็จพระเอกาทศรถ เจ้าฟ้าสุทัศน์ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมเด็จพระเจ้าเสือ เป็นต้น โดยเฉพาะที่เรียกว่า วังหน้า นั้น พระยาโบราณราชธานินทร์

(พร เดชะคุปต์) อธิบายไว้ใน “ตำนานกรุงเก่า” ว่า เพราะพระราชวังบวรตั้งอยู่ที่คูเมือง ที่เรียกว่า คูชื่อหน้าและเป็นด้านหน้าของพระราชวังหลวงด้วย ส่วนที่เรียกว่าพระราชวังจันทร์เกษมนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรม พระยานริศรานุวัดติวงศ์ มีลายพระหัตถ์กราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ-กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ ๓๐ เมษายน ๒๔๘๑ ใน “สาส์นสมเด็จพระเจ้า” ว่า

“วังจันทร์เกษมนั้น คำสร้อย เกษม เป็นของทูลกระหม่อม (หมายถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงตั้ง ด้วยเกล้ากระหม่อมได้เห็นร่างในออฟฟิศหลวงแต่ยังหนุ่ม ๆ โดยโอกาสที่โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เข้าไปเรียนราชการในออฟฟิศหลวง ในร่างมีใจความว่า “พระราชวังซึ่งได้ทรงสร้างขึ้นเป็นที่ประทับใหม่ที่กรุงเก่า นั้นเดิมเป็นวังหน้า เรียกว่า วังจันทร์บวร เปลี่ยนเรียกเสียใหม่ว่า วังจันทร์เกษม”

การที่นำหลักฐานเกี่ยวกับเรื่องชื่อวังจันทร์เกษมหรือพระราชวังจันทร์เกษมเล่าก่อนข้างละเอียด ก็เพื่อเป็นการนำเรื่องของวัดเสื่อที่เกี่ยวข้องกับพระราชวังแห่งนี้ว่าจะมีความสำคัญอย่างไรในช่วงระยะเวลาอันยาวนานดังกล่าวมานั้น

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์กล่าวว่า เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสร้างวังใหม่นั้น พื้นที่บริเวณวังด้านทิศใต้จดกับวัดเสื่อ และเมื่อถึงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช วัดเสื่อก็เป็นวัดในกำแพงวัง ดังหลักฐานที่กล่าวไว้ในเรื่อง “ว่าด้วยสถานที่และวัตถุประสงค์ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้าง” ว่า “วัดเสนาสน์เป็นวัดโบราณเดิมชื่อวัดเสื่อเมื่อขยายอาณาเขตวังจันทร์เกษมกรุงเก่า เห็นจะเป็นเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ วัดเสื่ออยู่ในเขตกำแพงวัง จึงเป็นวัดไม่มีพระสงฆ์ตลอดสมัยกรุงเก่า แล้วเลยร้างอยู่กับวังจันทร์ฯ ด้วยกัน”

วัดเสื่อเป็นวัดในพระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้า ในสมัยกรุงศรีอยุธยาจนกระทั่งเสียกรุงแก่ข้าศึก กลายเป็นวัดร้างไปพร้อมกับความพินาศของกรุงศรีอยุธยา แต่ครั้งถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้าซึ่งสร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ก็มีการสร้างวัดขึ้นในวังหน้าด้วยคือ วัดบวรสุทธาราม หรือ วัดพระแก้ววังหน้า นับได้ว่า การมีวัดเสื่อในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้นเป็นแบบฉบับสำคัญในการสร้างวัดวังหน้า ในครั้งนี้ ก็อาจเป็นได้

วัดเสื่อก็คงเป็นวัดร้างต่อมาทั้งในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น จนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่หมดทั้งวัด คือ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สร้างพระอุโบสถ พระวิหาร ๒ หลัง พระเจดีย์ และกุฏิสงฆ์ และเหตุที่ทรงเลือกวัดนี้ก็เห็นจะเป็นด้วยวัดนี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนารายณ์มหาราชดังกล่าวแล้วนั้นประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งก็คือพระราชประสงค์อันเกี่ยวกับคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายที่พระองค์ทรงตั้งขึ้น กล่าวคือเมื่อการปฏิสังขรณ์สำเร็จและพระราชทานชื่อวัดให้ใหม่ว่า วัดเสนาสนาราม พระองค์ก็ทรงเลือกเฟ้นพระภิกษุที่จะมาเป็นเจ้าอาวาสและลูกคณะด้วยพระองค์เอง ทั้งนี้ ก็เพราะมีพระราชประสงค์จะตั้งคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายในภูมิภาคเป็นครั้งแรกที่วัดนี้ พระผู้ได้รับเลือกเป็นเจ้าอาวาสองค์แรกก็คือ พระพรหมเทพาจารย์ (บุญรอด พุทธิหมเทโว) จากวัดขุนญวน พร้อมด้วยลูกคณะจากวัดขุนญวนเช่นเดียวกัน

พระพรหมเทพาจารย์ (บุญรอด) ได้ปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนธรรมเนียมประเพณีที่คณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายได้ตั้งไว้อย่างครบถ้วนบริบูรณ์สมพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทุกประการ วัดเสนาสนารามเจริญก้าวหน้าปลูกศรัทธาให้แก่พุทธศาสนิกชนยิ่งขึ้น และเป็นหลักในการแพร่ขยายพระภิกษุสงฆ์ในฝ่ายธรรมยุติกนิกายในส่วนภูมิภาคยิ่งขึ้น จนกระทั่งถึงสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สกลมหาสังฆปริณายก ได้รับสั่งให้วัดนี้เป็นวัดทำพิธีแปลงนิกาย คือ

ให้วัดรามัญนิกายที่มีความประสงค์จะแปลงนิกายเข้ามาสังกัดคณะธรรมยุตแล้ว ให้ทำพิธีสวดญัตติที่วัดนี้
ดังนั้น วัดเสนาสนารามจึงมีส่วนสำคัญในการเกิดของพระรามัญธรรมยุตแปลง หรือธรรมยุตแปลง ด้วย
ประการฉะนี้

ส่วนเรื่องที่จะขอให้ท่านผู้ฟังมีความสนใจในวัดเสนาสนารามต่อไป ก็คือ เรื่องพระพุทธรูปและ
สถาปัตยกรรมภายในวัดโดยลำดับ ดังนี้

พระพุทธรูป ในพระนิพนธ์เรื่อง “ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ” ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ-
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวถึงพระพุทธรูปสำคัญของวัดเสนาสนาราม ๒ องค์ คือ พระสัมพุทธมุนี
และพระอินทร์แปลง พระสัมพุทธมุนีนั้นทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า “เป็นพระประธานในพระอุโบสถ หน้าตัก ๒ ศอก
๒ นิ้ว เป็นพระพุทธรูปโบราณ จะประดิษฐานอยู่ในวัดนี้มาแต่เดิม หรือเชิญมาประดิษฐานในรัชกาลที่ ๔
เมื่อคราวทรงปฏิสังขรณ์ไม่ปรากฏ” ส่วน พระอินทร์แปลง ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า “พระพุทธรูปองค์นี้ หน้าตัก
๒ ศอกเศษ เชิญมาแต่เมืองเวียงจันทน์ เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๐๑ เดิมทรงพระราชดำริจะเชิญไปประดิษฐาน
เป็นพระประธานในพระอุโบสถ วัดมหาพฤฒาราม แต่ภายหลังโปรดให้เชิญไปประดิษฐานไว้ในพระวิหาร
วัดเสนาสน์ ณ พระนครศรีอยุธยา”

เรื่องของพระสัมพุทธมุนี พระประธานในพระอุโบสถของวัด ยังสืบประวัติไม่ได้แม้ในปัจจุบัน
ส่วนพระอินทร์แปลง (แปลว่า พระอินทร์สร้าง) นั้นมีประวัติปรากฏ และมีข้อน่าสังเกตเพิ่มเติม คือ อาจเป็น
เพราะวัดนี้มีพระพุทธรูปสำคัญองค์นี้อยู่ในวัดกระมัง จึงได้กำหนดให้มีการทำพิธีแปลงพระรามัญเป็นพระ-
ธรรมยุตอย่างที่เรียกว่า “พระธรรมยุตแปลง”

ความจริงยังมีพระพุทธรูปที่น่าสนใจในวัดอีก ๒ องค์ คือ พระพุทธรูปยืนในซุ้มหน้าพระอุโบสถ
และพระพุทธรูปนอนในพระวิหารอีกหลังหนึ่ง ซึ่งการครองผ้าของพระพุทธรูปทั้งสององค์นี้เหมือนการครอง
ผ้าของพระภิกษุในคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตในปัจจุบัน

ส่วนสถาปัตยกรรมและประติมากรรม นั้น ใคร่ขอกล่าวรวม ๆ และเน้นในลักษณะที่เด่น ซึ่ง น. ณ
ปากน้ำ ได้กล่าวไว้ในวารสารเมืองโบราณ ฉบับปีที่ ๘ เดือนธันวาคม-มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๕ ว่า

“ขบวนการตกแต่งด้วยลายปูนปั้นแล้ว ในสมัยรัชกาลที่ ๔ นี้ มักกินดิบ ทั้งนี้อาจจะเป็นด้วย
เทคนิคความชำนาญสูญหายไปจากยุคทองของสมัยรัชกาลที่ ๓ ก็ได้ แต่ลายปูนปั้นสมัยรัชกาลที่ ๓
เป็นยุคที่นิยมจีน จึงมักจะมีปูนปั้นเป็นขบวนช่างที่เลียนจีน ดังเช่นพระอุโบสถวัดราชโอรส วัดเศวตฉัตร และ
วัดนางนอง เป็นต้น ล่วงมาสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นยุคคล้าย ๆ กับเนโอคลาสสิกคือ กลับไปนิยมแบบแผนกรุงเก่า
มีการสร้างเจดีย์กลม แบบวัดเสนาสน์ วัดขุนแผน สร้างพระอุโบสถแบบกรุงเก่า ดังเช่น วัดราชประดิษฐ์
วัดโสมนัสวิหาร เป็นต้น ลายปูนปั้นที่หน้าบัน วัดศาลาปูน เป็นลายไทยสมัยรัชกาลที่ ๔ ที่ได้ผันแปรกลับมา
สู่แบบกรุงเก่าอีกครั้งหนึ่ง การปั้นปูนนับว่าเก่งอย่างเหลือขนาด”

และอีกตอนหนึ่งในวารสารเมืองโบราณ เดือนกรกฎาคม-กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๐ ว่า

“สมัยรัชกาลที่ ๔ ศิลปทั้งทางสถาปัตยกรรม และศิลปแขนงอื่น ๆ ล้วนแต่ผันแปรไปจากศิลปรุ่น
รัตนโกสินทร์ตอนต้นทุกอย่าง กล่าวคือ อาคาร อุโบสถ วิหาร ที่สร้างตามแบบฝรั่งแท้ ๆ ดังเช่น วัดศรีสุริยวงศ์
อันรวมทั้งกุฏิสงฆ์ และซุ้มประตู เป็นต้นประเภทหนึ่ง กับอาคารพุทธสถาน ย้อนกลับไปยึดถือคติคลาสสิก
แบบกรุงเก่าอีกประเภทหนึ่ง ดูเหมือนจะแยกเดินกันไปคนละแนว และก็เป็นที่น่าสังเกตให้เห็นถึงพระอุปนิสัย
ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าพระองค์ทรง นิยมในความงามแบบแผนเก่าแก่ของกรุงศรีอยุธยา
และขณะเดียวกันก็ทรงมีพระราชนิยมสิ่งแปลก ๆ ใหม่ ๆ ตามสมัยนิยมควบคู่กันไป”

ท่านผู้ฟังที่เคารพท่านได้ฟังเรื่องวัดเสนาสนารามตั้งแต่เป็นวัดที่มีชื่อว่า วัดเสื่อ อันเป็นวัดสำคัญ
ในวังหน้าสมัยกรุงศรีอยุธยา จนกระทั่งได้รับการปฏิสังขรณ์ด้วยพระราชศรัทธาของพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดจนพระราชประสงค์ต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วโดยลำดับ สุดท้ายนี้จึงใคร่ขอเชิญ
ท่านไปชมวัดนี้ เพื่อรำลึกถึงเหตุการณ์ในอดีตและชมความงดงามของศิลปกรรมสมัยรัชกาลที่ ๔ ในวัดอัน
เป็นมรดกของชาติแห่งนี้ เพื่อจะได้ช่วยกันทะนุบำรุงให้ดำรงคงอยู่ตลอดไป

ตำราพิชัยสงคราม

เรียบเรียงโดย พลโท ดำเนียร เลชะกุล

การบรรยายสารคดีมรดกของชาติในวันนี้ ผมจะได้นำเอาเรื่อง “ตำราพิชัยสงคราม” ซึ่งถือว่าเป็นมรดกที่บรรพบุรุษได้ทำไว้แต่โบราณ แล้วตกทอดมาถึงพวกเราทุกวันนี้ มาเล่าสู่กันฟัง

“พิชัยสงคราม” เป็นตำราทางทหาร ว่าด้วยวิธีการเอาชนะชนะข้าศึกในสงคราม ซึ่งนักปราชญ์ทางทหารในสมัยโบราณได้แต่งขึ้นจากประสบการณ์และจากการทดลอง เพื่อให้แม่ทัพนายกองใช้ศึกษาและเป็นคู่มือในการอำนวยการรบ ให้หน่วยทหารในบังคับบัญชาทำการรบ มีชัยชนะแก่ข้าศึก

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ซึ่งรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด ให้แต่งชำระขึ้นใหม่ ได้กล่าวว่า “ศักราช ๘๖๐ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก (พ.ศ. ๒๐๔๑) สมเด็จพระรามาธิบดีแรกให้ทำตำราพิชัยสงคราม” และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายเรื่องนี้ไว้ด้วยว่า “ที่พระราชพงศาวดารว่า แรกทำตำราพิชัยสงครามในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ นั้น รู้ได้แน่แท้ว่า เนื่องด้วยการทหารที่จัดในครั้งนั้น แต่ตำราพิชัยสงครามที่สร้างขึ้นในคราวนั้นจะมากน้อยและแต่งไว้เป็นอย่างไร ไม่มีหนังสือที่จะสอบให้รู้ได้ หนังสือเก่าที่เรียกว่า ตำราพิชัยสงครามที่มีอยู่ในเวลานี้ ฉบับ ๑ เป็นแผนที่กระบวนเดินทัพและกระบวนตั้งทัพหลายอย่าง อีกฉบับ ๑ ว่าด้วยวิธีจัดกองทัพตลอดจนวิธีรบ แต่เรื่องหลังนี้เป็นหนังสือที่มีผู้เก็บแต่ใจความ เอามาแต่งเป็นกลอนสำหรับท่องให้จำได้ เห็นจะไม่ใช่ตัวตำราที่แต่งในครั้งแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒...”

อนึ่ง ที่กล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แรกให้ทำตำราพิชัยสงครามนั้น มิได้หมายความว่า ก่อนหน้านั้นไทยไม่มีตำราพิชัยสงครามไว้ให้แม่ทัพนายกอง ซึ่งเป็นผู้นำกำลังทหารได้ศึกษา ชนชาติไทยต้องทำสงครามป้องกันดินแดนมาตั้งแต่โบราณ จึงมีการแต่งตำราพิชัยสงครามขึ้นไว้ให้แม่ทัพผู้นำทางทหารได้ใช้เป็นคู่มือศึกษาเรื่อยมาแน่นอน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวไว้ในคำนำของหนังสือ “ตำราพิชัยสงครามค่ากลอน” ตอนหนึ่งว่า “...ถ้าว่าตามความสันนิษฐาน เห็นว่าหนังสือตำราพิชัยสงครามตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงแต่งขึ้นแล้ว คงจะมีฉบับสืบมาทุกเมื่อ แต่อาศัยเหตุ ๒ ประการ คือ เป็นตำราที่มักปกปิดกันด้วยถือว่า สำหรับแต่ผู้ซึ่งจะเป็นแม่ทัพนายกอง อย่างหนึ่ง กับอีกประการ ๑ เป็นสมัยที่ยังไม่มีวิธีพิมพ์หนังสือ ฉบับที่มีอยู่จึงมีน้อย ใครจะคัดลอกได้ฉบับบริบูรณ์น้อยแห่ง เป็นเช่นนี้มาตั้งแต่ในกรุงศรีอยุธยา ครั้นกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า ข้าศึก ต้นฉบับหนังสือตำราพิชัยสงครามที่มีบริบูรณ์ เช่น ฉบับหอหลวงเป็นต้น ก็เลยสูญ เหลือแต่ฉบับที่มีผู้คัดลอกไว้ได้แห่งละเล็กละน้อย มักเป็นตำราที่แต่งใหม่ในปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นพื้น...”

เป็นอันว่าตำราพิชัยสงครามฉบับสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ในหอหลวง (คือหอสมุดหลวงประจำพระนครศรีอยุธยา) ได้ถูกข้าศึกเผาหมดไปแล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ แต่มีผู้คัดลอกไว้บ้าง และกระจัดกระจายอยู่ตามที่ต่าง ๆ ไม่ครบสมบูรณ์ แต่การไปศึกษาค้นคว้าตำราพิชัยสงครามที่หอสมุดแห่งชาติท่าวาสุกรี อันเป็นแหล่งรวมหนังสือเก่าใหม่สำคัญที่สุดของเมืองไทย จึงได้ทราบเรื่องราวของเอกสารสำคัญฉบับนี้ต่อมาว่า

หลังจากตำราพิชัยสงครามฉบับสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ถูกเผาไหม้หมดไปพร้อมกับหอหลวง เมื่อเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้ว ในสมัยกรุงธนบุรีไม่มีโอกาสชำระตำราพิชัยสงครามขึ้นมาใช้ใหม่ จึงไม่ปรากฏตำราพิชัยสงครามสมัยนั้นอยู่ในหอสมุดแห่งชาติเลย ทั้งนี้เห็นจะเป็นเพราะในช่วงเวลา ๑๕ ปี ของสมัยกรุงธนบุรีจะต้องทำสงครามถึง ๑๐ ครั้ง แม่ทัพนายกองจำเป็นต้องใช้ตำราพิชัยสงครามอยู่ แต่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีต้องทรงกระทำสงครามตลอดเวลา ไม่มีโอกาสโปรดให้ชำระขึ้นใหม่ เคยถามกรรมการชำระประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรีว่า ถ้าขณะนั้นไม่มีตำราพิชัยสงครามให้ศึกษาแล้ว ทำไมสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงทรงเก่งในการทำสงครามทั้งทางบกและทางเรือ呢 ทรงศึกษาจากตำราอะไร? ได้รับคำตอบว่า ทรงศึกษาจากหนังสือสามก๊ก เพราะในสมัยนั้นชาวจีนได้นำหนังสือสามก๊กเข้ามาขาย เมืองไทยแล้ว และชาวจีนสมัยก่อนถือว่าหนังสือสามก๊กเป็นตำราพิชัยสงคราม ก็ฟังเข้าที่อยู่

ในรัชกาลที่ ๑ และที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โปรดให้รวบรวมตำราพิชัยสงครามสมัยอยุธยา จากฉบับปลีกที่หลงเหลืออยู่ออกมาให้แม่ทัพนายกองใช้ศึกษา และคงจะคัดลอกออกใช้กันมากพอสมควร จึงปรากฏว่ามีตำราพิชัยสงครามตัวเขียนในสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึง ๓๘ เล่มสมุดไทย

ต่อมาในรัชกาลที่ ๓ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ มีพระดำริว่า ในขณะนั้นแม้จะมีพระราชดำรับพระพิชัยสงครามข้างที่และในหอหลวงเป็นอันมากแล้วก็ตาม แต่ก็ยังเป็นฉบับซึ่งคัดลอกต่อๆ กันมา มักพินเพื่อนและคลาดเคลื่อน ประกอบกับว่าขณะนั้นหาผู้ใหญ่ที่เรียนรู้ชำนาญในวิชาพิชัยสงคราม ได้ยากแล้ว สมควรที่จะได้เชิญผู้เรียนรู้ที่เหลืออยู่เหล่านั้นมาประชุมกัน ชำระตำราพิชัยสงครามขึ้นใหม่ให้เป็นฉบับสมบูรณ์ จึงดำรัสสั่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุริยวงศ์ (พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๑ และทรงได้เลื่อนขึ้นเป็นกรมหลวงพิเศษศรีสวัสดิ์สุขวัฒนวิชัย ในรัชกาลที่ ๔) เป็นหัวหน้าคณะชำระตำราพิชัยสงครามให้ถูกต้องครบถ้วน ในบางแผนกของตำราพิชัยสงครามฉบับนี้กล่าวว่าการชำระ หลวงลิขิตปรีชา เจ้ากรมอาลักษณ์ ซึ่งอยู่ในคณะชำระด้วยคนหนึ่ง ได้เชิญพระดำรับพิชัยสงครามจากข้างที่ ออกมาเพื่อชำระสอบสวนถึง ๑๔ เล่มสมุดไทย แสดงว่าในรัชกาลที่ ๓ นี้ ตำราพิชัยสงครามฉบับหลวง (ทั้งที่ตกทอดมาเป็นจำนวนมิใช่น้อย เมื่อชำระเสร็จแล้วได้คัดลงสมุดไทยไว้ ๑๐ เล่ม (๒ ชุด) ได้นำเข้าเก็บไว้ข้างที่ชุดหนึ่ง เก็บไว้ในหอหลวงชุดหนึ่ง ถือได้ว่าตำราพิชัยสงคราม ๒ ชุดนี้ เป็นชุดที่ชำระอย่างสมบูรณ์ที่สุด ในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งได้มีการคัดลอกออกมาในรูปตัวเขียนในสมุดไทยบ้าง ในรูปพิมพ์เป็นหนังสือเล่มในเวลาต่อมาบ้าง

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ ประเทศต่าง ๆ ในโลกตะวันตกได้พัฒนาวิชาการทหารและในด้านเทคโนโลยี ล้ำหน้าประเทศไทยไปมากแล้ว ประเทศเหล่านั้นมีเรือกลไฟ มีปืนใหญ่ และปืนเล็ก บรรจุกระสุนทางท้าย ลากล้อ ยิงได้ไกลรวดเร็วและแม่นยำกว่าเดิมหลายเท่า ทั้งปรากฏว่าประเทศพม่าซึ่งเป็นคู่ศึกของประเทศไทยมาแต่โบราณ และประเทศจีนซึ่งเคยเป็นมหาประเทศอยู่ในทวีปเอเชียตะวันออกมาแต่ก่อน ต้องพ่ายแพ้แก่กองทัพเล็ก ๆ ของประเทศตะวันตก ทั้งนี้ เพราะยังคงใช้อาวุธและวิธีทำสงครามตามตำราพิชัยสงครามอันล้าสมัยอยู่ ฉะนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเริ่มปฏิรูปกองทัพไทยเข้าสู่แบบตะวันตก ตำราพิชัยสงครามที่เคยใช้กันมาแต่โบราณจึงไม่มีผู้สนใจศึกษาและเรียนกันต่อไป แต่ถึงกระนั้นในหอสมุดแห่งชาติก็ยังมีตำราพิชัยสงครามตัวเขียนในสมุดไทยในรัชกาลที่ ๔ อยู่ ๒ เรื่อง คือ ว่าด้วยการยาตราทัพ เล่มหนึ่ง ว่าด้วยทักษาพยากรณ์และสวัสดิรักษาอีกเล่มหนึ่ง

ในรัชกาลที่ ๕ กิจการทหารได้เปลี่ยนแปลงเป็นระบบยุโรปทั้งหมด ตำราพิชัยสงครามจึงใช้ “ตำรายุทธศาสตร์” แทน ตำราพิชัยสงครามจึงหมดความสำคัญลงอย่างสิ้นเชิง บุคคลผู้เป็นเจ้าของจึงนำมามอบให้หรือขายให้แก่หอสมุดแห่งชาติ ขณะนี้จึงปรากฏว่าหอสมุดแห่งชาติเป็นแหล่งที่มีตำราพิชัยสงครามมากที่สุด ตามบัญชีปรากฏว่ามีถึง ๒๑๙ เล่ม ในจำนวนนี้เมื่อหักเอาตำราพิชัยสงครามพม่าซึ่งแปลไว้ในรัชกาลที่ ๑ รวม ๒ เล่ม ตำราคำบอกการหัตถทหารภาษาฝรั่ง ๑ เล่ม และตำราฉบับพิมพ์เป็นสมุดฝรั่งอีก ๑ เล่ม รวมเป็นตำราพิชัยสงครามฉบับปรีก ๔ เล่ม ออกแล้ว จะเหลือตำราพิชัยสงครามสมุดไทยดำและขาวตัวเขียน เล่มหนาบ้างบางบ้างรวมถึง ๒๑๕ เล่มสมุดไทย นับว่าไม่น้อยเลย

ตำราพิชัยสงครามฉบับตัวเขียนในหอสมุดแห่งชาติเหล่านี้ ส่วนมากแต่งเป็นคำร้อยกรองแบบฉันทโคลง กลอน และร่าย ที่เป็นคำร้อยแก้วก็มีบ้าง เขียนแยกเป็นตอน ๆ หรือไม่ก็ละปะปนกันไป เท่าที่ตรวจสอบคร่าว ๆ พบว่า เป็นเรื่องเกี่ยวกับกลศึก ๓๑ เล่ม เกี่ยวกับการปืนใหญ่ในด้านต่าง ๆ เช่น ชื่อและประวัติของกระบอกปืน การหล่อลูกกระสุน การผสมดินปืน และการยิง รวม ๓๕ เล่มสมุดไทย ที่แปลออกไปมี ๓ เล่ม คือ ตำราสถานที่ตั้งปืนใหญ่ในพระบรมมหาราชวังเล่มหนึ่ง การฝึกการใช้ปืนไรเฟิล (ปืนเล็กยาว) เล่มหนึ่ง และเรื่องปืนลมของกะปิตันอีกเล่มหนึ่ง ตำราพิชัยสงครามเหล่านี้ บางเล่มมีรูปเขียน แสดงรูปการจัดขบวนให้เหมาะกับลักษณะภูมิประเทศในการเคลื่อนที่ขบวนตั้งค่ายขบวนเข้าตีขบวนตั้งรับขบวนข้ามลำน้ำ ขบวนล้อมเมือง และขบวนถอยทัพ ทั้งมีรูปเลขยันต์เพื่อใช้คุ้มครองให้เกิดการคงกระพันปลอดภัย และรูปการใช้ปืนใหญ่ในโอกาสต่าง ๆ นอกจากนั้นยังมีเรื่องที่ไม่เกี่ยวกับการรบโดยตรง เช่น โลกวัตรและธรรมวัตรของกษัตริย์ ธรรมวัตรของขุนเมือง ขุนคลัง ขุนวัง และขุนนาง การปกครองบ้านเมือง ลักษณะและการแต่งตั้งมุขมนตรี การสร้างพระชัยวัฒน์และพระพิมพ์ การทำเลขยันต์ เครื่องรางของขลัง และการใช้คาถาเวทมนตร์ การกำหนดชื่อ สีเครื่องแต่งกาย และการเลือกใช้อาวุธของแม่ทัพให้ต้องโฉลก ฤกษ์ยามนิมิตและลางดีลางร้าย มหาทักษา ดุเมฆ ดุจันทร์ ดูดาว การทำนายฝัน ทิศผีหลวง ขบวนแห่และสวัสดิรักษา เป็นต้น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสรุปสั้น ๆ ไว้ใน “ตำนานหนังสือพิชัยสงคราม” ตอนหนึ่งว่า

“...เมื่อพิเคราะห์ดูตัวเรื่องในหนังสือพิชัยสงครามเพียงที่ปรากฏอยู่ ดูตำราเดิมจะแบ่งเป็น ๓ แผนก คือว่าด้วยเหตุแห่งการสงครามแผนก ๑ ว่าด้วยอุบายสงครามแผนก ๑ ว่าด้วยยุทธศาสตร์และยุทธวิธีแผนก ๑ การถือนิมิตฤกษ์ยามและเลขยันต์อาถรรพศาสตร์ก็จะมีมาบ้างแล้วแต่โบราณ แต่มาเชื่อถือกันแก่กล้าขึ้นในตอนปลายสมัยอยุธยา ตำราพิชัยสงครามที่ปรากฏอยู่จึงเป็นตำราดูนิมิตฤกษ์ยามและทำเลขยันต์อาถรรพศาสตร์เสียโดยมาก ตำราการรบพุ่งและอุบายสงครามเหลืออยู่แต่ที่เก็บใจความแต่งเป็นกลอนสำหรับท่องบ่นให้จำขึ้นใจ...”

อย่างไรก็ตามอาจนับได้ว่าในสมัยอยุธยา เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ โปรดให้ราชบัณฑิตผู้เชี่ยวชาญในการสงคราม ช่วยกันชำระและรวบรวมตำราพิชัยสงครามขึ้นใน พ.ศ. ๒๐๔๑ เพื่อให้แม่ทัพนายกองได้ศึกษานำเอาหลักการมาใช้ในการนำกองทัพรักษาประเทศชาติให้ได้ผลดี โดยแก้ไขบ้างเพิ่มเติมให้ทันสมัยบ้างเรื่อยมา กระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์จึงได้เปลี่ยนไปใช้ “ตำรายุทธศาสตร์” ซึ่งเกิดจากผลของการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตำราพิชัยสงครามของเก่าผสมกับวิชาการทหารที่ได้รับจากโลกตะวันตกที่ทันสมัยกว่าในสมัยรัชกาลที่ ๕ ตำราพิชัยสงครามฉบับเดิมจึงได้เก็บรักษาเก็บไว้ในหอสมุดแห่งชาติเป็นสมุดไทยดำและไทยขาวถึง ๒๐๐ กว่าเล่มนั้น สมควรถือว่าเป็นมรดกอันล้ำค่าที่บรรพบุรุษของเราได้

ชวนขายทำไว้ เพื่อใช้ศึกษาในการป้องกันรักษาประเทศชาติให้เป็นอิสระภาพจนกระทั่งสืบมาถึงพวกเรานั้น
น่าสรรเสริญยิ่งนัก จึงสมควรที่พวกเราจะได้ศึกษาหาอ่าน เพื่อให้เกิดความภาคภูมิใจ แต่ในปัจจุบันหา
ต้นฉบับอ่านได้ยากเสียแล้ว จึงคิดว่าถ้ากรมศิลปากรและหน่วยราชการอื่นจะคิดชำระและตีพิมพ์ขึ้นใหม่ ก็
จะเป็นคุณประโยชน์ต่อสถาบัน การศึกษาของทหารและแก่ผู้สนใจมิใช่น้อยเลย

หอพระมณฑิยธรรม

เรียบเรียงโดย ร้อยเอกหญิง ประนอม ปัญญางาม

ในปัจจุบันนี้ คนไทยทุกคนต่างรู้จักและคุ้นเคยกับวัดพระศรีรัตนศาสดาราม หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า วัดพระแก้ว เป็นอย่างดี แต่บางท่านอาจจะยังไม่ทราบว่า ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม นั้น มีหอพระไตรปิฎก ซึ่งมีชื่อเฉพาะว่า หอพระมณฑิยธรรม อยู่ด้วย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ปฐมกษัตริย์แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี ในปีพุทธศักราช ๒๓๒๕ นั้น พระองค์ทรงมีพระราชดำริ เจริญรอยพระราชประเพณีของพระมหากษัตริย์ไทยแต่โบราณ ในการสร้างพระราชมณฑิยธรรม เมื่อปีเถาะ เบญจศก จุลศักราช ๑๑๔๕ ตรงกับปีพุทธศักราช ๒๓๒๖ พระองค์จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระอารามขึ้นภายในพระบรมมหาราชวัง คือ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ประกอบด้วย พระอุโบสถ พระเจดีย์ พระวิหารศาลาราย พร้อมทั้งขุดสระสร้างหอไตรลงในสระ สำหรับเป็นที่เก็บคัมภีร์พระไตรปิฎก ของหลวง และยังโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิต บรรดาที่เป็นอาจารย์ ตรวจสอบและบอกพระไตรปิฎกพระสงฆ์ สามเณร บนหอไตรนั้น แล้วให้นำมาว่า หอพระมณฑิยธรรม ซึ่งแปลตามศัพท์หมายถึง เป็นที่สถิตแห่งธรรม

ทั้งนี้ เนื่องจากในระหว่างสงครามกับพม่า หนังสือคัมภีร์ต่าง ๆ ได้กระจัดพลัดหายไป มีไม่ครบ จบเรื่องเป็นจำนวนมาก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีพระราชประสงค์ที่จะรวบรวม และสร้างขึ้นใหม่ให้ครบ จึงใช้หอพระมณฑิยธรรมเป็นที่รวมหนังสือของหลวง

ครั้นถึงปีวอก สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๕๐ ตรงกับพุทธศักราช ๒๓๓๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้กระทำให้สังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นที่วัดมหาธาตุ และโปรดให้ช่าง-จารย์พระไตรปิฎกที่สังคายนาแล้วลงลาน เป็นอักษรขอม ตกแต่งคัมภีร์ลงรักปิดทองที่บดตลอดเป็นฉบับหลวง เรียกว่า ฉบับทองทึบ ในรัชกาลหลัง ๆ ต่อมา มีการสร้างคัมภีร์ปิดทองขึ้นอีก จึงเรียกฉบับทองทึบที่สร้างในคราวนี้ว่า ฉบับทองใหญ่

นอกจากนี้แล้ว ยังโปรดให้สร้างพระไตรปิฎกอีก ๒ ฉบับ ใช้สำหรับสอปลั้พระปริยัติธรรมในกรมราชบัณฑิตชุดหนึ่ง เรียกว่า ฉบับรองทรง หรือฉบับข้างลาย อีกชุดหนึ่งเป็นชุดเล็กเรียกว่า ฉบับทองซุบ

เมื่อสร้างคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับหลวงตามที่สังคายนาสำเร็จแล้ว ได้อัญเชิญเข้าประดิษฐานไว้ในตู้ประดับมุก ตั้งในหอพระมณฑิยธรรมกลางสระในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วโปรดให้มีการมหรสพสมโภชพระไตรปิฎกและหอพระมณฑิยธรรม ในคืนวันสมโภชนั้นเวลาจุดดอกไม้เพลิง ลูกพลูปลิวไปตกลงบนหลังคาหอพระมณฑิยธรรมเกิดไฟไหม้ขึ้น แม้ว่าจะยกตู้ประดับมุกและชนคัมภีร์พระไตรปิฎกออกมาได้ทั้งสิ้น แต่เพลิงก็ได้ไหม้หอพระมณฑิยธรรมหมดทั้งหลัง

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จึงโปรดให้ถมสระเดิมนั้นเป็นเนิน แล้วสร้างพระมณฑปขึ้นบนเนินนั้นแทน สำหรับใช้เป็นที่ไว้พระไตรปิฎกแทนหอพระมณฑิยธรรมเดิมที่ถูกไฟไหม้ แต่พระมณฑปเล็กและแคบไม่พอจะไว้คัมภีร์พระไตรปิฎกของหลวงได้ทั้งหมด ครั้งนั้นสมเด็จพระ-

พระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท จึงทรงรับอาสาให้ช่างวังหน้ามาสมทบสร้างหอพระมณเฑียรธรรมถวายใหม่อีกหลังหนึ่ง ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระมณฑป

ในปีระกา เอกศก จุลศักราช ๑๑๕๑ ตรงกับพุทธศักราช ๒๓๓๒ การสร้างพระมณฑปและหอพระมณเฑียรธรรม ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามสำเร็จบริบูรณ์ จึงได้เชิญตู้ประดับมุก ซึ่งประดิษฐานพระไตรปิฎก ฉบับทองใหญ่ไปตั้งไว้ ณ ภายในพระมณฑป ส่วนคัมภีร์ฉบับอื่นซึ่งเป็นของเดิม เรียกกันว่าฉบับครูเดิมและที่สร้างขึ้นใหม่นอกจากที่อยู่ในพระมณฑปให้ใส่ตู้ทองลายรดน้ำเก็บไว้ในหอพระมณเฑียรธรรม ฉะนั้น จึงมีหนังสือเป็นจำนวนมากและสมบูรณ์เกือบทุกฉบับ ทำให้หอพระมณเฑียรธรรมมีลักษณะเป็นหอสมุดพุทธศาสนาของหลวงหลังแรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

นอกจากนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ยังโปรดเกล้าฯ ให้กรมราชบัณฑิต ซึ่งตั้งอยู่ในหอพระมณเฑียรธรรม มีหน้าที่ตรวจสอบความถูกต้องของคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับต่าง ๆ และทำหน้าที่ดูแลรักษาหนังสือในหอพระมณเฑียรธรรมไปด้วย หอพระมณเฑียรธรรมจึงเป็นศูนย์รวมแห่งนักปราชญ์ราชบัณฑิตประจำราชสำนัก อีกทั้งยังใช้เป็นที่สอบบาลีสนามหลวงของพระสงฆ์ สามเณร เพื่อเลื่อนฐานะเปรียญธรรม

จะเห็นได้ว่าในระหว่างช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ หอพระมณเฑียรธรรม หรือที่เรียกกันว่า หอหลวง นั้น มิได้ใช้เป็นที่เก็บหนังสือคัมภีร์พระไตรปิฎกแต่เพียงอย่างเดียว กิจการงานต่าง ๆ ซึ่งเป็นหน้าที่ของกรมราชบัณฑิต ก็ได้ปฏิบัติกันในหอพระมณเฑียรธรรมทั้งสิ้น

นอกจากนี้ หอพระมณเฑียรธรรม ยังใช้เป็นที่ประชุมลูกขุน ณ ศาลา เช่นเดียวกับหอพระราชสาสน์ครั้งกรุงเก่า เป็นที่จารึกพระราชสาสน์ที่มีไปยังต่างประเทศ และเป็นที่แปลพระราชสาสน์ที่ต่างประเทศ มีมาถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอีกด้วย

ในรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ หอพระมณเฑียรธรรมยังคงใช้เป็นที่เก็บรวบรวมหนังสือของหลวง และสิ่งของอื่น ๆ อีกหลายอย่าง ได้แก่

- ตู้พระไตรปิฎกประดับมุกคู่หนึ่ง ตกแต่งลวดลายวิจิตรงดงามอย่างหาที่เปรียบได้ยาก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า ตู้ทั้งสองนี้แต่เดิมคงจะมีได้สร้างขึ้นสำหรับตั้งในหอพระมณเฑียรธรรมแห่งนี้ แต่ได้เคลื่อนย้ายมาจากที่อื่น

- พระแท่นที่บรรทม ตกแต่งลวดลายอย่างเดียวกับพระแท่นเศวตฉัตร ซึ่งตั้งอยู่ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระแท่นบรรทมนี้แต่เดิมคงจะตั้งอยู่ในพระที่นั่งแห่งใดแห่งหนึ่ง ภายหลังจึงได้เคลื่อนย้ายมาตั้งในหอพระมณเฑียรธรรม

- ตู้พระไตรปิฎกลายทองใบใหญ่ ทำขึ้นสำหรับใช้เป็นที่เก็บคัมภีร์พระไตรปิฎกในหอพระมณเฑียรธรรมโดยเฉพาะ

อนึ่ง ได้กล่าวไว้ในเบื้องต้นแล้วว่า หนังสือในหอพระมณเฑียรธรรม ซึ่งรวบรวมไว้ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ นั้น บางชุดใช้ในการสอบไล่พระปริยัติธรรม และมีการอนุญาตให้วัดต่าง ๆ หยิบยืมไปใช้เสมอ เมื่อมาถึงรัชกาลที่ ๒ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการตรวจสอบบัญชีหนังสือพระไตรปิฎกในหอพระมณเฑียรธรรม ปรากฏว่า หนังสือขาดบัญชีไปเป็นจำนวนมาก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเพิ่มเติมขึ้นใหม่สำหรับของหลวง คัมภีร์พระไตรปิฎกชุดนี้ในกรมราชบัณฑิตเรียกชื่อว่า ฉบับรดน้ำแดง ซึ่งสร้างขึ้นเพียงชุดเดียว แต่สร้างไม่ครบชุด

นอกจากนั้น ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนี้ มีการสังคายนาสวดมนต์ ที่กล่าวว่าสังคายนาสวดมนต์นั้น ที่จริงคือทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แปลพระปริตรทั้งหลายออกเป็นภาษาไทยนั่นเอง และในครั้งนั้นยังโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าอนงนางเธอ พระองค์เจ้าศศิธร เป็นหัวหน้าชักชวนพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการฝ่ายใน ผีกหัดสวดพระปริตร โดยกำหนดให้ราชบัณฑิตเข้าไปบอกที่พระทวารเวรราชมเหศวร ข้าราชการฝ่ายในท่องต่ออยู่ในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ นับเป็นการเริ่มต้นครั้งแรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่สตรีสวดพระปริตร

ในรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นยุคสมัยที่มีการฟื้นฟูและส่งเสริมในด้านการพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์และสถาปนาพระอารามขึ้นหลายแห่ง รวมทั้งหอพระมณเฑียรธรรมก็ได้รับการปฏิสังขรณ์ในครั้งนั้นด้วยเช่นกัน ด้วยเหตุที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสนพระราชมุทิตายในกิจการของพระพุทธศาสนา บรรดาพระสงฆ์ สามเณรในรัชกาลนั้น มีความอดสาหะเล่าเรียนพระปริยัติธรรมกันอย่างแพร่หลาย การศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎกได้รับความนิยมนำไป ทั้งในกรุงและนอกกรุง พระสงฆ์สามเณรสามารถสอบไล่หนังสือได้เป็นเปรียญเอก โท ตรี เป็นจำนวนมาก และถ้าพระสงฆ์สามเณรลาสิกขาแล้วจะไปทำราชการในกรมใด ก็โปรดให้ตามใจสมัคร เหตุดังกล่าวนี้เอง เป็นส่วนทำให้ในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์นั้น มีผู้อยู่ในขั้นที่เป็นนักปราชญ์ทั้งพระและฆราวาสเป็นจำนวนมาก

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระไตรปิฎกสำหรับหอหลวง ๕ ฉบับคือ

๑. ฉบับรดน้ำเอก เมื่อสร้างเสร็จแล้วโปรดเกล้าฯ ให้เก็บไว้ในหอพระสุราลัยพิมานภายในพระบรมมหาราชวัง พระไตรปิฎกชุดนี้ภายหลังถูกน้ำฝนรั่ว และปลวกกินหนังสือชำรุดไปบ้าง ในรัชกาลต่อมาจึงได้โปรดเกล้าฯ ให้เคลื่อนย้ายมาเก็บรักษาไว้ในหอพระมณเฑียรธรรม

๒. ฉบับรดน้ำโท สร้างสำหรับหอหลวง เพื่อใช้ในการสอบไล่พระปริยัติธรรม

๓. ฉบับทองน้อย พระไตรปิฎกฉบับนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ช่างผู้หญิงฝีกหัดจารหนังสือที่ตำหนักแพ และได้จารคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับทองน้อยนี้ นับเป็นคัมภีร์พระไตรปิฎกของหลวงชุดแรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่จารโดยฝีมือช่างผู้หญิง

นอกจากนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังโปรดเกล้าฯ ให้สร้างคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับเทพชุมนุมขึ้น สำหรับพระราชทานไปยังวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ซึ่งต่อมาถูกฝนชะและปลวกกินชำรุดเสียหายไปเป็นจำนวนมาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้เคลื่อนย้ายมาเก็บรักษาไว้ในหอพระมณเฑียรธรรม

ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตรวจสอบบัญชีหนังสือในหอพระมณเฑียรธรรมอีก ปรากฏว่า หนังสือขาดบัญชีไปเป็นจำนวนมาก เช่นเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๒ ดังนั้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเพิ่มเติมแทนของเก่าที่หายไป หนังสือชุดนี้เรียกว่า ฉบับล่องชาด

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้จารคัมภีร์พระไตรปิฎกขึ้นอีก เรียกว่า ฉบับทองทิบ แต่เนื่องจากในรัชกาลนี้มีการพิมพ์หนังสือกันแพร่หลายยิ่งขึ้น พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระไตรปิฎกขึ้นเป็นครั้งแรก โดยใช้อักษรไทยแทนอักษรขอม และโปรดให้เก็บพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์นี้ไว้ในหอพระมณเฑียรธรรม ๑ ชุด

เมื่อมีการพิมพ์พระไตรปิฎกด้วยเครื่องพิมพ์แล้ว การจารพระไตรปิฎกลงลานด้วยอักษรขอม ก็หมดความนิยม และต้องเลิกไปโดยปริยาย

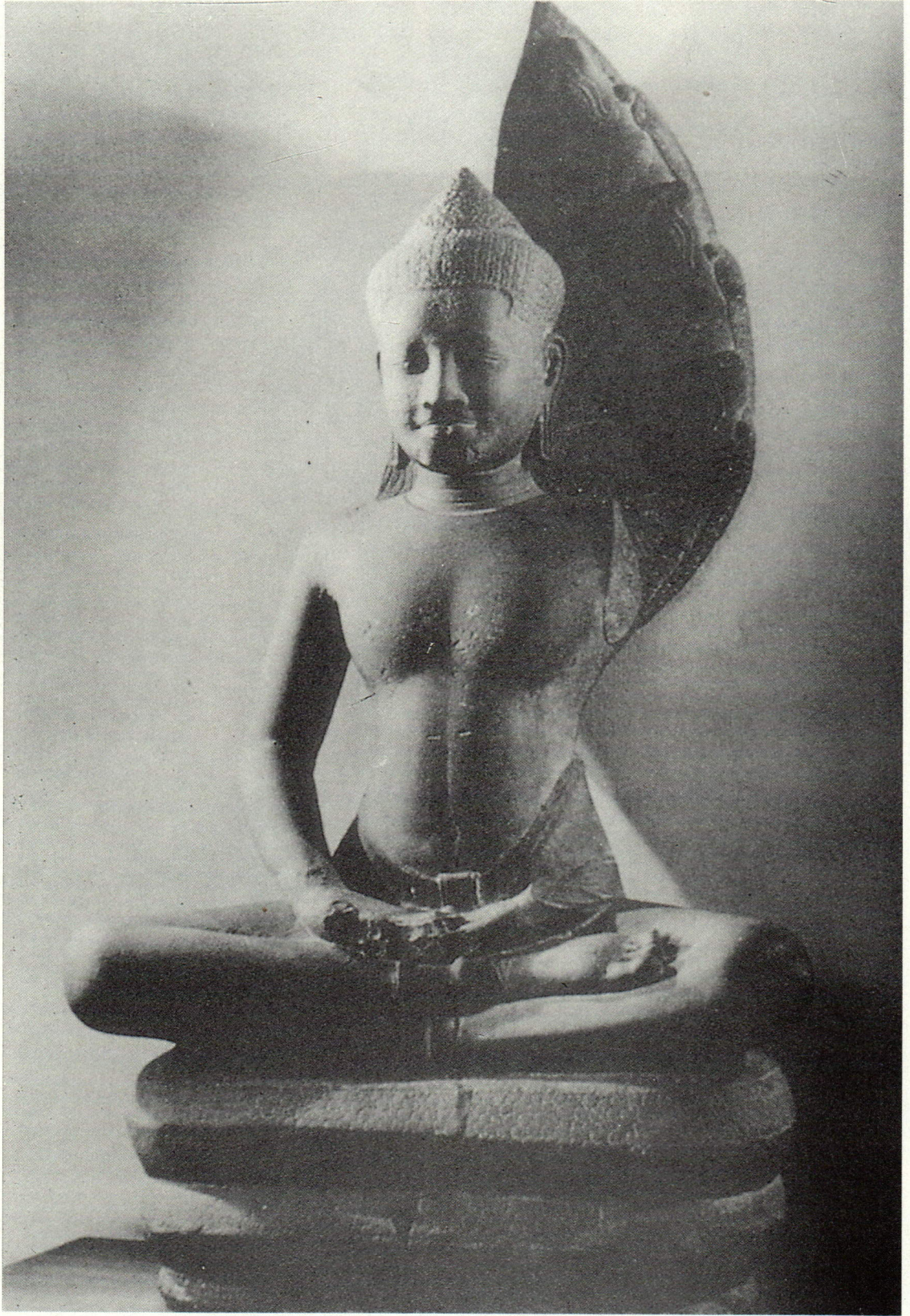
ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้มีการปฏิสังขรณ์หอพระมณเฑียรธรรมคราวเดียวกับการปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงแนะนำให้เจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ (หม่อมราชวงศ์เย็น อิศรเสนา) ผู้ควบคุมการซ่อม นำบานประตูมุก ซึ่งอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร มาใช้เป็นบานประตูด้านหน้าหอพระมณเฑียรธรรม บานประตูนี้ได้มาจากวัดบรมพุทธาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

หอพระมณเฑียรธรรมได้รับการปฏิสังขรณ์เป็นลำดับมาทุกรัชกาล พร้อม ๆ กับวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และเมื่อทางคณะสงฆ์เลิกใช้หอพระมณเฑียรธรรมเป็นสถานที่สอบบาลีสนามหลวงแล้ว หอพระมณเฑียรธรรม จึงเป็นสถานที่สำหรับเก็บคัมภีร์โบราณแต่เพียงอย่างเดียว

เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ตั้งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครขึ้น ในพระบรมมหาราชวัง ได้ย้ายคัมภีร์โบราณที่อยู่ในหอพระมณเฑียรธรรมบางส่วนไปเก็บรักษาไว้ด้วย คงเหลือคัมภีร์พระไตรปิฎกไว้ที่หอพระมณเฑียรธรรมเพียง ๒ ฉบับ คือ ฉบับครุฑเดิม และฉบับทองใหญ่ เมื่อย้ายกรมราชบัณฑิตมาขึ้นกับกระทรวงธรรมการ เจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติจึงรับหน้าที่ดูแลหนังสือในหอพระมณเฑียรธรรมต่อมา ปัจจุบันนี้เจ้าหน้าที่ของหอสมุดแห่งชาติ กับเจ้าหน้าที่ของวัดพระศรีรัตนศาสดารามรับผิดชอบหอพระมณเฑียรธรรมร่วมกัน คือ หอสมุดแห่งชาติดูแลหนังสือคัมภีร์พระไตรปิฎก เจ้าหน้าที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ดูแลตัวอาคารหอพระมณเฑียรธรรมนั้น

รูปที่ ๑ พระพุทธรูปขนาดปรกปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ สูง ๑.๖๕ เมตร พบที่วัดเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ศิลปะศรีวิชัย พ.ศ. ๑๗๒๖ หรือต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรุงเทพฯ

รูปที่ ๒ พระพุทธรูปขนาดปรก ศิลาสง ๑.๑๓ เมตร พบที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ศิลปะลพบุรี
พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรุงเทพฯ
๒๖

รูปที่ ๓ พระยานาคมุจลินท์กำลังปรกอาสน์เปล้า ศิลปินอินเดียโบราณ พุทธศตวรรษที่ ๓-๔ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรุงนิวเดลี ประเทศอินเดีย

รูปที่ ๕ พระยานาคมุจลินท์และพระยานาควินิปตกำลังปรกพระพุทธเจ้าปางทรงแสดงธรรม สลักบนแผ่นศิลาแสดง
รูปสลูป ศิลปะ อินเดียแบบอมราวตี พุทธศตวรรษที่ ๘-๙ พิพิธภัณฑ์บริติช มีวเซียม กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ
๒๘

รูปที่ ๕ จิตรกรรมฝาผนังแสดงภาพพระพุทธรูปนาคปรก ในพระอุโบสถวัดราชสิทธิาราม ฝั่งธนบุรี ศิลปะรัตนโกสินทร์
พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕

พระพุทธรูปนาคปรกปางมารวิชัย

เรียบเรียงโดย ศาสตราจารย์ ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล

ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร มีพระพุทธรูปนาคปรกปางมารวิชัยสัมฤทธิ์อยู่องค์หนึ่ง ขนาดสูง ๑.๖๕ เมตร พบที่วัดเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นพระพุทธรูปนาคปรกตั้งปางมารวิชัย ในศิลปะศรีวิชัย มีจารึกอยู่ที่ฐานว่าสร้างขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ หรือ ๑๙ สำหรับในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เราเชื่อกันว่าหลังจากที่พระพุทธองค์ได้ทรงบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณได้ตั้งพระศรีมหาโพธิ์ที่พุทธคยาในประเทศอินเดียแล้ว ได้เสด็จไปประทับบำเพ็ญสมาธิในที่ต่าง ๆ ในแถบบริเวณนั้นปรากฏว่าในสัปดาห์ที่ ๗ ได้เสด็จไปประทับบำเพ็ญสมาธิอยู่ใต้ต้นจิก ในขณะนั้นมีพายุเกิดขึ้นพอดี พระยานาคมุลินท์ซึ่งอาศัยอยู่ในสระน้ำใกล้ ๆ จึงได้ขึ้นมาปกป้องพระพุทธองค์ โดยใช้ขนดนาครองรับพระพุทธองค์และแผ่พังพานอยู่เหนือเศียรของพระพุทธองค์ ด้วยเหตุนี้พระพุทธรูปนาคปรกจึงสมควรแสดงปางสมาธิ

อย่างไรก็ดี พระพุทธรูปนาคปรกที่ค้นพบที่วัดเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานีองค์นี้ ทรงแสดงปางมารวิชัย และพระพุทธรูปดังกล่าวอาจถอดออกได้เป็น ๓ ส่วน คือ พังพานนาคส่วนหนึ่ง องค์พระพุทธรูปปางมารวิชัยประทับนั่งขัดสมาธิราบส่วนหนึ่ง และขนดนาครอีกส่วนหนึ่ง จึงทำให้มีบางท่านสันนิษฐานว่าองค์นาคและพระพุทธรูปอาจจะไม่ได้หล่อขึ้นพร้อมกัน พระพุทธรูปจึงทรงแสดงปางมารวิชัย แทนที่จะเป็นปางสมาธิ ถึงกระนั้นทั้งพระพุทธรูปและรูปนาคก็ประกอบเข้ากันได้พอดีจนยากที่จะคิดได้ว่าไม่ได้หล่อขึ้นพร้อมกัน

เมื่อเร็ว ๆ นี้ นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสท่านหนึ่ง คือ ศาสตราจารย์บวสเซอร์เชอเลีย ได้กล่าวว่า ในพระไตรปิฎกของจีน คือหนังสือนายชวานักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสได้ตีพิมพ์ขึ้น เรื่องนิยาย ๕๐๐ เรื่องและนิยายทางด้านศีลธรรม ซึ่งเป็นแบบพุทธศาสนา ฝ่ายมหายานอย่างแท้จริง และว่าพระยานาคราชสามารถระลึกได้จากประภามณฑลที่เปล่งออกมาจากพระวรกายของพระพุทธองค์ว่า พระอดีตพุทธเจ้าและพระสมณโคดมหรือพระศรีศากยมุนีจะทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณอย่างสมบูรณ์ได้ก็ต่อเมื่อได้ผ่านข้อพิสูจน์อันสูงสุด กล่าวคือ ได้ผ่านสัปดาห์แห่งอากาศอันเลวร้ายไปแล้ว

ดังนั้น เนื่องจากเหตุการณ์โดยเฉพาะเช่นนี้ พระพุทธองค์ซึ่งทรงตรัสรู้อย่างสมบูรณ์แล้ว จึงต้องแสดงโดยพระพุทธรูปนาคปรก และพระหัตถ์นั้นอาจแสดงปางมารวิชัยอันหมายถึงการบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณอันสูงสุดหรือปางสมาธิก็ได้ เราไม่สมควรลืมนึกว่าในสมัยศรีวิชัยนั้น ประชาชนส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ด้วยเหตุนี้พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ซึ่งค้นพบที่วัดเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี จึงสามารถแสดงปางมารวิชัยได้ นอกจากนี้ยังได้ค้นพบพระพุทธรูปนาคปรกสัมฤทธิ์องค์เล็ก ๆ ปางมารวิชัยในศิลปะลพบุรีอีก ในสมัยลพบุรีนั้นประชาชนส่วนใหญ่ในภาคกลางนับถือพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเช่นเดียวกัน พระพุทธรูปนาคปรกในสมัยลพบุรีเหล่านี้หล่อติดเป็นชิ้นเดียวกับ

รูปที่ ๖ พระพิมพ์ดินดิบแสดงภาพพระพุทธรูปนาคปรกปางทรงแสดงธรรม พบที่จังหวัดกระบี่ แสดงถึงอิทธิพลของ
ศิลปะอินเดียแบบอมราวดี พุทธศตวรรษที่ ๙-๑๐

รูปนาค ไม่สามารถถอดออกจากกันได้ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธรูปนาคปรกปางมารวิชัยจึงมิใช่สิ่งแปลกประหลาดอันใดเลย

นอกจากนี้ ศาสตราจารย์บวสเชอลีเย ยังได้กล่าวถึงกำเนิดของพระพุทธรูปนาคปรกอีกว่า พระพุทธรูปนาคปรกมีอยู่ในศิลปะของเอเชียภาคตะวันออกเฉียงใต้เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในศิลปะขอมในประเทศกัมพูชาและศิลปะลพบุรีในประเทศไทย อย่างไรก็ตามก็ตีปรากฏว่าศิลปะอินเดียสมัยคลาสสิคราวพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๓ คือในศิลปะอินเดียสมัยคุปตะและหลังคุปตะนั้น ไม่ค่อยนิยมสร้างต่อพระพุทธรูปนาคปรกมากเท่าใดนัก

ปรากฏจากเรื่องราวในพุทธประวัติว่าในขณะที่พระพุทธรองค์กำลังทรงบำเพ็ญสมาธิอยู่ในสัปดาห์สุดท้ายคือสัปดาห์ที่ ๗ หลังจากทรงตรัสรู้แล้วนั้นก็เกิดมีฝนตกลงมาอย่างหนัก เป็นฝนนอกฤดูกาล นอกจากฝนนี้แล้วยังมีอากาศหนาวและลมก็แรงมาก ด้วยเหตุนี้พระยานาคราชซึ่งทราบถึงพายุนี้รวมทั้งใคร่ที่จะบำเพ็ญกุศลด้วย จึงตกลงใจที่จะปกป้องการบำเพ็ญสมาธิของพระพุทธรองค์ด้วยขนดนาค ๗ ชั้นของตน และแผ่พังพานออกปกป้องพระพุทธรองค์ไว้

ในเวลาปลายสัปดาห์เมื่อเหตุการณ์ทุกอย่างสงบเรียบร้อยลงแล้ว พระยานาคมุจลินท์ก็กลับกลายรูปร่างเป็นมนุษย์และได้สดับพระธรรมเทศนาจากพระพุทธรองค์ คัมภีร์บางเล่มจึงกล่าวว่าพระยานาคมุจลินท์เป็นอมมนุษย์ตนแรกที่ได้รับฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธรองค์ แต่คัมภีร์บางคัมภีร์ก็กล่าวว่าการที่พระยานาคราชเข้ามาเกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปเพราะเหตุว่ามีอายุยืนนานมาก ซึ่งเป็นประเพณีของพระยานาคราชผู้ยิ่งใหญ่ ทั้งนี้เนื่องจากว่าเมื่อกำลังทรงบำเพ็ญสมาธินั้น พระพุทธรองค์ได้ทรงเปล่งประกายมณฑลออกมารอบพระวรกาย ประกายมณฑลนี้ได้แผ่ออกไปทั่วทุกหนแห่ง ทำให้พระยานาคมุจลินท์ตื่นขึ้นและระลึกได้ว่าเหตุการณ์เช่นนี้ได้เกิดขึ้นมาแล้วถึง ๓ ครั้งในอดีตกาล และแต่ละครั้งพระยานาคก็ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับพระอดีตพุทธเจ้า ๓ พระองค์ก่อนพระสมณโคดม คือ พระกุกุสันธะ พระโกนาคมน์ และพระกัสสป

เกี่ยวกับเรื่องราวเช่นนี้ ศาสตราจารย์บวสเชอลีเยเสนอว่าในประเทศอินเดียและโดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศที่อยู่ในเขตร้อนอาจทำให้เกิดเหตุการณ์เช่นนี้ขึ้นมาได้และให้ข้อมูลแก่ประติมากรรม ศาสตราจารย์บวสเชอลีเยกล่าวว่าสถานที่ ๆ พระยานาคราชอาศัยอยู่นั้นตรงกับที่เราทราบเกี่ยวกับชีวิตของนาคหรืองู การที่นาคหรืองูจำต้องขึ้นมาอยู่ “เหนือน้ำ” ในขณะที่มีน้ำท่วมอย่างฉับพลันก็เป็นสิ่งธรรมดาอีก และเหตุการณ์พิเศษที่ทำให้สิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายจำต้องมาอยู่รวมกันนั้นก็ป็นธรรมดาที่สุดสำหรับดินแดนที่อยู่ในเขตลมมรสุม แต่ก็ยังมีสิ่งอื่นอีกที่อาจนำมาพิจารณาร่วมด้วยได้คือการบำเพ็ญสมาธิ การบำเพ็ญสมาธิโดยไม่มีเครื่องเคลือบไหวแต่อย่างใดเลยนี้ ย่อมทำให้เกิดความเชื่อถือคุณเคยแก่สัตว์ทั้งหลาย นักดกปลาย่อมเป็นพยานในข้อนี้ได้ การบำเพ็ญสมาธินี้อาจก่อให้เกิดสถานการณ์พิเศษได้เช่นการทำให้อุณหภูมิตั้งขึ้นและทำให้สัตว์ส่วนใหญ่อาจรู้สึกได้ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่สัตว์เลื้อยคลานเช่นงูบางตัวย่อมพยายามหาเพื่อนที่เป็นมนุษย์ด้วยความเห็นอกเห็นใจ หรือด้วยความดึงดูดซึ่งยากที่จะอธิบายได้ นอกจากนี้เรายังไม่ควรลืมถึงงูเหลือมในทวีปอเมริกาใต้ ซึ่งปฏิบัติหน้าที่แทนแมว ความคุ้นเคยเช่นนี้ย่อมเป็นที่รู้จักกันเช่นเดียวกันในประเทศอินเดียและซาดกหลายเรื่องก็ได้กล่าวถึงนิยายเช่นนี้ โดยเฉพาะในซาดกเรื่อง ที่ ๒๕๓ คือ มุนิกันถซาดก ซึ่งฤษีหนุ่มได้ค้นพบว่าความรักที่มุ่งมีต่อเขานั้นเป็นสิ่งที่ประเสริฐ ซาดกเรื่องนี้มีปรากฏอยู่ในศิลปะขอมหรือมราวดิศตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศอินเดียด้วย ดังนั้น จะเห็นได้ว่า นิยายเรื่องนี้ได้เกิดขึ้นและมีเรื่องราวที่เต็มไปด้วยความมหัศจรรย์อันเนื่องมาจากความเป็นจริงทั้งสิ้น

ทางด้านประติมากรรมนั้น ศาสตราจารย์บวสเชอลีเยอ้างหลักฐานว่า คตินิยมสลักรูปนาคปรกนี้ได้มีมาแล้วก่อนที่จะเกิดมีการสร้างพระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์ เช่น ภาพสลักที่ปาณิหรือที่ภารहुตในประเทศ

อินเดีย ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๔ สลักเป็นรูปอาสน์เปล้าและเหนือนั้นมีพวงพานหลายเศียรกำลังปกป้องอาสน์เปล้าผู้นั้นอยู่ พร้อมกับจารึก “พระยานาคมุจลินท์” ปรากฏอยู่ด้วย ด้วยเหตุนี้ศาสตราจารย์ บวสเชอลีเย่ จึงเสนอเป็นทฤษฎีว่า “ตำราย่อมก่อให้เกิดประติมากรรม ไม่ใช่ประติมากรรมที่ก่อให้เกิดตำรา” อย่างไรก็ดี เรื่องนี้ข้าพเจ้าผู้เขียนเห็นว่าไม่น่าจะนำมาเป็นกฎโดยทั่วไป เพราะในบางครั้งก็มีประติมากรรมที่เกิดขึ้นก่อน แล้วมีตำราที่แต่งขึ้นภายหลังเพื่ออธิบายถึงประติมากรรมเหล่านั้น

ในประเทศอินเดีย พระพุทธรูปนาคปรกเป็นที่นิยมกันในศิลปะอานธระหรืออมราวดีทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศอินเดียระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๘-๙ แต่บางครั้งก็มีลักษณะที่แปลกประหลาดคือ พวงพานนาคนั้นกลายเป็นนาค ๒ ตนซ้อนกันอยู่แทนที่จะเป็นพระยานาคมุจลินท์แต่เพียงตนเดียว ประติมากรรมดังกล่าวอยู่ในบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ เราจึงต้องหันไปฟังคัมภีร์มหาวิสตุภาษาสันสกฤต ซึ่งเป็นตำราของนิกายมหาสังฆิกะ ซึ่งอยู่ในพุทธศาสนาลัทธิมหายานและมีข้อความว่า “พระยานาควินิปาดได้ร่วมมือกับพระยานาคมุจลินท์ในการร่วมกันบำเพ็ญกุศล” ในคัมภีร์อีกคัมภีร์หนึ่งคือลลิตวิสตร ซึ่งได้แก่ปฐมสมโพธิฝ่ายมหายาน ปรากฏว่าไม่มีเฉพาะพระยานาคราชตนเดียวที่มาเกี่ยวข้องกับพระยานาคมุจลินท์แต่เป็น “กลุ่มนาค” ข้อนี้น่าประหลาดที่วาร์องรอยดังกล่าวปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปฐมสมโพธิของเราด้วย และมีปรากฏอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ รูปที่ ๒๗ ในหนังสือสมุดภาพพุทธจริยาประวัติ ซึ่งสำนักชาวสารออเมริกันจัดตีพิมพ์ขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ ในนั้นปรากฏมีภาพพระพุทธรองค์กำลังทรงบำเพ็ญสมาธิอยู่เหนือขนาดของพระยานาคมุจลินท์ภายใต้พวงพานของพระยานาค และยังมีรูปนาคหรืองูอื่นมาประกอบอีก ๒ ตน

การที่ศิลปะขอมนิยมสร้างพระพุทธรูปนาคปรกนั้นคงเป็นเพราะเหตุว่าในประเทศกัมพูชา เขาถือว่าปฐมกษัตริย์ของเขาเกิดขึ้นจากพราหมณ์อินเดียมาสมสู่กับนางนาค และพระยานาคผู้เป็นตาก็ขึ้นมาสร้างเมืองให้หลานคือปฐมกษัตริย์ขอมขึ้นปกครอง ด้วยเหตุนี้เขาจึงถือว่าพระยานาคเป็นผู้ปกป้องรักษาราชอาณาจักรขอมตลอดจนศาสนสถานขอมด้วย อาจเป็นด้วยเหตุนี้ก็ได้ที่ทำให้พระพุทธรูปนาคปรกเป็นที่นิยมกันอย่างมากมายในศิลปะขอม

ศาสตราจารย์บวสเชอลีเย่เข้าใจว่าพระพุทธรูปนาคปรกของขอม ซึ่งเกิดขึ้นราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ น่าจะได้ต้นแบบไปจากถิ่นซึ่งเป็นประเทศไทยในปัจจุบันคือลาคจารึกที่วัดสิทธินในประเทศกัมพูชา กล่าวว่าคุณนางขอมผู้หนึ่งต้องการที่จะรื้อฟื้นพระพุทธรูปศาสนาในประเทศกัมพูชาสมัยเมืองพระนคร จึงได้ให้ไปค้นหาคัมภีร์ “ในต่างประเทศ” ต่างประเทศเพียงแห่งเดียวที่มีประเพณีอันยาวนานของพระพุทธรูปนาคปรกก็คือประเทศไทยในปัจจุบันนั่นเอง เป็นเวลา ๕๐ ปีมาแล้วที่ได้ค้นพบพระพุทธรูปนาคปรกเป็นจำนวนมากในศิลปะทวารวดี เมื่อไม่นานมานี้ก็ได้ค้นพบพระพุทธรูปดังกล่าวอีกที่ อำเภอลำปาง จังหวัดสุพรรณบุรี ที่บ้านเมืองฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ แต่จากพระพิมพ์ซึ่งค้นพบที่จังหวัดกระบี่ บนฝั่งตะวันตกทางทิศใต้ของประเทศไทย มีอายุเก่าแก่กว่ามาก เป็นพระพุทธรูปนาคปรกปางทรงแสดงธรรมที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับศิลปะอานธระหรืออมราวดีทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศอินเดียและมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๐ เป็นอย่างชัดที่สุด

สรุปได้ว่าพระพุทธรูปสัมฤทธิ์นาคปรกปางมารวิชัย จากวัดเวียง อำเภอยะยา จังหวัดสุราษฎร์ธานีนั้น ช่างไม่ได้หล่อผิด แต่หล่อขึ้นตามคติในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน เพื่อแสดงว่าพระพุทธรองค์ได้ทรงบรรลุนิพพานแล้วสมาธิสมาธิอันสูงสุดที่สุดในสัปดาห์สุดท้ายหลังจากตรัสรู้ ส่วนพระพุทธรูปนาคปรกซึ่งเป็นที่นิยมสร้างกันมากในประเทศกัมพูชาตั้งแต่ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ นั้นก็ได้รับแบบไปจากพระพุทธรูปนาคปรกในศิลปะทวารวดีภายในประเทศไทยนั่นเอง

มรดกของชาติ

สมุทรโฆษคำฉันท์ วรรณคดี ๓ ส่วน

เรียบเรียงโดย คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ

ถ้าเราตรวจดูในประวัติวรรณคดีไทย จะพบว่า บรรพบุรุษของไทยเราได้อุตสาหะสร้างสรรค์วรรณคดีอันมีค่าไว้ให้เป็นมรดกของชาติตกทอดมาถึงเราในปัจจุบันนี้เป็นจำนวนมาก นับตั้งแต่ไทยเริ่มตั้งอาณาจักรสุโขทัย และสร้างความเป็นปึกแผ่นเรื่อยมาจนกระทั่งถึงสมัยอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ในปัจจุบันวรรณคดีสำคัญในสมัยสุโขทัยก็คือ ตีลาจกรีกพ่อขุนรามคำแหง และไตรภูมิพระร่วง ในสมัยอยุธยา มีลิลิตพระลอ เสือโคคำฉันท์ สมุทรโฆษคำฉันท์ กำศรวลศรีปราชญ์ กาพย์ห่อโคลงพระศรีมหาสมุทร กาพย์เห่เรือเจ้าฟ้าธรรมธิเบศ ในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ ก็มีรามเกียรติ์ อิเหนา พระอภัยมณี สามก๊ก พระนลคำฉันท์ และอื่น ๆ อีกมาก หนังสือเหล่านี้ล้วนเป็นมรดกอันล้ำค่ายิ่ง

เนื่องจากในวันที่ ๑๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๓ เป็นวันคล้ายวันประสูติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส รัตนกวีของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ และในปีพุทธศักราช ๒๕๓๔ วันประสูติของพระองค์ท่าน จะบรรจบครบรอบ ๒๐๐ ปี รัฐบาลไทยจะจัดงานฉลองเฉลิมพระเกียรติพระองค์ท่าน ในฐานะบุคคลสำคัญดีเด่นทางด้านศิลปวัฒนธรรม ซึ่งองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติได้ประกาศสดุดีเทิดพระเกียรติพระองค์ท่านให้ปรากฏในนานาประเทศแล้ว จึงเห็นควรนำเรื่อง สมุทรโฆษคำฉันท์ วรรณคดี ๓ ส่วน ซึ่งเป็นมรดกวรรณคดีของชาติที่ล้ำค่ายิ่ง มาบรรยายเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้น

หนังสือเรื่อง สมุทรโฆษคำฉันท์ เป็นวรรณคดีชิ้นเยี่ยมเรื่องหนึ่งในประเภทกวีนิพนธ์ของไทย มีประวัติการประพันธ์มหัศจรรย์และน่าสนใจยากที่จะหาประวัติการประพันธ์วรรณคดีเรื่องใดได้เสมอเหมือนทราบได้ตามพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในตอนท้ายเรื่องประกอบคำที่เล่ากันมา ปรากฏว่ากวีสำคัญของไทย ๓ ท่านร่วมกันแต่ง คือ หนึ่ง พระมหाराชครู กวีเอกสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แห่งกรุงศรีอยุธยา สอง องค์สมเด็จพระนารายณ์มหาราช และสาม สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ยอดกวีในต้นสมัยรัตนโกสินทร์

วรรณคดีเรื่องนี้เริ่มต้นด้วยพระมหाराชครูรับกระแสพระราชดำรัสสั่งจากสมเด็จพระนารายณ์มหาราชให้แต่งขึ้นในรัชกาลของพระองค์ในระหว่าง พ.ศ. ๒๑๙๙ ถึง พ.ศ. ๒๒๓๑ ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และปรากฏตามพระราชปรารภว่ามีพระราชประสงค์สำหรับใช้เล่นหนัง ดังความในเรื่องตอนต้นว่า

พระให้กล่าวภาพนิพนธ์
ตระการเพลงยศพระ
ให้ฉลักเสบกภาพอันชระ
นเรนทรราชบรรหาร
ให้ทวยนักคนผู้ชาญ
ย เป็นบำเพ็ญชระณี

จำนองโดยกล
เป็นบรรพบุรณะ
กลเล่นโดยการ-

เนื้อเรื่องทีพระมหाराชครุจะไว้เป็นเค้าโครงอย่างคร่าว ๆ นั้น ปรากฏอยู่ในตอนต้นเรื่อง กล่าวได้เป็นสังเขปดังนี้ คือ มีนครหนึ่งชื่อ พรหมนคร หรือ พรหมบุรี กษัตริย์ผู้ครองนครชื่อ ท้าวพินทุทัต มีโอรสชื่อ พระสมุทโฆษ วันหนึ่งมีพราณปาน้ำความมากราบทูลเชิญเสด็จคล้องช้างป่าและชมป่า พระสมุทโฆษทูลลาพระราชบิดามารดาไปคล้องช้าง ขากลับได้ประทับแรมพักพลอยู่ที่ต้นโพธิ์เทพารักษ์ ประจำต้นโพธิ์นำพระสมุทโฆษเหาะไปสมสู่นางพินทุมดี ธิดากษัตริย์รมยนคร ครั้งรุ่งเช้าก็พาพระสมุทโฆษกลับคืนมาสู่ที่พักพลได้ร่มไม้ดั้งเดิม ทั้งสองฝ่ายเมื่อตื่นขึ้นมาไม่พบกันก็เสาะโศกคร่ำครวญ พระสมุทโฆษตั้งต้นหานางในป่าไม่พบ แต่ภายหลังก็ได้แต่งงานกัน ขณะนางประพาสุอุทยาน ได้พระขรรค์จากพิทยาธร จึงพานางเหาะไปประพาสาป่าหิมพานต์ ครั้นแล้วถูกชิงพระขรรค์ที่ทำให้เหาะได้ จึงต้องเดินป่ากลับพระนคร พบมหาสมุทรวงหน้าเสด็จเกาะขอนไม้ข้ามน้ำ กรรมบันดาลคลื่นซัดขอนขาดพลัดจากกัน นางพินทุมดีขึ้นฝั่งและเข้าไปถึงเมืองมัทราชได้นำแหวนออกขายได้เงินสร้างโรงทาน ส่วนพระสมุทโฆษนั้นลอยอยู่กลางทะเล กุศลส่งให้นางเมฆลามาชช่วย แล้วในที่สุดพระอินทร์บังคับพิทยาธรให้คืนพระขรรค์จนเสด็จไปพบนางพินทุมดีที่เมืองมัทราช แล้วเสด็จกลับเมือง เรื่องก็จบลง

ตามเนื้อเรื่องดังกล่าวนี้ พระมหाराชครุกำหนดเรื่องไว้เป็น ๔ ตอน แต่ท่านแต่งไปได้จบตอน ๑ กับเกือบจะจบตอน ๒ ถึงตอนพระสมุทโฆษชวนนางพินทุมไปไซ้บน ซึ่งได้บันทึกไว้ในคราวพรากจากกันตั้งแต่ตอนเทวดาอุ้มสมแล้ว พรากพระสมุทโฆษกลับ ก็จบไว้เพียงเท่านี้ เข้าใจว่าคงจะถึงอนิจกรรมเสียก่อน สมเด็จพระนารายณ์มหาราช จึงได้ทรงพระราชนิพนธ์ต่อยังไม่จบตอน ๒ ทรงไว้ถึงเพียงพิทยาธร รมณิกมูขร่าพันความทุกข์เจ็บปวดก็จบค้างไว้ จนมาถึงยุครัตนโกสินทร์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส จึงได้ทรงพระนิพนธ์ต่อจนจบเรื่อง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๒ โดยได้ทรงแต่งไว้ท้ายเล่มว่า

โดยมูมานะหฤทัย	อดสูดูไชษะ
กวีฤาแล้งแหล่งสยาม	
ข้อยคิดลิขิตด้วยพยายาม	ต่อแต่งเติมตาม
สติปัญญาอย่างเยาว์	
ห่อนเอื้อมอกอจโอรฐเอา	เคียงคู่ดูเบา
บุราณคารมฤาหมาย	
แรกเรื่องมหาราชภิปราย	ไปจบจนนารายณ์
นเรนทรสืบสรรสาร	
สองโอรฐ์ภาสุรตำนาน	เป็นสามโหวหาร
ทั้งข้อยก็ต่อยติดตาม.....	
พอเสร็จสิ้นเรื่องเฉลิม	ภพภูมิเผดิม
ผดุงพระเกียรติกษัตริย์	

ทั้งนี้เมื่อนับระยะเวลาเนื่องกันระหว่างเริ่มต้นแต่งสมุทรโฆษคำฉันท์ จนแต่งเสร็จเป็นเวลาถึงประมาณเกือบ ๒๐๐ ปี และเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์นี้ ตั้งแต่ตอนที่เป็นพระนิพนธ์สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ เป็นต้นมานั้น ได้ดำเนินตามเค้าความของสมุทรโฆษชาดก

วรรณคดีเรื่องนี้จัดว่าเป็นเรื่องสำคัญมีสำนวนผู้แต่งประชันกันถึง ๓ สำนวนและผ่านระยะเวลามาถึง ๓ ยุคของราชธานีไทย คือ กรุงศรีอยุธยา ธนบุรี และกรุงเทพฯพระมหานคร และแต่ละสำนวนต่างก็มีความไพเราะกินใจผู้อ่าน ทั้งในด้านการดำเนินเรื่อง การพรรณนา และอรรถรส ในตอนต้นเรื่องนั้น อาจจะเนื่องด้วยเป็นยุคต้นของการแต่งฉันท์โดยใช้คำไทย มีประวัติกล่าวว่า พระมหาราชครู เป็นกวีคนแรกที่นำลักษณะฉันท์ คณะต่าง ๆ ของมคธมาใช้ และว่า เสือโคคำฉันท์ เป็นหนังสือเรื่องแรกที่แต่งเป็นฉันท์ ด้วยเหตุนี้จึงมีรูปศัพท์ บาลีสันสกฤต อยู่มาก นอกจากนี้ ในที่บางแห่งก็ยังมีคำเขมรใช้ด้วย และคณะของฉันท์ก็ไม่สู้เคร่งครัดนัก แต่ในเชิงอรรถรสแล้วสำนวนทั้ง ๓ ต่างมีความไพเราะเป็นเยี่ยมไม่พ่ายแพ้แก่กันเลย ดังจะยกมาพอเป็นตัวอย่างสำนวนละตอนดังต่อไปนี้

สำนวนของพระมหาราชครู ตอนพระสมุทรโฆษยกโลหหนุและแสดงศิลป์ ซึ่งใช้ถ้อยคำและอรรถรสสมกับเนื้อเรื่องอันแสดงถึงอำนาจและความเก่งกล้า ดังนี้

ปางนั้นพระสมุทรเสด็จดล	เสด็จแสดงกฤษผล
ประภาพพระเจษฎา	
เอาธารยกกำลังนาคา	ยุทธทรงฤทธา
แลยืนในท้องธรณี	
ฉายโลหหนุแลครวี	วิริยอาวุธพีรี
ย แสร้งสำแดงไชยแซรง	
ท้าวหน้าโน้มศรศักดิ์แสดง	บัวบาทจำแทง
จำทวยธนูในสนาม	

อีกตอนหนึ่ง เป็นสำนวนพระราชนิพนธ์ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ตอนพิทยาธร รมณิก मुख คร่ำครวญถึงนางที่ถูกพิทยาธรอีกตนหนึ่งชิงไป เป็นคำที่แสดงถึงความทุกข์เจ็บปวดรวดร้าวใจ ทั้งในเนื้อความและในเสียงของอักษร ดังนี้

อุมบวรเขจรจรสนุกนิสุขนิรันดร์	
บาปใดมาจำดล	นิราส
พบพิทยาธรอันอธรรมประทุษฐกาจ	
ปลิดตอไปจากอาต-	มเรียม
เจ็บเหนือเจ็บเพราะพิโรคยากหยดยเทียม	
ไฟดงในแคเกรียม	กระอุ

สำนวนสุดท้าย คือ สำนวนพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ตอนพระสมุทรวาณิชว่าน้าเมื่อคลื่นซัดขอบหาด ซึ่งเมื่ออ่านตามลักษณะฉันทลักษณ์ก็จะได้รับรสของถ้อยคำที่มีเสียงแสดงความรู้สึกอ้างว้างและมีความทุกข์ที่กำลังต่อสู้ภัย จะขอยกมาตอนหนึ่งดังนี้

ปางปิ่นทรเศศประเวศในเวียงสินธุพิศาล	
แสวยโทมนัสดาล	อดล
ฟองพืดซัดซุ่มสมุทรทำรูดพิริยพล	
พ่างเพียงจะวายชนม์	ชิวาตม์
เหลือทนเหลือทุกขเหลือจะถอนอสประสาส	
เหลือถวิลเทวษอนาถ	อนิจ
สุดแรงสุดที่จะร่ำรำจวนกำศรวลสุดคิด	
พึงใครักสุดจิต	รำพึง

ข้อความที่ยกมานี้ ถ้าอ่านออกเสียงเปล่งถูกต้องตามลักษณะการอ่านฉันทลักษณ์ แล้วก็จะได้ทราบซึ่งถึงความไพเราะยิ่งกว่าอ่านเพียงด้วยสายตา เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า การศึกษาหรือหาความเพลิดเพลีนจากวรรณคดีนั้น มิใช่เพียงแต่อ่านด้วยตา วิธีศึกษาที่จะให้ได้ทั้งอรรถรส ความไพเราะ ชาบซึ่งใจนั้น จะต้องศึกษาวรรณคดีด้วย “หู” อีกโสดหนึ่งเป็นประการสำคัญ สมัยก่อนเมื่อการพิมพ์ยังไม่แพร่หลาย และยังมีคนเขียนหนังสือได้ไม่มากเท่าทุกวันนี้ การแสวงอรรถรสทางวรรณคดีก็ใช้วิธีอ่านฟังกันเป็นประการสำคัญ คนไทยสมัยโบราณซาบซึ่งในวรรณคดีและรู้จักวรรณคดีกันมากก็เพราะด้วย “หู” นี้เอง การที่เรามีวรรณคดีตกทอดมาเป็นเล่ม ๆ ได้อ่านกันในสมัยหลัง ๆ มากมายนั้น มิใช่ว่าทุกเรื่องจะมีฉบับเขียนตกทอดมาหาได้ง่าย ๆ หากแต่ท่านผู้เป็นบรรพบุรุษของเราได้ยินได้ฟังจำไว้ได้แล้วก็มาจดลงเป็นเล่มเป็นฉบับกัน ภายหลังเป็นส่วนมาก เช่น พวกบทกลอนกล่อมเด็ก บทเด็กเล่น กาพย์ขับไม้เรื่องพระรถ เหล่านี้เป็นต้น

ตัวอย่างที่ยกมานี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของแต่ละสำนวน ยังมีอรรถรสที่ไพเราะ กินใจอีกมากในสมุทรวาณิชคำฉันทลักษณ์ ซึ่งนักวรรณคดีและผู้สนใจตลอดจนนักศึกษาควรจะได้อ่าน ได้ศึกษาด้วยตนเอง เช่นตอนชมช้างสีบตระกูล ซึ่งชวนให้คิดว่าสภาพลักษณะของโขลงช้าง ดังที่ว่า

กลางสารเคียรเงยเสยงา	คว่าไขวในชลา
แลเฟื่องพุ่มพองผอยพอง	
กลางสารแล่นตามคนอง	เบียดเสียดพั่งผอง
กำเตาะกำตัดกลัดกาม	
กลางลูกเล็กเต้าใต้ตาม	ดูตติ่มกษิราม-
พุกกลางคคะปะปน	
กลางบ่มมันครันค้ำรณ	लगต่างชาญชน
เข้าโรมเข้าเราะเคาะงา	

อย่างไรก็ดี แม้วรรณคดีเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ จะมีเค้าโครงเรื่องสนุกสนานมีอรรถรสไพเราะ
กินใจลึกซึ้งดังได้ยกมาให้เห็นเป็นตัวอย่างแล้ว แต่ก็พบว่ามิตัพทโบราณ บางคำก็ไม่มีใช้แล้วในปัจจุบัน
แต่ข้อนั้นก็พื้นฐานให้เห็นว่าภาษาไม่อยู่นิ่ง มักเจริญพัฒนาไปตามกาลเวลา ดังนั้น วรรณคดี
เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์นี้จึงเป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาความเปลี่ยนแปลงของภาษาได้ด้วย และก็มีได้
หมายความว่า จะเป็นเครื่องทำลายอรรถรสของกวีนิพนธ์เรื่องนี้ให้เสียไป ความไพเราะซาบซึ้งกินใจใน
สมุทรโฆษคำฉันท์มีอยู่สมบูรณ์ และเป็นอัจฉริยะอันเยี่ยมยอดของกวีเอกทั้งสามท่านที่ได้เพียรเพินหาคำ
มากรองรณาเป็นบทกวีมีค่าขึ้นสำหรับให้เป็นมรดกเครื่องจรรโลงใจของเราซึ่งเป็นลูกหลานไทย และจะอยู่
ต่อไปอีกหลายชั่วอายุ ตลอดความเป็นชาติของเรา เราคนไทยจึงควรเล็งเห็นคุณค่าของวรรณคดีอย่าง
กว้างขวาง และพยายามสงวนรักษาไว้ให้สมค่า

เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์นี้ ปรากฏว่า กรมศิลปากรมีต้นฉบับสมุดไทยตัวเขียน เก็บรักษาไว้ใน
หอสมุดแห่งชาติ ได้เคยจัดพิมพ์เป็นเล่มครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ แต่ปรากฏว่ามีที่ผิดเพี้ยนและตกหล่น
หลายแห่ง นายชนิด อยู่โพธิ์ อธิบดีกรมศิลปากรจึงได้ให้เจ้าหน้าที่ที่ชำระสอบทานใหม่โดยละเอียดถี่ถ้วน
และตรวจสอบโดยกว้างขวางสมกับเป็นวรรณคดีเรื่องสำคัญ แล้วจัดทำกำหนดหัวข้อเรื่อง แบ่งตอน กับทั้ง
ทำหมายเหตุและภาคผนวกอธิบายความรู้ต่าง ๆ เกี่ยวกับหนังสือเล่มนี้เพิ่มขึ้น แล้วจัดพิมพ์จำหน่ายเผยแพร่
เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ ในการจัดพิมพ์นี้ กรมศิลปากรได้นำภาพจิตรกรรมเรื่องพระสมุทรโฆษที่ประดับไว้ ณ
ฝาผนัง พระอุโบสถวัดดุสิตาราม จังหวัดธนบุรี มาตีพิมพ์ประกอบเป็นเครื่องน้อมน้อมโนภาพของผู้อ่าน
ให้เข้าถึงรสนิยมของ วรรณคดีเรื่องนี้ได้ดีและง่ายขึ้น นอกจากนี้ ยังได้นำพระราชประวัติสังเขปของสมเด็จพระ
พระนารายณ์มหาราช ประวัติพระมหาราชครูและประวัติสังเขปของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมา-
นุชิตชิโนรส มาตีพิมพ์ไว้ด้วย เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงท่านบรมกวีผู้ยิ่งใหญ่ทั้งสามท่านนั้น

การตรวจชำระหนังสือวรรณคดีสำคัญ ๆ ของไทย และพิมพ์จำหน่ายเผยแพร่นี้เป็นสิ่งที่น่า
อนุโมทนาอย่างยิ่ง เพราะเท่ากับเป็นการเชิดชูเกียรติคุณของกวีเอกของไทย และเป็นการเผยแพร่สิ่งดีมีค่า
ในวงวรรณกรรมของไทยให้เป็นที่ประจักษ์แก่ประชาชนคนไทย เพื่อเราจะได้ภาคภูมิใจในคุณค่าของศิลป-
วัฒนธรรม เฉพาะด้านวรรณคดี ซึ่งบรรพบุรุษของไทยได้สะสมไว้มากมาย และให้เป็นมรดกของชาติ
ตกมาถึงเราอย่างน่ายินดีและสรรเสริญ.

ยาสมุนไพรไทย-มรดกทางเทคโนโลยีของมนุษยชาติ

เรียบเรียงโดย ดร. เย็นใจ เลหาพนิช

ปัจจุบันนี้เมื่อใครเจ็บไข้ได้ป่วย สิ่งแรกที่จะระลึกถึงคือ การบำบัดรักษาโดยแพทย์แผนปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นอาศัยอยู่ในเมืองหรือในชนบท ยกเว้นสถานที่ที่ห่างไกลมาก ๆ เช่น ในป่าดง ทั้งนี้ เพราะการแพทย์และการสาธารณสุขของไทยได้ก้าวไปไกลมาก จนเป็นที่นิยมของประชาชนทั่วไป น้อยคนจะระลึกถึงการบำบัดรักษาโดยแพทย์แผนโบราณ ซึ่งใช้ยาสมุนไพรในการรักษาโรค แต่จะให้ความสนใจสมุนไพรก็ต่อเมื่อแพทย์แผนปัจจุบันหมดปัญญาที่จะรักษาแล้วเท่านั้น เช่น โรคมะเร็ง เป็นต้น

ย้อนกลับไปในอดีตเพียงครึ่งศตวรรษ หรือประมาณก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ สภาพสังคมไทยในสมัยนั้นแตกต่างจากปัจจุบันมาก สมัยนั้นยังไม่มีคำที่แปลก ๆ ใหม่ ๆ เช่น “เทคโนโลยี” “นิกส์” “เอดส์” หรือ “ดิสโกเธค” มีแต่คำที่แปลกหูในปัจจุบัน เช่น “เรือกลไฟ” “กษัย” และ “โรงยาผี” เป็นต้น ในสมัยนั้นประชาชนเริ่มรู้จักการรักษาโรคโดยการฉีดยาแล้ว แต่ยังนิยม ยาต้ม มากกว่า ยาฉีด

ย้อนกลับไปอีกครั้งศตวรรษ แม้แต่คำว่า “โรงพยาบาล” ก็ไม่มีใครรู้จัก เช่นเดียวกับ “วงโคจร” และ คำอื่น ๆ อีกหลายคำที่แพร่หลายในปัจจุบัน เช่น โทรเลข โทรศัพท์ คอมพิวเตอร์ ธนาคาร เป็นต้น เพราะคำเหล่านี้ได้รับการบัญญัติขึ้นมาไม่ถึง ๑๐๐ ปี

แต่คำว่า “เทคโนโลยี” แม้ว่าจะเป็นคำใหม่ แต่ก็ใหม่เพียงชื่อในแง่เนื้อหาหรือสาระของคำนี้ บรรพบุรุษไทยรู้จักกันมานานแล้ว ชื่อเดิมคือคำว่า “วิชา” หรือ “วิชชา” (ถ้าสะกดตามแบบบาลี) คำว่า “วิชา” เดิมนั้น มีความหมายไม่เหมือนกับคำว่า “วิชา” ในปัจจุบัน ซึ่งหมายถึงวิชาตามหลักสูตรการเรียนการสอนในโรงเรียนเท่านั้น เช่น วิชาภาษาอังกฤษ วิชาเลขคณิต วิชาฟิสิกส์ วิชาประวัติศาสตร์ เป็นต้น แต่คำว่า “วิชา” ในสมัยโบราณ หมายถึง “ความรู้ที่ก่อให้เกิดประโยชน์” ซึ่งมีอยู่มากมายหลายสาขา ความรู้หรือ “วิชา” เหล่านี้จะช่วยให้ผู้ “ทรงวิชา” หรือ “มีความรู้” สามารถทำประโยชน์ให้เกิดแก่ตนเองได้ตามแนวทางของวิชานั้น ดังบทกลอนสุนทรภู่ที่กล่าวว่า “รู้อะไร ไม่สู้ รู้วิชา รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี” คำว่า “วิชา” ในที่นี้ คือ ความรู้ทั้งหลายที่ช่วยให้ผู้ “ทรงวิชา” รักษาตัวรอดได้ เช่น วิชาการป้องกันตัว หรือ การต่อสู้ต่าง ๆ ได้แก่ มวย กระบี่ กระบอง แม้กระทั่งการเป่าปี่ของพระอภัยมณี ซึ่งช่วยให้รักษาตัวรอดได้ ตลอดจนวิชาไสยศาสตร์ หรือวิชาเวทย์มนต์คาถา ที่พระฤษีสอนสุดสาคร ดังคำกลอนในเรื่องพระอภัยมณี ตอนสุดสาครถูกซีเปลือยผลัดตกเหว ว่า

“สงสารสุดสาครยังอ่อนศักดิ์
เดชะมนต์ทนคงทรงวิชา
.....
แล้วรำลึกตริภางนาเวทย์

ซีเปลือยผลัดตกอยู่ในคูหา
ไม่มรณานิ่งชบสลับไป
.....
ศักดิ์เดชร้างวานบันดาลหาย”

“วิชา” นอกจากจะช่วยให้ผู้ “ทรงวิชา” รอดพ้นจากอันตรายแล้ว ยังสามารถช่วยให้สามารถประกอบอาชีพ มีชีวิตรอดพ้นจากความอดอยากจนก็ได้ เช่น วิชาช่างต่าง ๆ ได้แก่ ช่างปั้น ช่างกลึง ช่างไม้ ช่างปูน ช่างแกะ ช่างบุ ช่างลงรัก ช่างสาน ช่างทอ ช่างตัดเสื้อ ช่างเย็บหนัง ช่างทำรองเท้า ช่างตีเหล็ก ฯลฯ

นอกจากวิชาประเภท “ช่าง” แล้ว ในสมัยโบราณยังมีวิชาอีกหลายกลุ่ม กลุ่มที่จะกล่าวถึงในบทความนี้คือ วิชาที่ใช้รักษาโรค หรือ การเจ็บป่วยต่าง ๆ เช่น วิชาหมอนวด วิชาหมอดำแย วิชาหมอยา-สมุนไพร เป็นต้น

คำว่า “วิชา” ตามความหมายที่กล่าวมาแล้วนี้ ตรงกันกับความหมายของคำว่า “เทคโนโลยี” ที่ใช้กันในปัจจุบันทุกประการ เพราะคำว่า “เทคโนโลยี” หมายถึง “ความรู้ความสามารถที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่มนุษย์” ซึ่งประกอบด้วยลักษณะ ๒ ประการ คือ ส่วนที่เป็นรูปธรรมของเทคโนโลยี เรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า “ฮาร์ดแวร์” (Hardware) และส่วนที่เป็นนามธรรมของเทคโนโลยี ซึ่งเรียกว่า “ซอฟต์แวร์” (Software) เช่น เทคโนโลยีของช่างตัดเสื้อ ประกอบด้วย ฮาร์ดแวร์ หรือ “อุปกรณ์, เครื่องมือ” ได้แก่ กรรไกร, เข็ม จักรเย็บผ้า, ดินสอเขียนผ้า, และเตารีด มีวัตถุดิบ ได้แก่ ผ้า, ด้าย, กระจุดม หรือ ซิป ที่จะต้องประกอบกับส่วนที่เป็น “ซอฟต์แวร์” คือ ความรู้ในการเลือกวัตถุดิบให้เหมาะสมกับความต้องการในการใช้ เช่น เลือกผ้าที่มีคุณภาพเหมาะสม เลือกด้ายขนาดเหมาะสม เลือกกระจุดมหรือซิปพอเหมาะกับการใช้งาน และมีความสวยงาม รู้จักเลือกแบบเสื้อ รู้จักวิธีวัดตัว สามารถตัดผ้า เย็บผ้าได้ตามแบบจนสำเร็จเป็นเสื้อที่มีขนาดเหมาะสมกับการสวมใส่ตามความต้องการของลูกค้า ส่วน “ซอฟต์แวร์” ก็คือ “วิธีการ” หรือ “กระบวนการ” ในการเปลี่ยนแปลงวัตถุดิบให้กลายเป็นวัตถุสำเร็จรูป โดยมี “ฮาร์ดแวร์” หรือเครื่องมือ/อุปกรณ์เป็นเครื่องช่วยนั่นเอง

อย่างไรก็ดี เทคโนโลยีบางประเภทไม่มี “ฮาร์ดแวร์” หรือส่วนที่เป็นอุปกรณ์หรือเครื่องมือ มีแต่ “ซอฟต์แวร์” หรือความรู้ในเรื่องวิธีการหรือกระบวนการ มีตัวอย่างเช่น เทคโนโลยีการบริหารกายโดยไม่มีอุปกรณ์ การว่ายน้ำ การต่อสู้ด้วยมือเปล่า การบริหารจิตโดยทำสมาธิแบบไม่ใช้อุปกรณ์ การรักษาโรคโดยใช้พลังจิต การสะกดจิตโดยไม่ใช้อุปกรณ์ การพูดจูงใจ การหาข่าว การปลุกกระดม เป็นต้น

หากจะพิจารณายาสมุนไพรไทย ตามแนวความหมายของคำว่า “เทคโนโลยี” จะเห็นว่าอาจแบ่งความสามารถในการนำมาทำประโยชน์ออกได้เป็น ๓ ชั้น คือ

ชั้นแรก คือ ความรู้เบื้องต้นในการเลือกสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติมาเป็นยาสมุนไพร ความรู้ในชั้นนี้คือ ความรู้ในส่วนที่เกี่ยวกับสรรพคุณและพิษหรืออันตรายที่อาจเกิดขึ้นได้ ซึ่งมักจะมียู่คู่กัน คือมีคุณคู่กับมีโทษ บรรพบุรุษไทยจะต้องเป็นนักสังเกตและมีความสามารถในการค้นคว้า จึงทราบว่ามีพืชหรือสัตว์ หรือ ส่วนของพืชหรือสัตว์ชนิดใดสามารถนำมาใช้เป็นยาสมุนไพรได้ เช่น พบว่า ผักบุงทะเลสามารถนำมาแก้พิษแมงกะพรุน เสดดพังพอนสามารถแก้พิษงูบางชนิด ขิงใช้ขับลม ข่าใช้แก้จุกเสียด รักษาแผลสด หรือ กลากเกลื่อน กระจายใช้รักษาโรคท้องเสียแบบไม่ติดเชื้อ เปลือกส้มสดมีน้ำมัน ใช้ทากันยุงได้เช่นเดียวกับ น้ำมันจากผิวมะกรูด เป็นต้น

ชั้นที่ ๒ คือ ความรู้ในการแปรรูปเบื้องต้น หรือแปรรูปอย่างง่ายเพื่อความสะดวก หรือเหมาะสมในการใช้ประโยชน์ เช่น นำมาตำ คั้นเอาน้ำ ต้ม ตากแห้ง บดเป็นผง หั่นเป็นชิ้นเล็ก ๆ ดองเหล้า ฯลฯ มีตัวอย่างการแปรรูปสมุนไพรใช้เป็นยาฆ่าแมลงที่ได้ผลดีมาก ไม่เป็นอันตรายต่อผู้ใช้ แต่สามารถควบคุม

แมลงในสวนได้ผล ดังสมุนไพรดังกล่าวได้แก่ ใบ-กิ่งสะเดา และหัวข่าแก่ วิธีแปรรูปเป็นดังนี้ คือ นำใบและกิ่งสดของสะเดา ๒ กิโลกรัมกับหัวข่าแก่ ๑ กิโลกรัม ผานและโขลกตำให้แหลกละเอียด นำไปละลายน้ำ ๑๐ ลิตร ทิ้งไว้ ๘-๑๐ ชั่วโมง แล้วจึงกรองกากทิ้งเติมน้ำอีกในอัตราส่วน ๑ ต่อ ๑๕ ถึง ๑ ต่อ ๒๐ น้ำยาที่ได้สามารถนำไปฉีดพ่นกำจัดเพลี้ยกระโดด หนอน และแมลงต่าง ๆ ได้ดี โดยไม่เกิดการดื้อยา มีผู้นำสูตรดังกล่าวไปใช้ที่จังหวัดสุพรรณบุรีได้ผลดี ยังมีสูตรผสมอีกสูตรหนึ่ง คือ เพิ่มตะไคร้หอม ใช้ฉีดพ่นฆ่าแมลงในสวนส้มบริเวณคลองรังสิตได้ผลดีมาก

ขั้นที่ ๓ คือ ความรู้ในการแปรรูปโดยอาศัยความรู้ทางวิทยาศาสตร์สกัดเอาสารเคมีที่มีฤทธิ์ที่ต้องการออกจากสมุนไพรรแล้วเปลี่ยนให้อยู่ในรูปลักษณะที่เหมาะสมต่อการใช้ประโยชน์ เช่น ทำเป็นน้ำหอม ผสมลงในสบู่ ทำเป็นครีมใช้ทา ทำเป็นเม็ดใช้รับประทาน เป็นต้น ที่จังหวัดอุดรธานี มีนักคิดค้นชาวอุดรคนหนึ่งได้ทดลองผสมพันธุ์กล้วยไม้มาเป็นเวลานานร่วม ๑๐ ปี จนพบกล้วยไม้พันธุ์ใหม่ของโลกตั้งชื่อว่า “อุดรซันไชน์” (Udon Sunshine) มีลักษณะพิเศษผิดแผกจากกล้วยไม้ทั้งหลายคือมีกลิ่นหอม จึงได้ทดลองนำมาสกัดเป็นน้ำหอม ขณะนี้อยู่ในระหว่างการผลิตเป็นอุตสาหกรรมเพื่อจำหน่ายทั้งในและต่างประเทศ ยังมีตัวอย่างอื่นที่น่าสนใจ เช่น สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย ได้นำกระเทียมมาสกัดโดยใช้ไอน้ำ ได้กระเทียมผงสีขาวละลายน้ำได้ นำมาบรรจุแคปซูล เป็นอาหารเสริมสุขภาพ ช่วย ลดปริมาณน้ำตาลในเลือด ลดไขมันในเส้นเลือด ป้องกันการอุดตันของหลอดเลือดอันเป็นที่มาของโรคหัวใจ ตลอดจนลดความดันโลหิตในบุคคลปกติ ขณะนี้ได้มีการถ่ายทอดเทคโนโลยี หรือความรู้นี้ไปให้แก่ภาคเอกชน ซึ่งได้จัดตั้งโรงงานผลิตกระเทียมผงแคปซูล ส่งไปจำหน่ายในต่างประเทศหลายปีแล้ว

เนื่องจากสมุนไพรรแต่ละอย่างจะประกอบขึ้นด้วยสารเคมีมากมายหลายชนิด ซึ่งออกฤทธิ์และสรรพคุณต่างกัน ในสมุนไพรรแต่ละอย่างจึงอาจมีทั้งสารที่เป็นประโยชน์และเป็นโทษต่อร่างกายของมนุษย์ จึงควรมีการศึกษา ค้นคว้า ให้ทราบชัดเจนโดยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เมื่อทราบรายละเอียดต่าง ๆ เรียบร้อยแล้วจึงนำมาสกัดและแปรรูปให้อยู่ในลักษณะที่ต้องการต่อไป วิทยาศาสตร์จึงมีบทบาทสำคัญในเรื่องเทคโนโลยีการผลิตยาจากสมุนไพรร ตัวอย่างที่น่าสนใจมาก เมื่อไม่นานมานี้คือ ยา “มิโม่” ที่จีนได้ผลิตขึ้นจากสมุนไพรร และนำมาใช้รักษาผู้ป่วยถูกไฟลวกจากการระเบิดของรถบรรทุกทุก้าที่ถนนเพชรบุรี-ตัดใหม่ได้ผลดีมาก

แม้ว่าการค้นคว้า วิจัย เกี่ยวกับยาสมุนไพรรของไทยจะมีอยู่บ้างในปัจจุบัน แต่ก็ยังคงมีปริมาณน้อยมาก จนอาจกล่าวได้ว่าเรายังอยู่ในสภาวะ “ใกล้เกลือกินด่าง” คือ เรื่องราวที่น่าสนใจเรื่องหนึ่งที่เกิดขึ้นเมื่อไม่กี่ปีมานี้ เรื่องมีอยู่ว่า เมื่อประมาณ ๑๐ กว่าปีมาแล้ว ได้มีคณะชาวญี่ปุ่นกลุ่มหนึ่งมาสำรวจอะไรสักอย่างอยู่ในบริเวณจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ใกล้ชายแดนพม่าในระยะแรก ๆ มีผู้สงสัยว่าคนกลุ่มนี้คงจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับพวกกะเหรี่ยง ซึ่งต่อต้านรัฐบาลพม่าอยู่ในบริเวณพื้นที่ดังกล่าว แต่ก็ไม่ปรากฏหลักฐานว่าพวกเขาได้ดำเนินงานในเรื่องที่เกี่ยวกับการทหารแต่อย่างใด ชาวญี่ปุ่นกลุ่มดังกล่าวใช้เวลาไป-มา ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นหลายปี สำรวจจุดต่าง ๆ ของประเทศไทยจนเข้าใจว่าได้ข้อมูลไปมาก จนกระทั่งประมาณ ๔-๕ ปีมานี้ ได้มีบริษัทญี่ปุ่นบริษัทหนึ่งมาร่วมทุนกับคนไทยซื้อที่ดินในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์หลายพันไร่ปลูกต้น “เปล้าน้อย” ซึ่งเป็นไม้พุ่มเตี้ย ๆ ไม่ค่อยเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป ต่อมาจึงมีการตั้งโรงงานแปรรูปใบเปล้าน้อยส่งไปสกัดเป็นยาสำเร็จรูปที่ประเทศญี่ปุ่น มีสรรพคุณรักษาโรคกระเพาะอาหารได้ดี เพราะสารสกัดจากเปล้าน้อยช่วยลดกรดในกระเพาะอาหาร และช่วยสมานแผลในกระเพาะอาหาร ทำให้หายเร็ว

แฝกหอม

เมื่อผู้เขียนทราบเรื่องนี้จากหนังสือพิมพ์ก็อดที่จะชื่นชมยินดีกับชาวญี่ปุ่นไม่ได้ที่รู้จักพืชสมุนไพรของไทยดีกว่าคนไทย ถึงกับนำมาสกัดเป็นยา แล้วนำมาขายคนไทย แต่เมื่อนึกย้อนแล้วไปถึงเหตุการณ์เรื่องหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นหลายปีก่อนหน้านั้น ก็จะต้องชมคนญี่ปุ่นมากขึ้นไปอีก กล่าวคือ ผู้เขียนได้เดินทางไปเยี่ยมวัดแห่งหนึ่งในต่างจังหวัด บังเอิญได้สนทนากับพระรูปหนึ่งในวัดนั้น ก็ทราบว่าชาวญี่ปุ่นเคยมาขอซื้อสมุดข่อยที่บรรจุตำรายาสมุนไพรไทย โดยให้ราคาเล่มละ ๒ พันบาท ทางวัดเห็นว่าเป็นหนังสือเก่าฝุ่นจับไม่มีใครใช้ประโยชน์ เมื่อมีคนมาให้ราคาดีได้เงินบำรุงวัดก็ขายให้ญี่ปุ่นไปทันที ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าเสียดายมากที่สิ่งมีค่าถูกทำลายไปด้วยความรู้ที่ไม่ถึงการณ์ เข้าใจว่าญี่ปุ่นคงนำไปแปลและศึกษา ค้นคว้า จนทะลุปรุโปร่งถึงกับมาตั้งโรงงานผลิตยาสมุนไพรสำเร็จและส่งไปจำหน่ายทั่วโลก รวมทั้งคนไทยที่ไม่รู้จักคุณค่าของมรดกทางเทคโนโลยีที่บรรพบุรุษสะสมไว้

ไหล

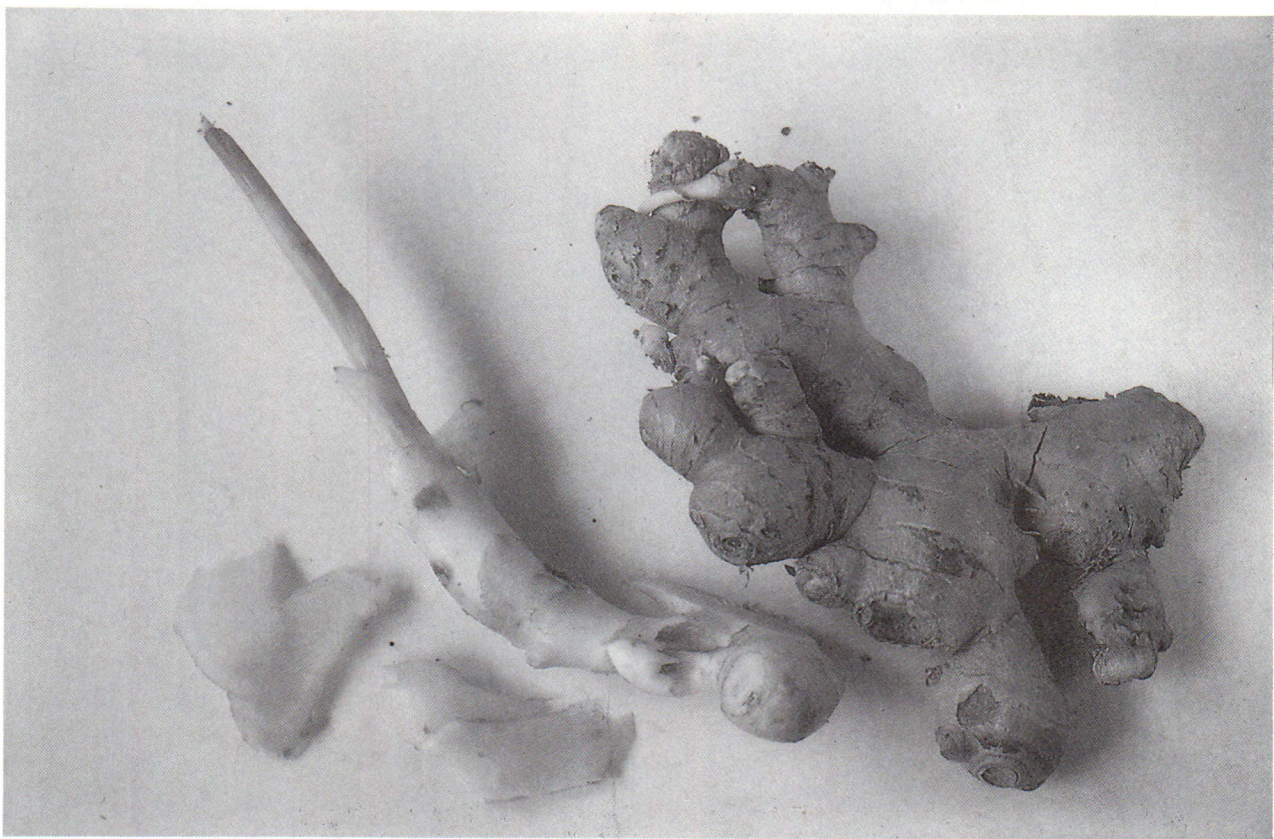

ถ่ายภาพสมุนไพรไทย โดย นายประยุทธ ปัญญาศิริ

๗๖

กระชาย

ขิง

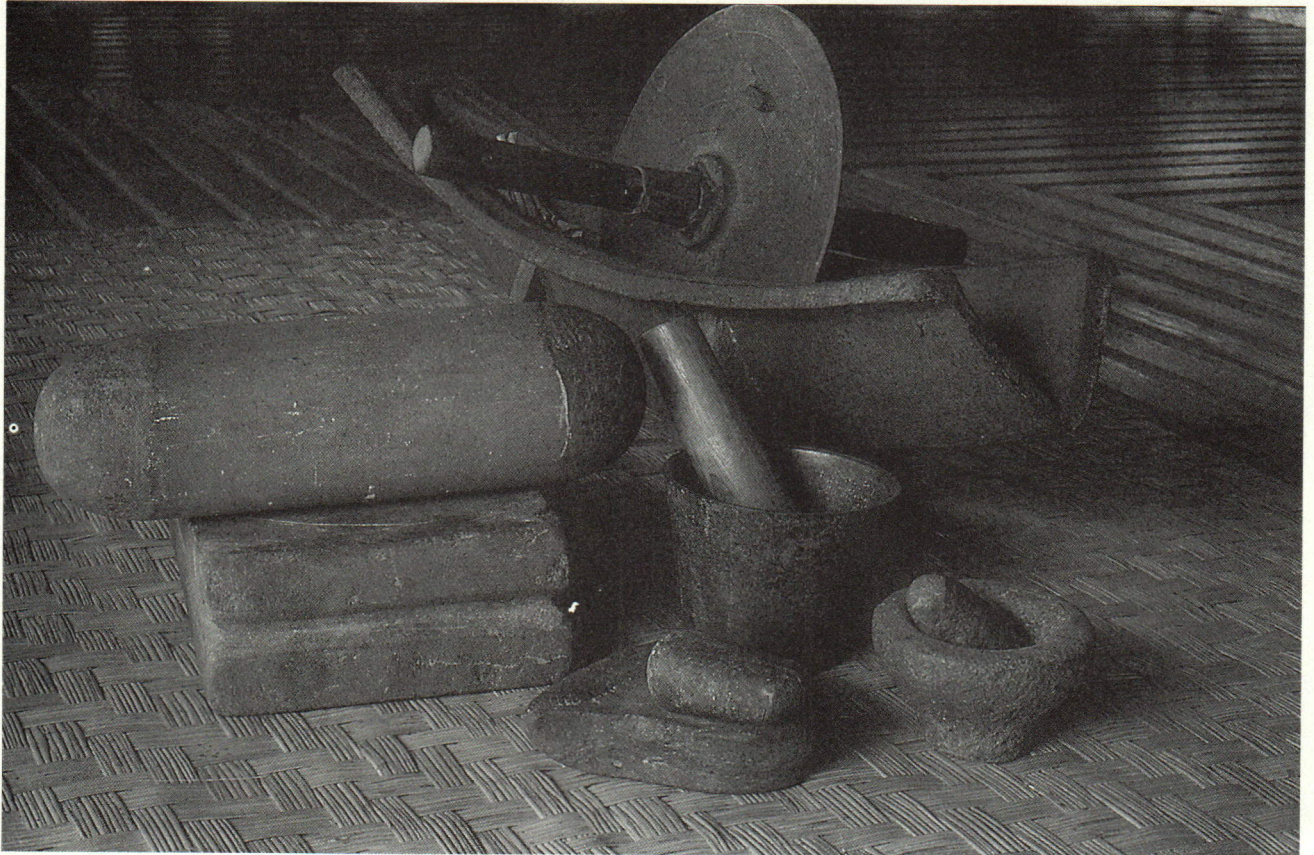
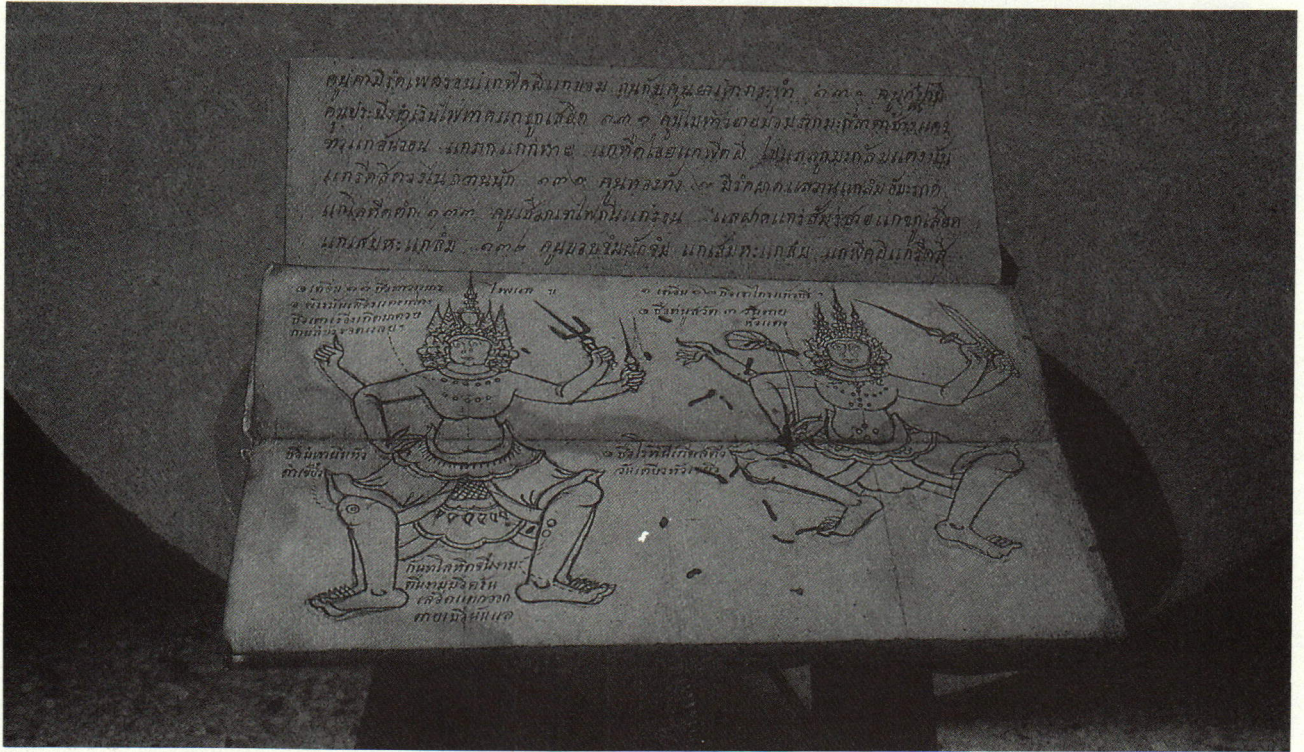

ผักนึ่งทะเล

“สมุดข่อย” ตำรายาสมนไพร

เครื่องมือสมุนไพร

หม้อต้มยาสมุนไพร

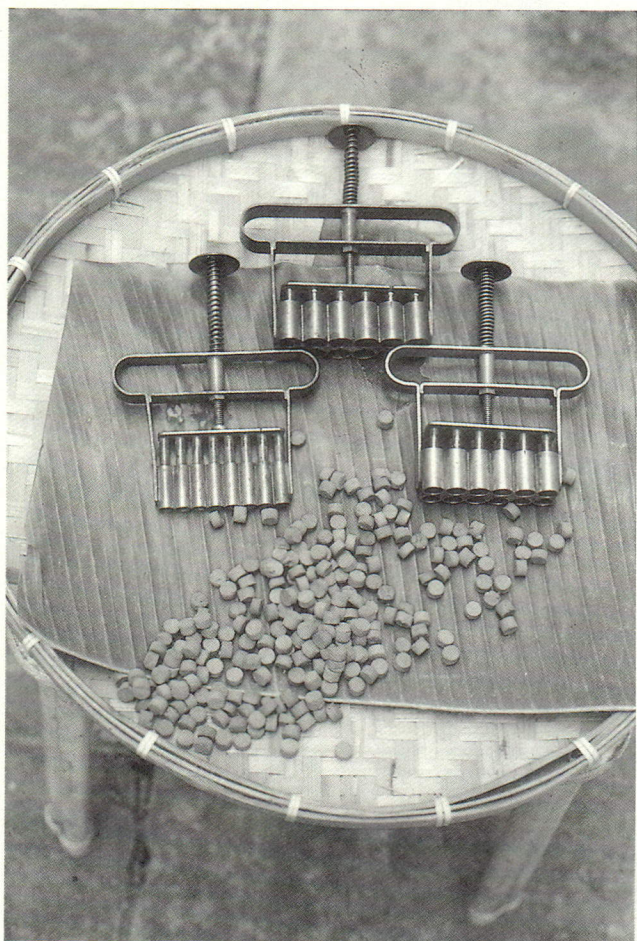
การทำยาลูกกลอน

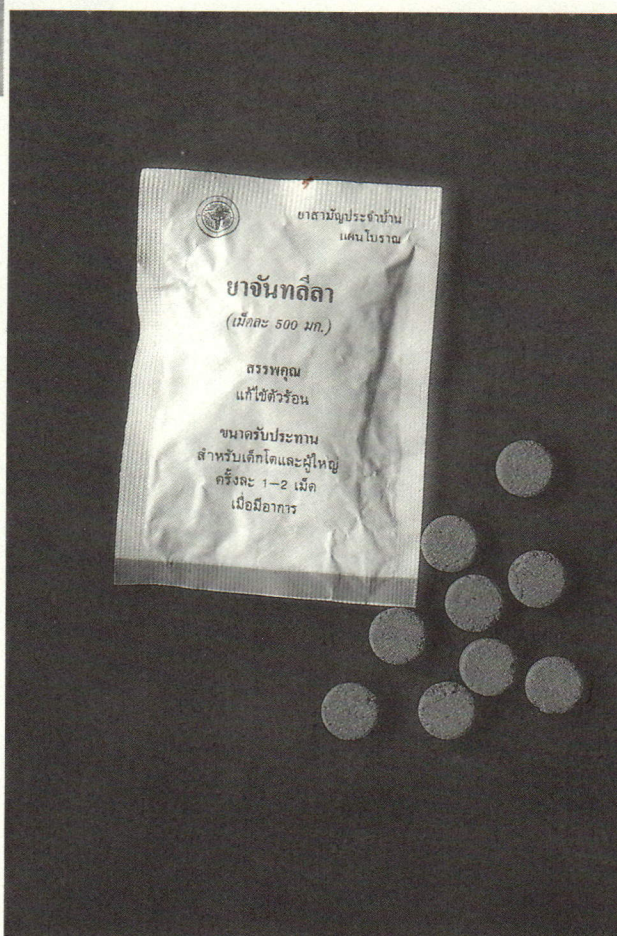
การพอกยา

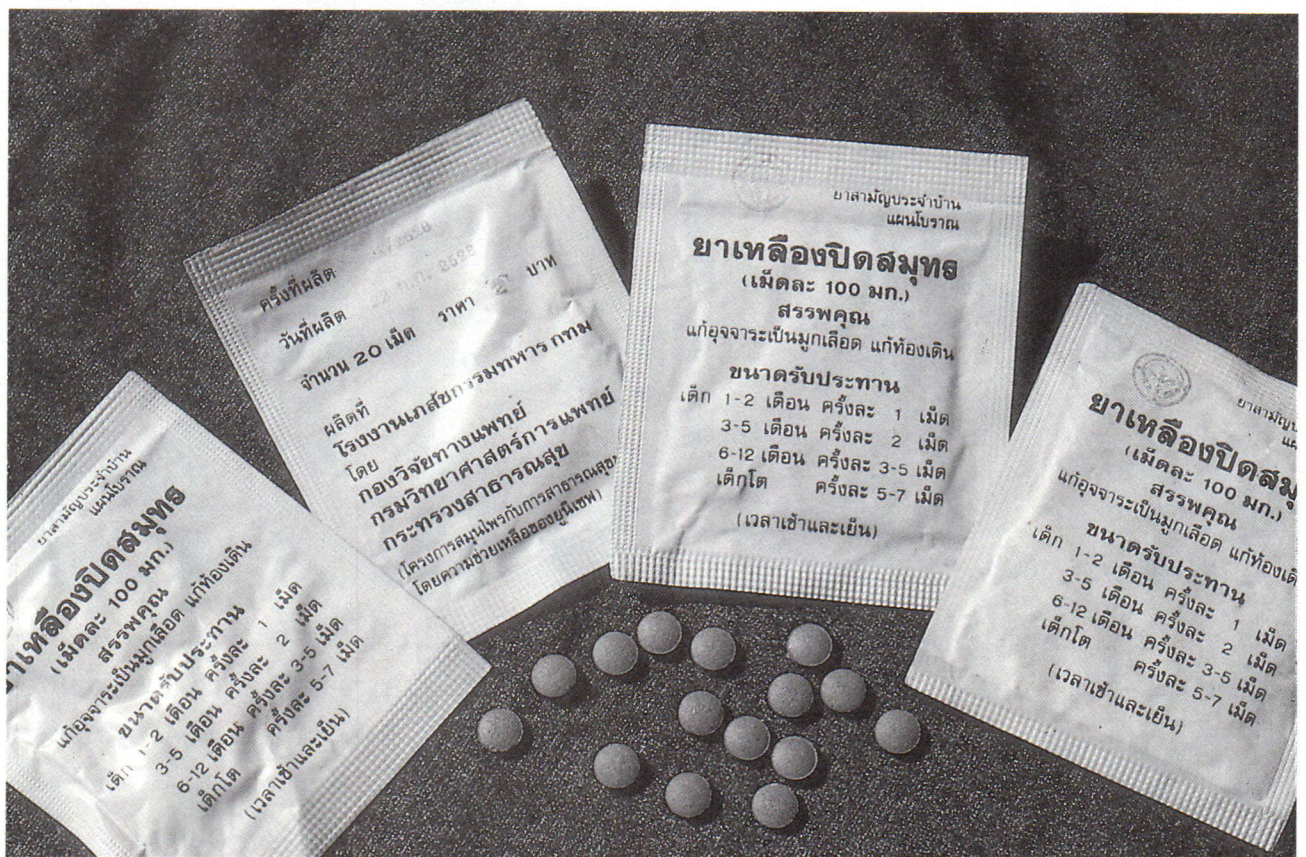

กำลังใช้พิมพ์ทองเหลือง

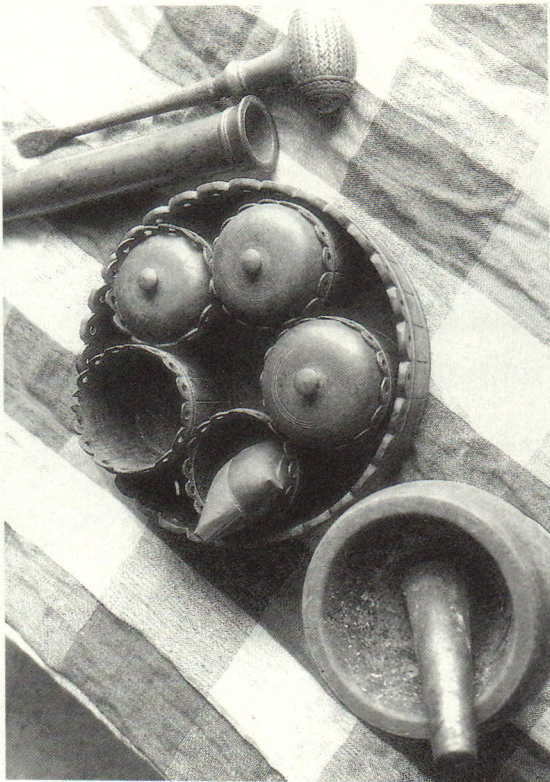
เครื่องมืออัดเม็ดยาสมุนไพร

เขียนหมากของไทย

เรียบเรียงโดย นายวิบูลย์ ลี้สุวรรณ

ภาชนะสำหรับใส่เครื่องกินหมาก รูปทรงของเขียนมีหลายแบบแตกต่างกันไปและทำด้วยวัสดุหลายชนิดเช่น ไม้ ไม้ไผ่ หวาย ทองเหลือง เงิน นาก และทอง เป็นต้น รูปทรงของเขียนหมากมีหลายแบบต่างกันไปตามความนิยมของแต่ละท้องถิ่น เขียนหมากในบริเวณภาคกลาง มักทำด้วยทองเหลือง นาก เงิน ตามฐานะของเจ้าของ โดยทั่วไปตัวเขียนมีส่วนประกอบ ๒ ส่วน ส่วนบนมีลักษณะคล้ายถาดหรือกระบะสำหรับวางอุปกรณ์การกินหมากซึ่งอาจจะมี ๕-๗ ชิ้น เช่น ซองพลู เต้าปูน ตลับสีผึ้ง ผอบใส่หมาก ยาเส้น และเครื่องหอมหรือเครื่องประกอบอื่น ๆ ได้แก่ พิมเสน กานพลู การบูร เป็นต้น นอกจากนี้ก็อาจจะมีกรรไกรหนีบหมาก ตะบันหมาก อีกส่วนหนึ่งของเขียน คือ ส่วนที่รองรับถาดหรือกระบะ มักเป็นทรงกระบอกเตี้ย ๆ หรือรูปร่างคล้ายกระเจาดเล็ก ๆ เป็นที่เก็บอุปกรณ์การกินหมากอื่น ๆ ที่ไม่ต้องการวางไว้ข้างบน เช่น มีดเจียนหมาก ผลหมาก ผ้าเช็ดปาก ตลอดจนสิ่งของอื่น ๆ เขียนหมากลักษณะนี้ใช้กันทั่วไปในบริเวณภาคกลาง และเป็นเขียนหมากที่นิยมใช้กันในราชสำนักในอดีตด้วย หากแต่เขียนหมากที่ใช้ในราชสำนักและชนชั้นสูงมักทำด้วยของมีค่าเช่น นาก เงิน ทองคำ และนิยมตกแต่งเขียนหมากเครื่องเขียนอื่น ๆ อย่าง ตลับ ผอบ ให้วิจิตรงดงามสมฐานะของผู้ใช้ด้วยการฉลุลวดลายเป็นลวดลายต่าง ๆ หรือทำผอบ ตลับ ด้วยของมีค่าอย่าง งาช้าง เงิน นาก ทองคำ และทำให้มีรูปทรงสวยงามเป็นพิเศษ หรือบางทีทำเลียนแบบผลไม้บางชนิดโดยย่อส่วนให้เล็กลง เช่น ทำเป็นผลพักทอง มังคุด ลูกจันทน์ เป็นต้น

ถ่ายภาพเชียนหมากของไทย โดย ประยุทธ ปัญญาศิริ

หมาก-พลู

ส่วนเชียนหมากในภาคอื่น ๆ จะมีรูปแบบและใช้วัสดุที่แตกต่างกันไป เช่น เชียนหมากของชาวล้านนา นิยมทำด้วยไม้ไผ่สานทาร์กอย่างที่เราเรียกว่า เครื่องเขิน มีรูปทรงที่ต่างกันไปหลายแบบ อย่างเช่น เชียนหมากที่เป็นเครื่องเขินชนิดหนึ่ง สานด้วยดอกไม้ไผ่ทาร์กแดง รูปทรงกระบอกเตี้ย ๆ มีถาดซ้อนอยู่ข้างบน สำหรับใส่อุปกรณ์การกินหมากเช่นเดียวกับเชียนหมากภาคกลาง ตัวเชียนมักประดับด้วยรัก กระหณะเป็นลายหนูหรือเขียนด้วยชาดหรือรักเป็นลวดลายโดยรอบ เชียนหมากชนิดนี้ใช้กันทั่วไปในล้านนา นอกจากนี้ยังมีเชียนหมากประเภทเครื่องเขินที่ใช้ในหมู่ชนที่มีเชื้อสายไทยใหญ่ในบริเวณจังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นเชียนหมากทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีส่วนประกอบสองส่วนเช่นกัน คือ มีถาดสี่เหลี่ยมวางอยู่บนกระบะทรงสูงเชิงผายออก มีฐานหรือตีนเป็นลวดลายเสริมให้สวยงามอีกชั้นหนึ่ง เขียนเครื่องเขินชนิดนี้มักทาดด้วยรักแดงและเขียนลวดลายตกแต่งโดยรอบเช่นเดียวกัน

เชียนหมากพื้นบ้านอีกชนิดหนึ่งของภาคเหนือเป็นเชียนหมากไม้ ทำด้วยไม้สักหรือไม้อื่น ๆ เป็นกล่องแปดเหลี่ยมเตี้ย ๆ มีขา ตัวกล่องทำเป็นช่อง ๖ ช่องหรือ ๗ ช่องมีฝาปิด เป็นช่องสำหรับใส่เครื่องประกอบการกินหมาก เชียนหมากไม้ชนิดนี้บางทีทำเป็นกล่องสี่เหลี่ยมผืนผ้าเตี้ย ๆ มีช่องสำหรับใส่เครื่องประกอบการกินหมาก บางทีตกแต่งลวดลายประดับกระຈก ปิดทองและมีหูหิ้วด้วย ซึ่งอาจจะเป็นเชียนหมากที่ดัดแปลงขึ้นภายหลังก็เป็นได้

เขียนหมากอีสาน

เขียนหมากพื้นบ้านของชาวอีสานมักทำด้วยไม้ รูปทรงคล้ายกระบะซ้อนกันสองชั้น กระบะใบบนใหญ่กว่าส่วนล่างหรือทำเป็นกระบะกันสอดซ้อนกันโดยใช้กันที่สอดชนกัน เขียนหมากชนิดนี้กระบะบนจะแบ่งเป็นช่อง ๆ สำหรับใส่เครื่องประกอบการกินหมาก เขียนหมากไม้พื้นบ้านอีสานชนิดนี้ ด้านนอกมักทาสีดำ หรือทาน้ำมันให้ผิวไม้มีสีเข้มแล้วจะแกะเป็นลวดลายโดยรอบทั้งสี่ด้าน ลายที่แกะสลักมักเป็นลายเลขาชนิดอย่างลายขิด เขียนหมากไม้พื้นบ้านอีสานนี้จะมีรูปทรงที่คล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ แต่ความประณีต และการตกแต่งลวดลาย เป็นเครื่องบ่งบอกฐานะของผู้ใช้ คือ เขียนหมากของชาวบ้านทั่วไปมักทำด้วยฝีมือที่ไม่ประณีตนัก เพราะมุ่งเพียงการใช้สอยเป็นสำคัญ แต่ถ้าเป็นของผู้มีสถานภาพทางสังคมชั้นสูงอย่างคหบดี หรือเสนาบดีก็มักทำให้ประณีตวิจิตรงดงามกว่าของชาวบ้านทั่วไป แต่รูปทรงและการตกแต่งยังคงคล้ายคลึงกันอันเป็นลักษณะเฉพาะของเขียนหมากอีสาน

สำหรับเขียนหมากในภาคใต้นั้น มีหลายชนิดตั้งแต่ เขียนหมากของชั้นปกครองอย่างเจ้าเมืองเสนาบดี เป็นเขียนหมากที่มีรูปร่างคล้ายคลึงกับเขียนหมากในราชสำนัก แต่อาจเป็นฝีมือช่างท้องถิ่นที่ทำได้ด้วยกรรมวิธีท้องถิ่น เช่น เขียนหมากถมของนครศรีธรรมราช หรือเขียนหมากย่านลิเภาเสียมมากเสียมทอง หรือเขียนหมากสานด้วยย่านลิเภา เขียนหมากขุดจากไม้ ไปจนถึงเขียนหมากที่สานด้วยต้นกระจุตที่เรียกว่า “ลอบหมาก” ของชาวบ้านบริเวณทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง

นอกจากเขียนหมากในภาคต่าง ๆ ซึ่งมีหลายแบบหลายประเภทดังกล่าวแล้ว แสดงให้เห็นว่า “เขียนหมาก” เป็นงานศิลปหัตถกรรมประเภทหนึ่งของที่มีมาช้านานและแพร่หลายทั่วไปทุกภาคของประเทศ เป็นศิลปหัตถกรรมที่สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรม ฝีมือช่าง และเป็นเครื่องแสดงฐานะของผู้ใช้ด้วย

การกินหมากเป็นวัฒนธรรมที่มีมาแต่โบราณ เชื่อว่าได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย และลังกา อาจมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว เพราะปรากฏในศิลาจารึกสมัยสุโขทัยว่า ในเมืองสุโขทัยนั้นมีป่าหมากป่าพลู ต่อมาในสมัยอยุธยาการกินหมากก็ยังเป็นที่นิยมของประชาชนทั่วไป และสืบต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏหลักฐานว่า เป็นเครื่องราชูปโภคของพระมหากษัตริย์ชนิดหนึ่ง และในหมู่ประชาชนทั่วไปก็ถือว่า หมากเป็นสิ่งสำคัญจึงมีการเตรียมหมากเป็นเครื่องถวายพระในพิธีทำบุญ และใช้เป็นเครื่องประกอบพิธีกรรมหรือเป็นเครื่องประกอบการเช่นไหว้สังคีตศีลพิธีต่าง ๆ

นอกจากนี้ ในชีวิตประจำวันของคนไทยในอดีต จะต้องมีการ “เขียนหมาก” ประจำบ้าน ไว้สำหรับกินกันเองในครอบครัวและใช้เป็นเครื่องรับแขกด้วย การกินหมากในอดีตจะเป็นสิ่งเสพติดอย่างหนึ่งที่เดียว จึงกินกันทั่วไปทั้งหญิงชาย หนุ่มสาวและคนแก่ เพราะนอกจากการกินหมากตามความนิยมที่มีมาแต่บรรพบุรุษแล้ว คนโบราณยังเชื่อว่า การกินหมากจะช่วยให้ฟันคงทนและมีสีดำสวยงามด้วย ซึ่งหญิงไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นถือว่าการกินหมากจนฟันดำเป็นสิ่งสวยงาม ความนิยมนี้สืบมาจนมาถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ พระองค์เห็นว่า การกินหมากเป็นสิ่งล้าสมัย จึงทรงชักชวนให้สตรีเลิกกินหมาก ทรงชักชวนให้สตรีชั้นสูงหันมานิยม “นุ่งซิ่น พันขาว เก้าผมมวย”

ต่อมาในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม (นายกรัฐมนตรี ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๓ ในรัชกาลที่ ๘) ได้สั่งเลิกประเพณีกินหมาก ห้ามขายพลู สั่งตัดต้นหมาก เพราะถือว่าการกินหมากเป็นเครื่องแสดงถึงความล้าหลัง ถึงกระนั้นก็ตาม รัฐบาลในสมัยนั้นไม่สามารถห้ามกินหมากได้เด็ดขาด เพราะเมื่อพินยุคนั้นมาแล้ว คนไทยก็กลับไปกินหมากกันอีก โดยเฉพาะในหมู่ผู้หญิงและคนชราที่เห็นว่า การกินหมากเป็นเรื่องของผู้หญิงที่สืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษและไม่ใช่ว่าเรื่องเสียหายหรือมีโทษแก่ผู้กินแต่ประการใด ดังนั้น การกินหมากจึงเป็นสิ่งที่ยังคงอยู่กับสังคมไทยสืบต่อมาจนปัจจุบัน แม้ทุกวันนี้การกินหมากจะมีน้อยและมักกินกันอยู่เฉพาะในกลุ่มคนรุ่นเก่า ๆ ในชนบท เท่านั้น

ดังกล่าวแล้วจะเห็นว่า “การกินหมาก” เป็นวัฒนธรรมที่เข้ามามีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนไทยมาช้านาน และเป็นวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดงานศิลปหัตถกรรมชนิดหนึ่ง คือ “เขียนหมาก”

การกินหมากและเครื่องประกอบการกินหมากมีอะไรบ้างนั้นเป็นสิ่งที่เชื่อว่า คนไทยปัจจุบันนี้จำนวนไม่น้อยไม่รู้จักและไม่เคยเห็น

การกินหมากจะต้องมีเครื่องประกอบสำคัญอยู่ ๔ อย่าง คือ หมาก พลู ปูนแดง และยาเส้น หมาก เป็นผลไม้สวนชนิดหนึ่ง ผลกลมก้นแหลมเปลือกนอกแข็งสีเขียว เปลือกในสีขาวหุ้มเมล็ดสีส้มเข้ม เมื่อนำมากินมักเจียนเป็นเสี้ยว ๆ ให้มีขนาดพอเหมาะ ถ้าต้องการเก็บไว้กินนาน ๆ เป็นหมากแห้งก็จะใส่เมล็ดเป็นแวนบาง ๆ หรือเจียนเป็นเสี้ยว ๆ ตากแดดให้แห้ง เนื้อหมากนี้เมื่อปล่อยให้แห้งจะเป็นสีน้ำตาล หมากที่นำมาประกอบการกิน หมากนี้กินได้ทั้งเมล็ดหมากสดแห้ง บางแห่งหมากหากก็จะใช้เปลือกสีเสียดกินแทนหมาก

พลู ไม้เลื้อยชนิดหนึ่งใบกลมมีสีเขียวเมื่อนำมากินกับหมากใช้ใบสด ๆ หรือนาบให้แห้งเพื่อเก็บไว้กินนาน ๆ ก็ได้

ปูนแดง เป็นปูนขาวผสมขมิ้นเมื่อหมักทิ้งไว้จะเป็นสีแดง เมื่อนำมากินกับหมากจะใส่ไว้ในเต้าปูน แล้วใช้ไม้ค้ำปูนรูปร่างเหมือนใบพายเล็ก ๆ ค้ำปูนป้ายลงบนใบพลู

ยาเส้น คือ ใบยาสูบหั่นเป็นฝอยตากแห้ง มีทั้งชนิดที่เรียกว่ายาจุนและยาจืด

การกินหมาก จะป้ายปูนลงบนใบพลู จะเป็นใบพลูสดหรือแห้งก็ได้ เคี้ยวไปพร้อม ๆ กับหมากสดหรือหมากแห้ง ซึ่งเจียนเป็นแฉ่นหรือผ้าเป็นซีก ๆ เมื่อเคี้ยวหมากจะต้องบ้วนน้ำหมากทิ้งและคายขานหมากที่จืดแล้วทิ้ง ส่วนยาเส้นนั้นจะใช้เซ็ดริมฝีปากและฟัน ก่อนกินหมากผู้กินหมากมักใช้ขี้ผึ้งหรือสีผึ้งสีปาก เพื่อไม่ให้ปากแห้ง

ส่วนประกอบในการกินหมากจะมีสัดส่วนมากน้อยอย่างไรก็ขึ้นอยู่กับความพอใจของแต่ละคน บางคนอาจใช้เครื่องเทศบางอย่างแถมด้วย เช่น พิมเสน กานพลู การบูร และสีเสียด เป็นต้น การกินหมากของคนชราอาจตำในครกหรือใช้ตะบัน ตะบันให้หมากและพลูละเอียดก่อนที่จะนำมาเคี้ยว

การกินหมากนั้นอาจจะมีการเตรียมใบพลู ป้ายปูนมวนไว้ก่อนหรือเตรียมเจียนหมากไว้ให้พร้อม ทั้งการเติมเครื่องหอมบางชนิดเพื่อดับกลิ่นและลดความเผ็ดของใบพลู หรืออบร่ายาเส้นให้มีกลิ่นหอมด้วย ส่วนประกอบในการกินหมากและอุปกรณ์เช่น กรรไกรหนีบหมาก ตะบันหมาก เต้าปูน จึงต้องใส่ไว้ในภาชนะเดียวกัน คือ “เขียนหมาก” เพื่อความสะดวกในการกินหมาก

เขียนหมากในระยะแรก อาจทำขึ้นอย่างง่าย ๆ ด้วยวัสดุ เช่น สานด้วยดอกไม้ไผ่ หวาย ย่านลิเภา เป็นตะกร้าหรือกระจาดเล็ก ๆ เพียงเพื่อให้ใส่ส่วนประกอบในการกินหมากหรือ “เครื่องเขียน” ก่อน แล้วจึงพัฒนามาเป็นเขียนหมากที่ทำด้วยไม้ ทองเหลือง เงิน นาก หรือทองคำ พร้อมทั้งพัฒนารูปแบบของเขียนหมากให้มีความประณีตงดงามยิ่งขึ้นด้วย

เรื่องดังกล่าวแล้ว เป็นเรื่องราวของ “เขียนหมาก” ศิลปหัตถกรรมไทยประเภทหนึ่ง ที่เกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรมการกินหมาก อันเป็นวัฒนธรรมเก่าแก่ที่ยังดำรงอยู่บางส่วนในปัจจุบัน และเขียนหมากเป็นวัฒนธรรมทางวัตถุที่เป็นหลักฐานของวัฒนธรรมนั้น นอกจากนี้เขียนหมากยังเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นความคิดสร้างสรรค์ฝีมือช่างของไทยที่สอดประสานกับวิถีชีวิตของคนไทยเป็นอย่างดี

วัดชุมพลนิกายาราม

เรียบเรียงโดย นายประพัฒน์ ตรีณรงค์

วัดชุมพลนิกายาราม เป็นวัดสำคัญสมควรเป็นมรดกของชาติได้วัดหนึ่ง เพราะมีเรื่องน่าศึกษา ทั้งในด้านประวัติความเป็นมาและด้านศิลปโบราณวัตถุสถานอันเกิดจากพระราชศรัทธาของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ วัดนี้ได้รับการสถาปนาขึ้นใหม่ทั้งวัด ตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ที่ได้ทรงพระราชอุทิศให้เป็นวัดที่สร้างเพื่อเป็นผาติกรรมทดแทนการที่พระองค์ได้ทรงสร้างพระนารายณ์ราชนิเวศน์อันเป็นพระราชวังที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงอุทิศให้เป็นวิสุคามสีมาเมื่อใกล้เสด็จสวรรคตขึ้นใหม่

วัดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างเพื่อเป็นการทำผาติกรรมต้องตามพระวินัยบัญญัติในการสร้างพระนารายณ์ราชนิเวศน์ จังหวัดลพบุรี ครั้งนั้น มี ๓ วัด คือ วัดกวิศราราม จังหวัดลพบุรี วัดเสนาสนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และวัดชุมพลนิกายาราม ซึ่งกำลังจะนำความสำคัญของวัดมาเสนอท่านโดยลำดับ ดังนี้

วัดชุมพลนิกายาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่หัวเกาะบางปะอิน หมู่ที่ ๔ ตำบลบ้านเลน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ห่างจากที่ว่าการอำเภอบางปะอิน ๑ กิโลเมตร วัดนี้สร้างขึ้นในสมัยที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี สมเด็จพระศรีสรรเพชญ์ที่ ๕ หรือที่เรียกกันเป็นสามัญว่า พระเจ้าปราสาททอง ทรงสถาปนาขึ้นเมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๑๗๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์พระราชประวัติตอนต้นของพระเจ้าปราสาททองเป็นใจความว่า

“สมัยเมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถ ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นพระมหาอุปราช วันหนึ่งเสด็จประพาสทางลำน้ำ ถึงเกาะบางปะอินเรือพระที่นั่งถูกพายุลมพัดล้มลง จึงทรงว่ายน้ำไปขึ้นบนเกาะ แล้วเสด็จไปประทับอาศัยอยู่กับชาวบ้าน เป็นเหตุให้พระองค์ทรงได้หญิงสาวชาวเกาะนั้นเป็นบาทบริจาริกา เมื่อเสด็จกลับพระราชวัง ณ กรุงศรีอยุธยา มีได้ทรงนำหญิงนั้นไปด้วย ต่อมาหญิงนั้นมีครรภ์คลอดบุตรออกมาเป็นชาย สมเด็จพระเอกาทศรถทรงทราบ จึงโปรดให้รับตัวไปชุบเลี้ยงตั้งแต่ยังเยาว์ โดยทรงมอบให้อยู่บ้านพระยาศรีธรรมมาราช ซึ่งเป็นพระญาติ ครั้นโตขึ้นโปรดให้รับราชการเป็นมหาดเล็ก จนได้เป็นที่จมีนศรีสรักษ์ ตำแหน่งหัวหมื่นมหาดเล็ก”

พระราชประวัติของพระเจ้าปราสาททองต่อจากที่ได้ทรงเป็นจมีนศรีสรักษ์ ปรากฏในพระราชพงศาวดารมีความโดยสังเขปว่า

ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ ๑ หรือ พระเจ้าทรงธรรม จมีนศรีสรักษ์ได้เลื่อนขึ้นเป็นพระยาศรีวรวงษ์ ตำแหน่งจางวางมหาดเล็ก และเป็นเจ้าพระยาขลาโหมสุริยวงศ์ ในขณะที่พระเจ้าทรงธรรมจวนจะสวรรคต

ถึงแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ ๒ หรือพระเชษฐาธิราช พระเจ้าปราสาททอง ขณะทรงดำรงตำแหน่งเจ้าพระยาขลาโหมสุริยวงศ์ ทรงบำเพ็ญบารมีจนเป็นที่ยำเกรงแก่ข้าราชการทั้งปวงพระเชษฐาธิราช

ไม่พึงพอพระราชหฤทัยและทรงคิดร้ายต่อเจ้าพระยาโกษาโหมสุริยวงศ์ เจ้าพระยาโกษาโหมสุริยวงศ์จึงจับพระเจ้าแผ่นดินสำเร็จโทษ แล้วยกพระอาทิตย์วงศ์พระอนุชาของพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งมีพระชนมายุ ๙ พรรษาขึ้นครองราชสมบัติแทน แต่ขุนนางไม่เต็มใจจึงปลดออกจากราชสมบัติ แล้วเชิญเจ้าพระยาโกษาโหมสุริยวงศ์ขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๓ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระศรีสรรเพชญ์ที่ ๕ หรือ พระเจ้าปราสาททองดังกล่าวแล้ว

เมื่อได้เสด็จขึ้นครองราชย์ ก็ทรงสร้างวัดชุมพลนิกายารามขึ้น ใน พ.ศ. ๒๑๗๕ มูลเหตุที่ทรงสร้างวัดขึ้นที่ตรงสถานที่ตั้งปัจจุบัน และการตั้งชื่อวัดปรากฏตามหลักฐานในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๙ ว่า

“เพราะเป็นที่พระราชเคหสถานเดิมของท่าน ท่านจึงได้โปรดมาสร้างพระราชนิเวศน์สถานลงในที่นี้ แล้วพระราชทานนามว่า ไอศวรรย์ทิพย์อาสน์ เพราะท่านได้บังเกิดขึ้นในที่นี้ แล้วและได้มีไหศวรรย์สมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เป็นมงคลสถานของท่าน อนึ่งวัดซึ่งสร้างไว้ใกล้พระราชนิเวศน์สถานนั้น พระราชทานนามว่า วัดชุมพลนิกายาราม เมื่อพิเคราะห์ความตามชื่อวัดก็เห็นว่าจะเป็นที่ประชุมไพร่พลข้าหลวงเดิม ซึ่งเป็นกำลังในพระองค์ เมื่อขณะใดขณะหนึ่ง หรือเมื่อท่านจะได้ขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติได้ประชุมไพร่พลไว้ที่นี้ จึงพระราชทานนามว่า วัดชุมพลนิกายาราม”

เมื่อสิ้นแผ่นดินพระเจ้าปราสาททองแล้ว ปรากฏว่าได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งหนึ่ง มีหลักฐานในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๙ ตอนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศเรื่องการปฏิสังขรณ์พระเจดีย์วัดชุมพลนิกายารามว่า

“ทรงพระราชอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งได้ทรงสถาปนาพระอารามนี้มาแต่เดิม และทรงพระราชอุทิศกัลปนาผลเพื่อให้ถึงแด่เจ้าฟ้ากรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ ผู้ซึ่งได้มาทำนุบำรุงปฏิสังขรณ์พระเจดีย์และพระอารามนี้ครั้งหนึ่งนั้นด้วย”

เจ้าฟ้ากรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ พระประวัตินี้มีอยู่เพียงสั้น ๆ ว่า พระองค์เป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระศรีสรรเพชญ์ที่ ๙ หรือพระเจ้าท้ายสระ ได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดชุมพลนิกายาราม ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ หรือพระเจ้าบรมโกศ ขณะยังทรงผนวชเป็นพระภิกษุอยู่วัดโลกแสง ซึ่งบางแห่งเรียกว่าวัดโคกมะลิ ปัจจุบันหาหลักฐานไม่ได้ว่า วัดนี้ตั้งอยู่ตรงไหนในพระนครหรืออยุธยา

จากนั้นมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ก่อนรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ปรากฏว่าได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ วัดชุมพลนิกายารามแต่ประการใด การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเลือกสถาปนาวัดชุมพลนิกายารามเพื่อเป็นผาติกรรมในครั้งนี้ นั้น ทรงแสดงเหตุผลไว้ในพระราชนิพนธ์ “ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” เรื่องการสร้างพระนารายณ์ราชนิเวศน์ว่า

“ด้วยทรงพระราชดำริเห็นว่า พระอารามนี้เป็นของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งเป็นพระชนกนาถของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น ได้ทรงสถาปนาสร้างไว้แต่เมื่อจุลศักราชใกล้ครบ ๑,๐๐๐ ปี”

การบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเพื่อเป็นผาติกรรมทดแทนพระนารายณ์ราชนิเวศน์ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทุกวัดนั้น เกี่ยวกับสมเด็จพระนารายณ์มหาราชผู้ทรงสถาปนาพระราชวังที่เมืองลพบุรี และทรงพระราชอุทิศให้เป็นวิสุคามสีมาทั้งสิ้น โดยเฉพาะวัดชุมพลนิกายารามนี้ นอกจากโปรดให้เจ้าพระยาพลเทพ (หลง) เป็นแม่กองสร้างขึ้นใหม่ทั้งวัดแล้ว ยังได้บริจาคพระราชทรัพย์ซื้อที่นาเป็นเนื้อที่ ๔๐ ไร่ ๒ งาน ถวายเป็นที่ธรณีสงฆ์เท่าเนื้อที่บริเวณพระนารายณ์ราชนิเวศน์อีกด้วย

ท่านได้ทราบความสำคัญเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของวัดชุมพลนิกายารามมาโดยลำดับแล้ว จากนี้จะขอนำชมศิลปโบราณวัตถุสถานภายในวัดเขตพุทธาวาสต่อไป คือ

พระอุโบสถ ตั้งอยู่ภายในบริเวณที่ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วถึง ๒ ชั้น กำแพงแก้วชั้นนอก เป็นกำแพงสูงประมาณ ๑ เมตรเศษ ก่อด้วยอิฐถือปูนเจาะเป็นช่อง ๆ ตรงมุมกำแพงแก้ว ด้านหน้ามีพระเจดีย์ลักษณะคล้ายพระปรางค์ ตั้งอยู่ข้างทางเข้าข้างละองค์ ผ่านกำแพงชั้นนอกเข้าไปถึงกำแพงแก้วชั้นใน ซึ่งมีความสูงเท่ากับกำแพงแก้วชั้นนอก ก่อด้วยอิฐถือปูนเช่นเดียวกัน แต่ผนังกำแพงทำให้โปร่งด้วยการกรูกระเบื้องเคลือบเป็นช่อง ๆ มีพัทธสีมาหินสีเหลี่ยมตั้งอยู่บนฐานเท้าสิงห์ตั้งอยู่โดยรอบ เหมือนกำแพงแก้วพระอุโบสถวัดกวีศราราม จังหวัดลพบุรี

อาคารหรือตัวพระอุโบสถไม่ใหญ่นัก หลังคาลด ๓ ชั้น มีมุขเด็จหน้าและหลัง ประดับช่อฟ้าใบระกา หน้าบันมีรูปพระมหามงกุฎอยู่เหนือรูปชุกชุมนุผลทั้งพระอุโบสถและมุขเด็จ ชุกชุมประติมากรรมรูปทรงปราสาท ยอดปรางค์ และชุกชุมปราสาทด้านหน้า ประดิษฐานพระศรีอารียโพธิสัตว์ทรงเครื่อง สูง ๔ ฟุต ๕ นิ้ว หน้าตักกว้าง ๓ ฟุต สร้างในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง มีแผ่นศิลาจารึกที่ฐานว่า “รูปพระศรีอารียเมตไตรยโพธิสัตว์อยู่ในดุสิตพิภพ” หน้าต่างด้านนอกอยู่ในกรอบที่ทำเป็นชุกชุมปราสาทยอดปรางค์เช่นเดียวกับชุกชุมประติมากรรม

ภายในพระอุโบสถ มีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ ๗ องค์ องค์ใหญ่มีเรือนแก้ว เข้าใจว่าจะเป็นประธาน เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย มีพระนามว่า วิปัสสี สูงตลอดพระรัศมี ๗ ศอก ๑๔ นิ้ว หน้าตักกว้าง ๖ ศอก ด้านพระพุทธรูปองค์นี้ มีพระพุทธรูปอีก ๖ องค์ ซึ่งมีขนาดย่อมกว่า เรียงเป็น ๓ แถว แถวละ ๒ องค์ มีพระนามและพุทธลักษณะดังนี้

พระสิขี สูง ๔ ศอก ๕ นิ้ว หน้าตักกว้าง ๓ ศอก ๔ นิ้ว ปางสมาธิ

พระเวสสภู สูง ๓ ศอกคืบ หน้าตักกว้าง ๒ ศอกคืบ ๑ นิ้ว ปางมารวิชัย

พระกฤษณะ สูง ๓ ศอก ๕ นิ้ว หน้าตักกว้าง ๒ ศอก ๑๐ นิ้ว ปางสมาธิ

พระโกนาคมนะ สูง ๓ ศอก ๔ นิ้ว หน้าตักกว้าง ๒ ศอก ๑๑ นิ้ว ปางสมาธิ

พระกัศสปะ สูง ๓ ศอก หน้าตักกว้าง ๒ ศอก ๖ นิ้ว ปางมารวิชัย

พระพุทธรูปทั้ง ๗ องค์นี้ มีพระนามอย่างเดียวกับพระอดีตพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นลงรักปิดทองมีพระประวัติจารึกอยู่ที่ผนังด้านในพระอุโบสถทุกองค์บางท่านกล่าวว่า เป็นพระประธานทั้ง ๗ องค์

ภายในพระอุโบสถ แม้จะแคบ แต่ก็มีส่วนเสาสีเหลี่ยมตั้งยันส่วนบนของพระอุโบสถไว้ ผนังนอกจากมีจารึกพระประวัติพระพุทธรูปแล้ว ยังมีจิตรกรรมฝาผนังเป็นเรื่องพุทธประวัติ โดยเฉพาะตรงผนังอุ้มกลองหรือผนังที่ตรงกับหน้าพระประธาน เป็นรูปพุทธประวัติไม่ใช่เรื่องมารผจญเหมือนพระอุโบสถโดยทั่วไป เพดานปิดทองลายฉลุเป็นรูปดาว บานประตูและหน้าต่าง ด้านนอกเป็นลายปิดทองรดน้ำ ด้านในเป็นภาพเขียนสีรูปเครื่องบูชาของจีน

พระอุโบสถแห่งนี้สร้างสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง แต่ได้รับบูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่หมดตามรูปทรงเดิม ในสมัยรัชกาลที่ ๔ รวมทั้งจิตรกรรมทั้งที่ฝาผนังและที่เสาภายในด้วย ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงปฏิสังขรณ์อีกครั้ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ คือ เปลี่ยนกระเบื้องหลังคา ผนังด้านนอกโบกปูนซีเมนต์ ด้านในเขียนภาพใหม่ บานประตู หน้าต่าง และชุกชุมกรอบคันทวยใหม่ รวมทั้งเปลี่ยนกระเบื้องปูพื้นซึ่งเดิมเป็นกระเบื้องหน้าวัวเป็นหินอ่อน

พระเจดีย์ อยู่เบื้องหลังพระอุโบสถ ๒ องค์ เป็นเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ฐานกว้าง ๕ วา สูงตลอดยอดประมาณ ๑๕ วา เท่ากันทั้ง ๒ องค์ งามมาก เรียกกันโดยทั่วไปว่า พระเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองของพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีลายพระหัตถ์ถึงหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ (ป่วน อินทวงศ์) เมื่อวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๕ เรื่องพระเจดีย์ ๒ องค์ นี้ว่า

“สมัยที่ ๓ ถึงแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง กลับชอบสร้างพระปราสาท เช่นที่ วัดไชยวัฒนาราม เพราะถือเป็นเกียรติยศที่ดีเมืองเขมรคืนมาได้เป็นของไทย และคิดแบบขึ้นใหม่อีกอย่าง ๑ ทำเป็นเจดีย์เหลี่ยม เช่นที่วัดชุมพลนิกายาราม พระเจดีย์ศรีสุริโยทัยที่วัดศพรวรรค์ที่ปรากฏอยู่เดี๋ยวนี้ ฉะนั้นก็ว่าเป็นของสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าปราสาททองแทนองค์เดิมซึ่งทำนองจะหักพังเสีย”

พระเจดีย์ทั้งคู่นี้ ได้รับการปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่รัชกาลที่ ๔

พระวิหาร อยู่ด้านหลังพระอุโบสถ เป็นวิหารขนาดเล็ก หลังคาลาด ๒ ชั้น ไม่มีมุขเด็จ ชุ่มประตูและหน้าต่างเลียนแบบพระอุโบสถแต่เล็กกว่า เพราะตัวอาคารเล็กมาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์โดยรักษารูปเดิมไว้เช่นเดียวกับพระอุโบสถภายในมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ ๑๑ องค์ แต่ไม่มีพระนาม เป็นพระพุทธรูปหล่อปางมารวิชัย ๒ องค์ ปูนปั้น ๒ องค์ และพระพุทธรูปที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์ ทรงสร้างและเจาะผนังทำเป็นชุ่มประดิษฐานไว้ ๗ องค์ เป็นพระหล่อปางมารวิชัย ๒ องค์ ปางสมาธิ ๕ องค์

ท่านผู้ฟังที่เคารพ เรื่องวัดชุมพลนิกายาราม ซึ่งเป็นวัดที่ควรได้รับการยกย่องว่าเป็นมรดกของชาติได้วัดหนึ่ง มีประวัติที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์โบราณคดี ตลอดจนพระราชศรัทธาของพระมหากษัตริย์ที่ยั่งยืนมาจนกระทั่งถึงกาลปัจจุบัน ซึ่งควรแก่การที่จะทูลเกล้าฯ ให้พัฒนาสภาพสืบไป

คำว่า “แม่” จำกัดความทางศิลปะแบบไทยประเพณี

เรียบเรียงโดย นายจุลทัศน์ พยามรำนนท์

การสร้างสรรคศิลป์กรรม หรือการแสดงออกเชิงสร้างสรรค์ศิลปะแบบไทยประเพณี ที่ปรากฏเป็นผลงานทางรูปธรรมประเภทที่เรียกว่า ทัศนศิลป์ เป็นต้นว่า จิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ก็ดี กับส่วนที่ปรากฏเป็นผลงานทั้งทางรูปธรรมและนามธรรมร่วมกัน ประเภทที่เรียกว่า โสตทัศนศิลป์ เป็นต้นว่า โขน ละคร พ้อนรำ กระจับปี่ระบอง ก็ดี ล้วนเป็นศิลปกรรม หรือการแสดงออกเชิงสร้างสรรค์ศิลปะ ที่บรรดาช่างฝีมือ หรือศิลปิน นักแสดง ได้ประกอบการทำงานของเขาโดยอาศัยแบบแผนทางศิลปะต่าง ๆ ซึ่งเป็นขนบนิยมมาแต่โบราณ นำมาเป็นแบบอย่างแห่งความดลบันดาลใจในการสร้างสรรค์ หรือการแสดงออกงานศิลปะต่าง ๆ ในยุคสมัยของเขาอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ดังในปัจจุบัน การแสดงภาพจิตรกรรมแบบไทยประเพณี การปั้นหล่อรูปพระพุทธรูปปฏิมา การแสดงโขน การเล่นเพลงพื้นเมือง การแสดงกระจับปี่ระบอง ต่างก็มีได้หนีแบบแผนทางศิลปะต่าง ๆ ที่เป็นขนบนิยมแต่สมัยโบราณออกไปก็มากน้อย

ศิลปกรรม หรือการแสดงออกเชิงสร้างสรรค์ศิลปะแบบไทยประเพณี จึงเป็นศิลปะที่อยู่บนพื้นฐานขนบนิยม ซึ่งช่างฝีมือ ศิลปิน หรือนักแสดง แต่ก่อนได้ริเริ่มค้นคิด ประดิษฐ์ทำขึ้นเป็นต้นแบบอย่าง และได้รับการปรับปรุงแต่งแก้จนเข้ารูปลงรอยสมบูรณ์ในสมัยต่อมา จนกระทั่งเป็นที่ยอมรับในหมู่มชนส่วนใหญ่ในสังคม และเป็นขนบนิยมที่ได้รับความนับถือ แต่บรรดาช่างฝีมือ ศิลปิน หรือนักแสดงในสมัยหลังได้อาศัยเป็นแบบอย่าง ทั้งเพื่อการศึกษา และเป็นต้นกำเนิดแห่งความดลบันดาลใจให้เกิดการสร้างสรรคศิลปกรรม หรือการแสดงออกเชิงสร้างสรรค์ศิลปะต่าง ๆ ต่อมาโดยลำดับ

ขนบนิยม หรือแบบอย่างที่เป็นต้นแบบทางศิลปะแบบไทยประเพณีประเภทต่าง ๆ นั้น ผู้ที่เป็นต้นคิดประดิษฐ์สร้างสรรค์ขึ้นคราวแรกก็ดี หรือผู้ที่ได้เรียนสืบทอดมาแต่ผู้ซึ่งเป็นต้นค้นคิดต้นแบบทางศิลปะแบบไทยประเพณีก็ดี ต่างก็สำนึกเห็นความสำคัญของแบบอย่างอันเป็นขนบนิยมทางศิลปะนี้ว่าเป็น คุณวุฒิสำหรับตัวผู้ที่เป็น ช่างฝีมือ ศิลปิน หรือนักแสดง ซึ่งมีขึ้นได้ด้วยการเรียนรู้ หรือฝึกหัดตามขนบนิยมที่ลำดับขึ้นไว้อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย ชัดเจน เป็นที่เข้าใจง่าย ดังนั้นวิชาการทางศิลปกรรม หรือการฝึกหัดการสร้างสรรคเชิงศิลปะแบบไทยประเพณีประเภทต่าง ๆ จึงได้รับการจัดและกำหนดวิชาหลักที่จะทำการสอนหรือฝึกหัดให้เป็นช่างฝีมือ ศิลปิน หรือนักแสดงได้ด้วย วิชาหลักที่นิยมเรียกกันมาแต่โบราณว่า “แม่วิชา” หรือบางที่เรียกสั้น ๆ ว่า “แม่”

คำว่า “แม่วิชา” หรือ “แม่” ในข้อจำกัดความวิชาการศิลปะหรือการฝึกหัดเชิงสร้างสรรค์ศิลปะแบบไทยประเพณีนี้ เมื่อตั้งคำว่าแม่วิชาให้เป็นวิชาหลักของศิลปะประเภทใดก็เต็มชื่อ “วิชา” ประเภทนั้น ต่อท้ายคำว่า แม่ เข้าไป เช่น แม่ลาย เป็นวิชาหลักในการฝึกหัดเขียนลวดลาย แม่บท เป็นวิชาหลักในการฝึกหัดรำไทย แม่ไม้ เป็นวิชาหลักในการฝึกหัดกระจับปี่ระบอง เป็นต้น คำว่า “แม่” หรือ แม่วิชาต่าง ๆ ในการศึกษาศิลปกรรม หรือการฝึกหัดเชิงสร้างสรรค์ศิลปกรรมแบบไทยประเพณีมีอยู่หลายคำ ทั้งมีความหมายในแต่ละคำเป็นสาระที่น่าสนใจ ซึ่งจะได้นำเสนอสาระสำคัญของคำว่า แม่ ในข้อจำกัดความทางวิชาการศิลปะและการฝึกหัดเชิงสร้างสรรค์ศิลปกรรมแบบไทยประเพณี โดยลำดับต่อไปนี้

คำว่า “แม่” คำแรกในการสร้างสรรค์ศิลปกรรมแบบไทยประเพณี ประเภททัศนศิลป์ คือ “แม่ลาย” ซึ่งหมายถึงลวดลายที่มีลักษณะเป็น “ลายต้นกำเนิดแห่งลวดลายทั้งหลายที่เป็นลวดลายแบบไทยประเพณี” แม่ลายที่เป็นลายต้นกำเนิดแห่งลวดลายดังกล่าวนี้ ได้แก่ แม่ลายกระจัง แม่ลายกระหนก แม่ลายดาว และแม่ลายดอกสี่กลีบ หรือแม่ลายประจำยาม ก็เรียก

บรรดาลวดลายแบบไทยประเพณี ที่ได้รับการผูกที่เป็นลายเขียนด้วยวิธีปิดทองรดน้ำ หรือเขียนระบายสีต่าง ๆ กิติ หรือเป็นแบบลายสำหรับปั้นปูนบ้าง เป็นแบบลายสำหรับแกะสลักไม้บ้าง กิติ ที่ได้สร้างทำกันมาแต่โบราณ และยังทำเนื่อง ๆ กันต่อจนกระทั่งในสมัยนี้ ต่างก็ได้อาศัยแม่ลายดังกล่าวนำมาผูกร่วมกันขึ้นเป็นลวดลายต่าง ๆ หลากหลากลักษณะ ไม่มีที่สิ้นสุด ดังนี้ แม่ลายจึงมีความหมายในตัวของมันเองว่าเป็น “ลายต้นกำเนิดแห่งลวดลายทั้งหลาย” โดยแท้

คำว่า “แม่” ในการสร้างสรรค์ศิลปกรรมแบบไทยประเพณีคำที่สองคือ “แม่สี” ซึ่งหมายถึงสีที่เป็นสีแต่ในตัวของมันเองแต่ละสี ไม่มีสีอื่นใดนำมาประสมกันให้เกิดเป็น แม่สี ได้ แต่สีที่เป็นแม่สีสามารถประสมเป็นสีอื่น ๆ ต่าง ๆ สีกันออกไปได้โดยไม่จำกัด ดังนี้ แม่สีจึงเป็นสีต้นกำเนิดของสีต่าง ๆ ที่จะได้นำไปใช้เขียนระบายในงานศิลปกรรมประเภททัศนศิลป์ทั่วไป

แม่สี ในการสร้างสรรคงานศิลปกรรมแบบไทยประเพณี มีจำนวนจำกัดเพียง ๕ สี คือ สีแดง สีเหลือง สีคราม สีดำและสีขาว แม่สีทั้ง ๕ สีที่บรรดาช่างศิลป์แต่ก่อนท่านเรียกว่า สีเบญจรงค์ ได้เป็นสีหลักสำหรับประสมกันให้เป็นสีต่าง ๆ กันออกได้มากมายไม่จำกัด เพื่อให้เขียนระบายสร้างขึ้นเป็นรูปภาพจิตรกรรม ดังที่ปรากฏให้เห็นได้บนฝาผนังภายในศาสนสถานตามวัดต่าง ๆ ทั้งที่มีมาแต่โบราณและสมัยต่อมา

คำว่า “แม่” ที่เป็นภาษาใช้อยู่ในหมู่ช่างศิลปะแบบไทยประเพณี ประเภททัศนศิลป์ อีกคำหนึ่งคือ คำว่า “แม่พิมพ์” คำนี้หมายถึงแบบที่ถอนขึ้น หรือถอดออกมาแต่ต้นแบบ ซึ่งแม่พิมพ์นี้สามารถทำให้เกิดรูปจำลองเหมือนกับต้นแบบนั้นมีจำนวนเพิ่มขึ้นได้มากกว่ารูปหนึ่งขึ้นไป ทั้งด้วยวิธีหล่อ หรือวิธีราดเป็นต้น

แม่พิมพ์ ซึ่งเป็นแบบสำหรับหล่อ หรือกดพิมพ์ให้เกิดเป็นรูปจำลองออกไปแต่ต้นแบบดังกล่าว อาจทำเป็นแม่พิมพ์ชนิดแม่พิมพ์ทุกอย่างที่ใช้ทำแม่พิมพ์สำหรับหล่อพระพุทธรูปปฏิมากรรม หรือแม่พิมพ์ชนิดสองฝาประกบกัน อย่างเช่น แม่พิมพ์ที่ช่างปั้นตุ๊กตาดินเผาได้ใช้สีน้ำตาลลงในแม่พิมพ์แล้วเป่าลมเข้าไปให้น้ำตาลนั้นพุ่งตัวโป่งขึ้นเป็นรูปตามแม่พิมพ์บังคับ แล้วจึงแกะแม่พิมพ์ออกก็มี กับยังมีแม่พิมพ์ชนิดฝาเดียว เช่น แม่พิมพ์สำหรับกดพิมพ์พระพุทธรูปปฏิมาขนาดเล็ก ชนิดที่เรียกว่า พระเครื่อง หรือแม่พิมพ์ลักษณะเดียวกันนี้ ที่ได้ใช้กดพิมพ์ขนมไทยชนิดต่าง ๆ เช่น ขนมสำปันนี ถั่วกวน ข้าวตอกก็มี ดังนี้ คำว่าแม่พิมพ์ โดยสารดังกล่าวมา จึงมีความหมายเฉพาะว่า เครื่องมือในการสร้างรูปจำลองให้เหมือนและเพิ่มจำนวนขึ้นจากต้นแบบนั่นเอง

ลำดับต่อไปจะได้ยกคำว่า “แม่” ที่ใช้อยู่ในศิลปะการแสดงแบบไทยประเพณี ประเภทโสตทัศนศิลป์ เช่น โขน ละคร เพลงพื้นบ้าน เป็นต้น มาอธิบายต่อไป คำว่า แม่ คำแรกในแวดวงศิลปการแสดงแบบไทยประเพณีที่ควรยกขึ้นอธิบาย ได้แก่คำว่า แม่ท่า คำนี้หมายถึงท่าทางแสดงออกอากัปกิริยาที่เด่นเป็นสำคัญของมนุษย์ ซึ่งได้รับการจัดระเบียบประดิษฐ์จัดทำทางตามธรรมชาตินั้น ให้มีศิลปะลักษณะในทางนาฏลักษณะ แล้วลำดับท่าท่าที่ได้ประดิษฐ์ทำแล้วนี้ขึ้นเป็นแบบอย่าง ได้ใช้เป็นขนบนิยมในการฝึกหัดและการแสดงต่อไป

แม่ท่า ที่เป็นแบบแผนเพื่อการฝึกหัด หรือออกแสดงการรำว่า เช่น การแสดงโขน การแสดงละคร นั้น มี แม่ท่า สำคัญที่พอจะยกขึ้นเป็นตัวอย่างให้พอเห็นได้ในที่นี้ มีเป็นต้นว่า ท่าแก้ง คือ ท่าที่แสดงอาการปฏิกิริยาเตรียมตัวพร้อมที่จะออกเดิน หรือเหาะไป ท่าแก้งนี้มีทั้งแม่ท่า สำหรับตัวแสดงที่เป็นยักษ์ และตัวแสดงที่เป็นลิงในการแสดงโขน ได้เห็นโอกาสจะออกเดินทางหรือเหาะตามบท เป็นต้น

คำว่า แม่ คำที่สองที่ได้ใช้กันอยู่ในวงการฝึกหัด หรือแสดงโขน ละคร คือคำว่า แม่บท คำนี้ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ อดีตอธิบดีกรมศิลปากร สมัยหนึ่ง ได้อธิบายความหมายขึ้นไว้ในบทเขียนเรื่อง นาฏศิลป์ ซึ่งท่านได้เรียบเรียงขึ้นเมื่อ ปีพุทธศักราช ๒๔๗๕ แสดงความหมายไว้ดังนี้

“ยังมีรำซึ่งเป็น แม่บท ไม่ใช่สำหรับแสดงทั่วไป ความจริงเป็น บทเรียน หรือถ้าจะแสดง ก็บอกให้รู้ว่า เป็นการแสดงฝีมือรำโดยแท้”

ท่ารำที่จัดเป็นแม่บท ได้ใช้สำหรับฝึกหัดหรือแสดงออกฝีมือการรำนี้ มีทั้งท่ารำที่เป็นแบบอย่างย่อ และอย่างพิสดาร ในโอกาสนี้จะนำเสนอเนื้อความประจำท่ารำในบทย่อพอเป็นตัวอย่างให้ทราบ โดยเนื้อความต่อไปนี้

เทพประนม ปฐม พรหมสีหน้า	สอดสร้อยมาลาเจดจิน
ทั้งกว้างเดินดง หงส์บิน	กินรินเสียบถ้ำอำไพ
อีกช้านางนอน ภมรเกล้า	แขกเต้า ผาลาเพียงไหล
เมขลาโยนแก้วแววไว	มยุเรศพ่อนในอัมพร
ยอดตองต้องลม พรหมนิมิต	ทั้งพิสมัยเรียงหมอน
ย้ายท่ามัจฉาชมสาคร	พระสี่กรขว้างจักรฤทธิรงค์

คำว่า “แม่” ที่ยังได้ใช้กันแพร่หลายอยู่ในแวดวงการเล่นเพลงพื้นบ้านคำหนึ่ง คือ แม่เพลง คำนี้หมายถึงผู้หญิงนักร้องที่มีความสามารถว่ากลอนหรือด้นกลอนสด ๆ ว่าเป็นเพลงไปได้โดยไม่ติดขัด ด้วยความสามารถเป็นพิเศษ เช่นนี้ จึงได้รับการนับถือและยกย่องจากบรรดานักร้อง หรือ นักว่าเพลงที่เป็นลูกวงให้ขึ้นเป็นหัวหน้า เรียกว่า แม่เพลง ทำหน้าที่ว่านำลำนากลอน หรือรับภาระแก้ลำ ที่หัวหน้านักร้อง-ชายที่เรียกว่า พ่อเพลง ว่ามาให้แก่กัน

แม่เพลง นั้นนอกจากจะเป็นหัวหน้าวงเพลงฝ่ายผู้หญิงในการแสดงแล้ว ปรกติมักทำหน้าที่เป็นครูบาอาจารย์ให้การสั่งสอนและฝึกหัดแก่ผู้ที่มีใจรักในการขับลำนากลอน ซึ่งฝากตัวเข้าเป็นศิษย์ขอรับความรู้อยู่ด้วยกันทั้งนั้น ดังนี้ แม่เพลง จึงเป็นผู้ต้นกำเนิดในการสร้างความรู้ และการสร้างสรรค์ลำนากลอนเพลงพื้นบ้านโดยแท้

ยังมีคำว่า “แม่” ได้ใช้กันอยู่ในวงการแสดงออกเชิงสร้างสรรค์ศิลปะแบบไทยประเพณี ที่ควรนำมาแสดงไว้ในที่นี้อีกสักคำสองคำ

คำแรก คือ คำว่า แม่ไม้ ซึ่งได้ใช้กันอยู่ในวงการมวยแบบไทยประเพณี คำนี้หมายถึงแบบแผนที่กำหนดขึ้นสำหรับฝึกหัดต่อสู้หรือป้องกันตัวด้วยมือเปล่า จัดเป็นคุณสมบัติสำคัญหนึ่งในสามประการสำหรับลูกผู้ชายไทยแต่อดีต ซึ่งท่านแต่ก่อนได้ผูกสำนวนความกล่าวคุณสมบัติทั้งสามประการไว้ว่า “ชื่อว่าลูก-ผู้ชายใจกล้า หัดทำนา หัดล่าสัตว์ หัดชกมวย” จึงสมเป็นลูกผู้ชาย

คำว่า แม่ไม้ ในแวดวงการชกมวยแบบไทยประเพณี จึงหมายความว่า แบบอย่างที่เป็นหลักพื้นฐานในการฝึกหัดใช้อวัยวะสำคัญในร่างกาย คือ หมัด ศอก เข่า และเท้า ทำการต่อสู้เพื่อการรบคู่ต่อสู้

หรือสยบศัตรูมิให้ทำอันตรายได้แก่ตน โบราณนิยมเรียกทำทางที่ใช้อวัยวะดังกล่าวในการต่อสู้ว่า แม่ไม้ ทั้งนี้ก็เพราะเหตุที่กำลังของ หมัด ศอก เข่า หรือเท้า นั้น ทำให้เกิดบาดแผลแก่ฝ่ายตรงกันข้ามได้ ดังเช่น ตีด้วยไม้ ดังนี้ทำหลักในการชกมวยแบบไทยประเพณี จึงถูกเรียกว่า แม่ไม้ หรือ แม่ไม้มวยไทย

ยังมีคำว่า แม่ไม้ อีกคำหนึ่งที่ใช้กันอยู่ในวงการกระบี่กระบอง คำว่า แม่ไม้ นี้ หมายถึง ทำหลักในการฝึกหัดตีกระบี่ หรืออาวุธอื่น ๆ ซึ่งผู้ถืออาวุธนั้นตีอีกฝ่ายหนึ่งด้วยท่าตีในทิศทางที่ต่าง ๆ กัน เช่น ตีบนขวา ตีบนซ้าย ตีล่างขวา ตีล่างซ้าย หรือฟันกลางตัว เป็นต้น ทำหลักหรือแม่ไม้กระบี่กระบองนี้ โดยทั่วไปมีอยู่ประมาณ ๖ ท่า แต่บางสำนักอาจกำหนดให้มีมากกว่าก็มี และคำว่า แม่ไม้ ในกระบี่นี้บางสำนักยังได้เรียกต่างออกไปว่า การหัดตีลูกไม้ ก็มี

อย่างไรก็ดี แม่ไม้ ในการฝึกหัดกระบี่กระบอง ซึ่งมีทั้งทำรุกและทำรับ ก็จัดว่าเป็นท่าหลักพื้นฐานที่ผู้ฝึกหัด ถ้าฝึกหัดจำและปฏิบัติได้คล่องแคล่วชำนาญขึ้นแล้ว ก็สามารถคิดประดิษฐ์ท่าในการรุกและการรับแตกออกไปได้ไม่จำกัด ทำทางการต่อสู้ที่คิดได้ใหม่นี้เรียกว่า ลูกไม้ ซึ่งย่อมมีฐานกำเนิดมาจากแม่ไม้ นั่นเอง

คำว่า “แม่” ในแวดวงศิลปะแบบไทยประเพณี ตามที่ได้รวบรวมนำมาเสนอขึ้นไว้ในที่นี้ เชื่อว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ที่ซึ่งส่องให้เห็นสำคัญในภูมิปัญญาของคนไทยแต่ก่อน ต่อการใช้ภาษาที่เป็นมรดกสำคัญของชาตินำมาเป็นชื่อนามและสื่อความหมายของสาระแห่งชื่อนามนั้น ได้อย่างกระจ่างแจ้งทั้งความหมายและชัดเจนในสาระของสิ่งที่พึงประสงค์เฉพาะแต่ละเรื่อง ซึ่งได้รับการกำหนดขึ้นให้เป็นความรู้ ความคิด หรือความเชื่อนั้น อย่างถูกฝาถูกตัวดี เป็นภาษาบัญญัติที่ควรได้รับนับถือ

แต่ในระหว่างพุทธศักราช ๒๕๓๓ ต่อ พุทธศักราช ๒๕๓๔ ได้มีบางห้างร้าน สื่อมวลชน และบุคคลได้นำคำว่า “แม่” โดยเฉพาะคำว่า “แม่ไม้” ที่เป็นคำที่ใช้เฉพาะอยู่ในแวดวง มวยไทยและกระบี่-กระบอง มาใช้กำหนดเรียกเพลงไทย ทั้งที่เป็นเพลงลูกทุ่งและเพลงไทยสากล ซึ่งเคยเป็นเพลงอยู่ในความนิยมเมื่อ ๒๐ ปี หรือ ๓๐ ปีล่วงมาแล้วว่าเป็น “แม่ไม้เพลงไทย” ซึ่งเป็นการผิดฝาผิดตัว ทั้งด้านภาษาและความหมายตามขนบนิยมกันมาแต่ก่อน กับไม่เป็นการสมควรสร้างภาษาที่ผิดความหมายแท้จริงขึ้นมา ซึ่งจะทำให้เยาวชนชาวไทยพลอยได้รับรู้สิ่งผิด ๆ อีกด้วย ดังนี้ บางห้างร้าน สื่อมวลชน และบุคคล ที่หลงผิดใช้ภาษาโดยเฉพาะคำว่า “แม่ไม้เพลงไทย” เพื่อยังประโยชน์เฉพาะตัวไปแล้ว ขอได้ยับยั้งการหลงผิดนั้นเสียเถิด ทั้งนี้ ยังไม่สายเกินกาลที่จะถอนความคิดซึ่งหลงผิดไปชั่วขณะ แล้วกลับมาคิดมาทำในสิ่งที่ถูกต้องตามขนบนิยม อันเป็นปัทมสถานทางวัฒนธรรมที่คนไทยยอมรับนับถือ ท่านก็จะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีจิตสำนึกในคุณค่าของมรดกทางภาษาของชาติโดยแท้

การศึกษาด้านจารึก ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

เรียบเรียงโดย ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อุไรศรี วรสระริน

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงศึกษาวิชาจารึกภาษาตะวันตก ณ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๒๑ ทรงเป็นนักศึกษาที่ปรารถนาจะเรียนพระองค์หนึ่ง ทรงทำคะแนนได้ดีเยี่ยมเกือบทุกวิชา และวิทยานิพนธ์ของพระองค์ก็ได้รับการยกย่องจากนักวิชาการทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศว่าเป็นผลงานที่ทรงคุณค่า การที่ทรงประสบผลสำเร็จดีเยี่ยมทั้ง ๑ ที่ทรงเรียนปริญญาโทถึง ๒ สาขา พร้อม ๆ กัน กล่าวคือ ทรงเรียนภาษาสันสกฤตที่ภาควิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยด้วยอีกแห่งหนึ่ง ก็เพราะพระปรีชาสามารถที่ได้ทรงสะสมมาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ด้วยการทรงอ่านหนังสือทุกชนิด และยังทรงเรียนวิชาการต่าง ๆ นอกสถานที่อีกหลายวิชา จึงทรงรอบรู้วิชาการหลายสาขาที่เอื้ออำนวยประโยชน์ซึ่งกันและกัน ทำให้ทรงสามารถเข้าพระทัยศิลปวิชาการต่าง ๆ ได้อย่างง่ายดายและรวดเร็ว พระปรีชาสามารถในการศึกษานี้เป็นที่ประจักษ์แก่ทุกคน แต่พระองค์เองทรงถ่อมพระองค์เป็นอย่างมาก รับสั่งเสมอว่าที่ทรงสำเร็จการศึกษามาได้นี้เพราะพระอาจารย์และพระสหายช่วยเหลือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเวลาที่พระองค์ต้องทรงตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถไปตามหัวเมืองต่าง ๆ จะต้องทรงเรียนด้วยพระองค์เอง โดยทรงฟังจากเทพซึ่งพระสหายจัดส่งไปถวาย และรับสั่งเล่าพระราชทานแก่พระสหายเสมอว่า “ที่ฉันเรียนสำเร็จมาได้ นอกจากเพื่อนช่วยแล้ว ยังมีเทพอาจารย์ช่วยด้วย” คำว่า เทพอาจารย์ มาจากคำว่า เทพ-อาจารย์ ทรงประกอบคำขึ้นด้วยพระอารมณ์ขัน

พระราชกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติ ณ มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่เห็นเด่นชัดมี ๒ ประการ คือ การส่งเสริมสนับสนุนศิลปและวัฒนธรรมกับการสังคมสงเคราะห์ พระองค์ทรงส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมด้วยการเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรหรือทรงเปิดนิทรรศการศิลปะทุกครั้งที่ทรงว่างจากพระราชกิจด้านอื่น ๆ แม้เมื่อยังทรงพระเยาว์อยู่ที่ทรงปฏิบัติพระราชกิจด้านนี้แล้ว และคงจะทรงแสดงออกว่าทรงสนพระราชหฤทัยเรื่องโบราณคดีเป็นอย่างดี ซึ่งบางครั้งศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทสวัสดิ์ ดิศกุล จึงกราบบังคมทูลอัญเชิญให้ทรงศึกษาที่คณะโบราณคดี ดังที่ทรงเล่าพระราชทานพระสหายด้วยพระอารมณ์ขันเสมอว่า “ถูกเกลี้ยกล่อมปีละนิดปีละหน่อย ให้เรียนโบราณคดีหรือจารึก จนจำชื่อคนสอนที่ยังเรียนไม่สำเร็จได้ อยากรู้จักหน้าเลยต้องมาเรียนจนได้ปริญญาโท”

เรื่องที่ต้องเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดนิทรรศการของมหาวิทยาลัยศิลปากร ก็รับสั่งว่า “คุ้นกับสถานที่และบุคคลอยู่แล้ว เพราะเป็นนักเรียนเตรียมศิลปากรมาก่อน” คือ ต้องเสด็จทรงเปิดนิทรรศการบ่อย ๆ สังเกตได้ว่า ทรงรู้จักพระอาจารย์และข้าราชการของมหาวิทยาลัยศิลปากรหลายคนจริง ๆ แม้ไม่ทรงรู้จักตัวบุคคล ก็ทรงรู้จักผลงาน ทรงจำฝีมือศิลปะของศิลปินหลายคนได้ แม้บางภาพเป็นผลงานใหม่ยังไม่

เคยทอดพระเนตร เมื่อถวายทอดพระเนตรจะทรงทราบทันทีว่าใครเป็นคนทำ ข้อนี้ชี้ชัดว่าพระองค์ทรงสนพระราชหฤทัยในงานเหล่านี้เป็นอย่างดี นอกจากนี้พระองค์เองยังทรงจัดทำเครื่องปั้นดินเผา และภาพเขียนสีน้ำมัน ซึ่งมหาวิทยาลัยและกรมศิลปากรเคยขอพระราชทานมาจัดนิทรรศการแล้วหลายครั้ง งานหลายชิ้นแสดงถึงพระปรีชาสามารถอีกด้านหนึ่งของพระองค์ อาจารย์เพื่อ หริพิทักษ์ ได้กล่าวไว้ว่า “ข้าพเจ้าได้มีโอกาสชมผลงานของพระองค์ รู้สึกทึ่งและปิติเป็นล้นพ้นที่พระองค์ทรงมีพรสวรรค์ทางจิตรกรรม ภาพฝีพระหัตถ์ทุกภาพแสดงความคิดและอารมณ์แตกต่างกัน ภาพ-ป่าสน-ทรงพระปรีชาฉลาดจัดฉากธรรมชาติป่าสนที่เชียงใหม่ที่น่าจะเห็นงาม แต่ทรงประทับพระทัยเขียนระบายสีน้ำมันอย่างถูกต้องด้วยฝีแปรงกล้าน่าประหลาดใจ” อาจารย์เพื่อซึ่งเป็นศิลปินชั้นชมผลงานของพระองค์ดังได้บรรยายมานี้ แต่พระองค์เองทรงตระหนักดีว่ามีได้ทรงเป็นศิลปิน จึงมักจะมีพระราชปรารภกับอาจารย์ศิลปินหลายคนว่า “อยากจะทำจิตรกรรมอย่างจริงจัง จะได้แก้ไข” วันใดก็ตามที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงติดพระราชภารกิจไม่ได้เสด็จมาทรงศึกษา พระองค์จะทรงส่งงานหรือการบ้านล่วงหน้าก่อนเวลากำหนดเสมอ ซึ่งต่างจากนักศึกษาทั้งหลายที่มักจะขอต่อเวลากำหนดส่งงานกันเป็นประจำ

ขณะทรงพระอักษร ถ้าทรงสงสัยจะรับสั่งถามเสมอ แต่จะทรงตั้งคำถามแบบผู้มีความรู้ ซึ่งบางครั้งอาจารย์จะกราบบังคมทูลตอบโดยละเอียดทันทีไม่ได้ก็มี ต้องขอพระราชทานพระราชานุญาตไปหาข้อมูลเพิ่มเติมก่อน คำถามเช่นนี้นับว่ามีประโยชน์และถูกต้องเหมาะสมกับลักษณะการเรียนการสอนระดับปริญญาโท ซึ่งอันที่จริงแล้ว ผู้เรียนจะต้องมีความรู้และความคิดเกือบจะเท่าเทียมกับผู้สอน เพื่อให้มีการแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกันได้ ไม่ควรจะเป็นการเรียนแบบฟังคำบรรยายของผู้สอนแต่อย่างเดียว

การศึกษาสาขาจารึกของมหาวิทยาลัยศิลปากร นักศึกษามีสิทธิที่จะเลือกทำวิทยานิพนธ์ หรือไม่ทำแต่จะต้องลงทะเบียนวิชาเรียนเพิ่มขึ้นอีกก็ได้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงสำเร็จการศึกษาเป็นพระองค์แรก ทั้งนี้เพราะพระองค์ได้ทรงสนพระราชหฤทัยค้นคว้าเกี่ยวกับจารึกมาแล้วตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๘ ขณะยังทรงศึกษาในระดับปริญญาตรี ที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์เรื่อง “จารึกที่ค้นพบที่ปราสาทพนมรุ้ง” นี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จะต้องทรงแปลจารึกทั้งที่เป็นภาษาเขมรและภาษาสันสกฤต ที่เป็นภาษาสันสกฤตนั้นแปลยากมาก แม้แต่ศาสตราจารย์ ดร. สัตยพรต ศาสตรี ผู้เชี่ยวชาญภาษาสันสกฤตจากมหาวิทยาลัยเดลีเอง และนายยาคส์ ผู้เชี่ยวชาญการอ่านจารึกของมหาวิทยาลัยปารีส ซึ่งทั้งคู่เป็นกรรมการตรวจวิทยานิพนธ์ของพระองค์ท่าน ก็ยังออกปากว่า “ยากมาก” แต่ก็ทรงแปลได้ถูกต้องเกือบทั้งหมด ทั้งยังมีบางโคลงซึ่งนายยาคส์ พูดว่า คำแปลของพระองค์ถูกต้องดีกว่าของเขา

ในด้านการเรียบเรียงนั้น ศาสตราจารย์บัวซิลิเยร์ ถวายคำวิจารณ์ว่า “พระวิทยานิพนธ์นี้ โดยเฉพาะตอนที่เกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้ง เป็นงานที่ยากและดีมาก เขียนอย่างมีระเบียบการวิจัยที่ดี โครงร่างชัดเจนและคล่องจอง การเขียนแต่ละบทก็เขียนได้ชัดเจนและถูกต้องตามระเบียบวิธีการวิจัยมีข้อดีอยู่นิดเดียวตรงคำบรรยายลักษณะปราสาท แทนที่จะทำตามที่ทำคือบรรยายเรียงกันตามลำดับ การเดินชมนั้นควรจะเริ่มต้นจากปราสาทประธานดีกว่า.....อย่างไรก็ตาม นับว่าพระวิทยานิพนธ์นี้น่าพอใจเป็นอย่างยิ่งและควรจะได้รับคำชมเชย”

พระราชกรณียกิจด้านสังคมสงเคราะห์ในระหว่างที่ทรงศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยศิลปากรนั้น คือ ทรงมีพระเมตตาช่วยเหลือเด็ก ๆ ที่ยังไม่ได้เข้าโรงเรียนให้มีโอกาสได้เรียนหนังสือเสมอ พระเมตตาที่ช่วยชี้นำให้

บรรดาอาจารย์ นักศึกษา และข้าราชการมหาวิทยาลัยศิลปากร จัดตั้งกองทุนช่วยเหลือการศึกษาแก่เยาวชน ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายในวาระที่ทรงสำเร็จการศึกษาชั้นปริญญาโทจากมหาวิทยาลัยศิลปากร และต่อมาได้ขยายกิจกรรมตั้งเป็นมูลนิธิ เพื่อส่งเสริมการศึกษา พระราชทานชื่อมูลนิธิว่า “มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา” ปัจจุบันมูลนิธิสามารถช่วยเหลือด้านการศึกษาแก่นักเรียนนักศึกษาเป็นจำนวนมาก ซึ่งก็เนื่องมาจากพระกรุณาธิคุณของพระองค์ท่านเป็นปฐม

สำหรับพระราชอริยาศั้ยส่วนพระองค์นั้น ทรงเป็นเจ้านายที่เปี่ยมด้วยพระเมตตาธรรม พระเมตตาที่พระราชทานแก่ผู้ใกล้ชิดพระยุคลบาทนั้น ส่วนใหญ่เป็นสิ่งเล็กน้อย แต่ผู้ที่ได้รับพระราชทานกลับเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีค่ายิ่งกว่าสิ่งใด ๆ ในชีวิต พระเมตตาธรรมและพระปรีชาสามารถของพระองค์ด้านวิชาการ รอบด้าน ทำให้พระองค์ท่านทรงเป็นผู้ประสานที่ดี ทำให้เกิดความสามัคคีปรองดองและกิจการต่าง ๆ ก็ดำเนินไปได้เป็นอย่างดียิ่งด้วยพระเมตตาบารมี

เนื่องในโอกาสขิตมงคลสมัยที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงมีพระชนมายุครบสามรอบ คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ ขอน้อมเกล้าถวายพระพรให้ทรงมีพระชนมายุยืนนาน เป็นมิ่งขวัญของประชาชนชาวไทยและทรงเป็นหลักทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของไทยให้ยั่งยืนชั่วกาลนาน เทอญ

อาณาจักรทวารวดี

เรียบเรียงโดย นายตรี อมาตยกุล

ดินแดนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำแม่กลอง ซึ่งเป็นประเทศไทยในปัจจุบันนี้ ตลอดลงไปจนถึงแหลมมลายู ได้มีชาวอินเดียไปมาค้าขายและตั้งถิ่นฐานอยู่แล้ว ตั้งแต่ก่อนพุทธกาล ชาวอินเดียที่ไปค้าขายหรือไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ในต่างประเทศนั้น ถ้าใครนับถือศาสนาอย่างใด ก็มักจะพาศาสนาอย่างนั้นไปประพฤติปฏิบัติ และสั่งสอนชาวประเทศที่ตนไปอาศัยอยู่ให้ประพฤติปฏิบัติตาม เป็นทำนองเดียวกันทั้งพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ แต่คติศาสนาทั้งสองนั้นมีผิดกันเป็นสำคัญอย่างหนึ่ง คือ พวกที่นับถือศาสนาพราหมณ์ไม่ค่อยชวนชวายในการเที่ยวสอนศาสนามากนัก เพราะศาสนาพราหมณ์นั้นอาศัยอำนาจเป็นสำคัญ ส่วนพุทธศาสนานั้นอาศัยแต่ความศรัทธาเลื่อมใสเป็นหลัก ฉะนั้น การเที่ยวสั่งสอนและเผยแพร่ศาสนาเพื่อให้ประชาชนเกิดศรัทธาเลื่อมใส จึงเป็นของสำคัญของชาวพุทธมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล

ในรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองและแพร่หลายขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้ก็เพราะพระองค์โปรดให้เที่ยวสั่งสอน โดยจัดส่งสมณทูตออกไปยังนานาประเทศ โดยเฉพาะในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์นี้ ปรากฏในหนังสือมหาวงศ์พงศาวดารลังกาว่า พระเจ้าอโศกมหาราชได้จัดส่งพระมหาเถระ ๒ องค์ คือ พระโสณะกับพระอุตตระ เข้ามาเผยแพร่พุทธศาสนาในสุวรรณภูมิประเทศ แต่มีปัญหาว่า สุวรรณภูมิอยู่ที่ไหนนั้น เป็นเรื่องที่โต้เถียงกันมาช้านานแล้ว นักปราชญ์ฝ่ายไทยอ้างว่า สุวรรณภูมิอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีเมืองนครปฐมเป็นราชธานี ส่วนพม่าก็อ้างว่าเมืองสะเทิมอันเป็นหัวเมืองมอญข้างฝ่ายใต้ เป็นราชธานีของสุวรรณภูมิ แต่เมื่อได้สำรวจตรวจสอบทางโบราณคดีโดยละเอียดแล้ว จะเห็นได้ว่าเมืองสะเทิมไม่มีสิ่งสำคัญอันใดซึ่งสร้างขึ้นตามคตินิยมในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช สมดังคำกล่าวอ้างนั้นเลย แต่ที่เมืองนครปฐมมีซากเจดีย์องค์เดิมซึ่งสร้างเป็นทรงบาตรคว่ำคล้ายกับสถูปที่พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงสร้างไว้ในเมืองสัจจิจิ ประเทศอินเดีย และได้พบศิลาธรรมจักรกับกวางหมอบและคาถาที่จารึกพระธรรมเป็นภาษามคธลงในแผ่นอิฐ ซึ่งวัตถุเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า เป็นของสร้างขึ้นตามคตินิยมในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ทั้งนี้ เพราะฉะนั้น ตามหลักฐานที่ได้พบนี้ จึงควรจะเชื่อได้ว่า สุวรรณภูมิน่าจะอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในประเทศไทยมากกว่าที่จะตั้งอยู่ ณ เมืองสะเทิมในประเทศพม่า

หลังรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชแล้วในปลายพุทธศตวรรษที่ ๓ ก็ยังปรากฏว่ามีชาวอินเดียได้เข้ามาค้าขายในดินแดนที่เรียกกันว่าสุวรรณภูมิตั้งกล่าวนี้อยู่เรื่อยมา มีหลักฐานที่จะทราบได้ก็คือ ได้ค้นพบโบราณวัตถุที่ตำบลพงตึก จังหวัดกาญจนบุรี อาทิ พระพุทธรูปแบบอมราวดีของอินเดีย ซึ่งมีอายุในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๗-๘ กับขวาลาโรมัน ซึ่งไม่ใช่เป็นของที่สร้างขึ้นในพื้นที่เมือง แต่เป็นของที่ชาวอินเดียได้นำติดตัวเข้ามาในสมัยนั้นประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งชื่อเมืองซึ่งอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานั้นมีชื่อตรงกับชื่อเมืองในประเทศอินเดียหลายเมือง เช่น เมืองเพชรบุรี, ราชบุรี, กาญจนบุรี และอโยธยา เป็นต้น จึงเป็นเหตุให้เข้าใจว่าพวกอินเดียคงจะนำชื่อเมืองในประเทศของตนมาแนะนำให้เจ้าผู้ครองนครตั้งขึ้นในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้

สุวรรณภูมิประเทศ จะเป็นอาณาจักรใหญ่โตเพียงใด และมีอายุยืนนานเท่าใดไม่สามารถจะค้นหาหลักฐานที่แน่นอนได้ แต่ในระหว่าง พ.ศ. ๖๐๐-๑๐๐๐ นั้น ปรากฏใน จดหมายเหตุจีนว่า มีอาณาจักรอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตลอดลงไปจนถึงแหลมมลายูหลายอาณาจักร เช่นอาณาจักรพัน - พัน อาณาจักรลังกาสุกะ หรือลังยาสุ และอาณาจักรชิว หรือเซ็กโท โดยเฉพาะอาณาจักรพัน-พัน นั้น ในจดหมายเหตุจีนกล่าวไว้ว่า อาณาเขตทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือติดต่อกับอาณาจักรกุโลหรือโกโล ส่วนทางทิศตะวันออกนั้นเป็นทะเลล้อม ๆ ราชธานีของอาณาจักรพัน-พัน อยู่ทางตอนเหนือของเกาะใหญ่มีเมืองทำสำหรับเรือเดินทะเลจะได้มาจอดพัก ประชาชนในอาณาจักรนี้นับถือพุทธศาสนา แต่มีพวกพราหมณ์เข้ามาอาศัยและได้รับความนิยมจากประชาชนมากเหมือนกัน อาณาจักรพัน-พันนี้ จะตรงกับสุวรรณภูมิหรือไม่นั้นเป็นเรื่องจะต้องที่จะต้องศึกษาและค้นคว้ากันต่อไป อาณาจักรลังกาสุกะหรือลังยาสุ อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งศาสตราจารย์ ลูซ ผู้เชี่ยวชาญโบราณคดีพม่าชี้ว่าคงจะมีราชธานีอยู่ตรงคอคอดกระ แถวอำเภอหลังสวน อาณาจักรชิวหรือเซ็กโท (ซึ่งแปลว่า ดินแดง) นั้น อยู่ทางตอนใต้ของอาณาจักรพัน-พัน อยู่ห่างจากอาณาจักรนั้นโดยระยะทางเรือ ๖ วัน ๖ คืน (เรือใบในสมัยนั้น) ราชธานีของอาณาจักรนี้อาจจะอยู่ที่เมืองสทิงปุระในอำเภอสทิงพระ ซึ่งอยู่ริมทะเลสาบสงขลาก็ได้ เพราะที่เมืองนี้ได้พบของโบราณมากมาย และปรากฏว่าดินในบริเวณนี้มี สีแดงเข้ม ราษฎรได้ขุดขึ้นมาใช้เป็นสีทาบ้านกันอยู่จนกระทั่งเวลาปัจจุบัน

ในสมัยต่อมา ปรากฏตามรายงานการเดินทางของนักพรตจีน คือ พระภิกษุเอี้ยงจ้งหรือพระถัง-ซัมจั๋ง ซึ่งไปสืบเรื่องพุทธศาสนายังประเทศอินเดีย เมื่อ พ.ศ. ๑๑๕๐ กล่าวไว้ในแหลมระหว่างเมืองศรีเกษตร ซึ่งในปัจจุบันอยู่ในประเทศสหภาพพม่ากับเมืองอิกานปุระ ซึ่งอยู่ในประเทศกัมพูชา มีอาณาจักรหนึ่งชื่อ “โตโลปอดี้” อาณาจักรนี้นักปราชญ์ทางโบราณคดีสันนิษฐานกันว่า คงจะตรงกับคำว่า “ทวารวดี ” เพราะปรากฏว่าในสมัยต่อมาพระเจ้าอู่ทองได้ทรงนำชื่อทวารวดีนี้มาใช้เป็นนามราชธานีที่พระองค์ทรงสร้างขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๓ โดยใช้ชื่อราชธานีนั้นว่า กรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา และเนื่องจากได้พบโบราณวัตถุซึ่งสร้างในพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท อันมีลักษณะและมีมือช่างละม้ายคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปอินเดียครั้งสมัยราชวงศ์คุปตะและหลังคุปตะในเมืองต่าง ๆ ทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำแม่กลองเป็นอันมาก โบราณวัตถุเหล่านี้ อาจจัดอายุได้ว่าอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๔ นักปราชญ์ในทางโบราณคดีจึงให้ชื่อศิลปะที่สร้างขึ้นในสมัยนั้นว่า ศิลปสมัยทวารวดี

แม้จะปรากฏว่า ชาวทวารวดีนิยมนับถือพุทธศาสนาเถรวาทอยู่เป็นจำนวนมากก็ตาม แต่ก็ยังมีผู้ที่ถือลัทธิมหายานอยู่บ้าง เนื่องจากได้พบสถูปแบบมหายานกับรูปพระโพธิสัตว์ปะปนอยู่หลายชิ้น

ศิลปสมัยทวารวดี นอกจากที่ได้พบตามเมืองต่าง ๆ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำแม่กลองแล้วยังปรากฏว่าได้แพร่หลายไปในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยอีกด้วย ทางภาคเหนือตอนล่างก็พบที่บ้านโคกไม้เดน ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ หรือที่เรียกกันว่าเมืองบนแห่งหนึ่ง มีทวารวดีเมืองและโบราณสถาน เช่น สถูปเจดีย์และโบราณวัตถุสมัยทวารวดีหลายชิ้นในหนังสือเรื่องจามเทวีวงศ์กล่าวว่า พระนางจามเทวีได้นำข้าราชการบริวารจากกรุงละโว้ขึ้นไปตั้งอาณาจักรอีกแห่งหนึ่งทางภาคพายัพซึ่งมีราชธานีอยู่ ณ เมืองหริภุญชัย คือ จังหวัดลำพูนในปัจจุบัน เมื่อประมาณพุทธศตวรรษ ที่ ๑๒ ศิลปซึ่งทำที่เมืองหริภุญชัยตั้งแต่สมัยพระนางจามเทวีเรียกกันว่า “ศิลปะละโว้” ซึ่งพิพิธภัณฑสถานจังหวัดลำพูนได้รวบรวมจัดแสดงไว้แล้ว ผู้ใดสนใจจะขอเข้าชมได้ในวันและเวลาราชการ ศิลปะละโว้นี้ได้แพร่หลายอยู่ในอาณาจักรหริภุญชัยเรื่อยมาเป็นเวลาหลายร้อยปี

ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็ได้พบทั้งพระพุทธรูปที่หล่อด้วยโลหะ และที่จำหลักด้วยศิลาใน จังหวัดนครราชสีมา และจังหวัดชัยภูมิ และใบเสมาจำหลักกับพระพิมพ์ดินเผาในจังหวัดมหาสารคาม ทางภาคตะวันตกได้พบที่บ้านคูบัว จังหวัดราชบุรี และจังหวัดเพชรบุรีตลอดไปจนถึงภาคใต้จังหวัดสงขลา และจังหวัดนครศรีธรรมราช ส่วนจังหวัดซึ่งได้พบโบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดีมากที่สุดนั้น ได้แก่จังหวัด นครปฐม เพราะฉะนั้นจึงทำให้เข้าใจว่าศูนย์กลางหรือราชธานีของอาณาจักรทวารวดีคงจะอยู่ที่เมืองนครปฐม เป็นแน่

คำว่า ทวารวดี จะเป็นชื่อที่ใช้เรียกอาณาจักรหนึ่งที่มีอยู่แล้วในสมัยนั้น หรือจะเป็นชื่อที่นัก ปรชาญ์ทางโบราณคดีคิดขึ้นใหม่ เพื่อให้ตรงกับชื่อ “โตโลปอดี้” ที่นักพรตจีนซึ่งจดไว้ในรายงานการเดินทาง ของท่านเมื่อคราวไปสืบพุทธศาสนาที่ประเทศอินเดีย เมื่อ พ.ศ. ๑๑๕๐ แต่ถึงอย่างไรก็ดีคำว่า “ทวารวดี” นี้ ปรากฏว่ามีอยู่แล้วเพราะได้พบเหรียญเงินที่จังหวัดนครปฐมจารึกเป็นภาษาสันสกฤตว่า “ศรีทวารวดี- ศวรปุณย์” ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยว่า “บุญกุศลของพระราชแห่งทวารวดี” อีกเหรียญหนึ่งก็ได้พบที่บ้าน คูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี ทั้งนี้ แสดงว่าทวารวดีเป็นอาณาจักรหนึ่งซึ่งมีกษัตริย์ปกครอง

อาณาจักรทวารวดีก็เป็นอาณาจักรหนึ่งซึ่งสมัยหนึ่งอาจตกมาอยู่ใต้อำนาจของขอม ตั้งแต่ประมาณ พุทธศตวรรษที่ ๑๔ เพราะปรากฏในศิลาจารึกทวารกะไต ของ พระเจ้าราเชนทรวรมันที่ ๒ ซึ่งจารึกเมื่อ มหาศักราช ๘๗๔ (ตรงกับ พ.ศ. ๑๔๕๖) ว่า

บุคคลผู้หนึ่งมีนามว่า วาปพัญ (Vap Pan) คงจะถูกพระนางมเหษทรเทวีส่งมา ได้กราบทูล พระเจ้าราเชนทรวรมันว่า ระหว่างรัชกาลของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเสด็จสู่สวรรคาลัยโดยได้ถวายพระนามว่า ปรเมศวรแล้ว บรรพบุรุษของวาปพัญผู้หนึ่งมีนามว่า วาป ชาตเวท (Vap Jataveda) ในฐานะที่ตนเป็น มหาตเล็กจึงได้รับพระราชโองการโปรดให้ครอบครองนครสหการ (Sahakara) ส่วนบรรพบุรุษอีกคนหนึ่งชื่อ วาป อุเพนทร (Vap Upendra) ก็ได้รับพระราชโองการโปรดให้ครองนครทวารวดี (Dvaravati) บรรพ- บุรุษของพระนางมเหษทรเทวีอีกองค์หนึ่งมีนามว่า วาป กันถปาศ (Vap Kanthapasa) ได้โปรดให้ เป็นมหาตเล็กของกษัตริย์แห่งนครโชคทราเปค (Chok Trapek) ส่วนบรรพบุรุษอีกผู้หนึ่งก็ได้รับพระราช ทาน อาณาเขตอีกแห่งหนึ่ง วาป พัญ ซึ่งคงจะเป็นเชื้อสายในตระกูลของพระนางองค์นี้ ได้ประดิษฐานเทว รูปหลายองค์ ณ นครทวารวดี รวมทั้งพระเป็นเจ้าของเจ้าชื่อจัมเปศวร และจัดสรรที่ดินถวายพระเป็นเจ้าของเจ้าเหล่านั้น ขอบเขตที่ดินที่ถวายก็ได้กำหนดไว้ด้วย

ข้อความในจารึกของกษัตริย์ขอมที่ได้กล่าวมานี้ นับว่าเป็นหลักฐานสำคัญชิ้นหนึ่งซึ่งผู้เขียน เห็นว่าสมควรที่จะอ้างได้ว่า นครทวารวดีหรืออาณาจักรทวารวดีมีจริง และเป็นอาณาจักรที่อยู่ในระหว่าง เมืองศรีเกษตรและอีสานปุระ คือ อยู่ในพื้นที่ตั้งแต่เขตแดนประเทศพม่า ไปจนถึงประเทศกัมพูชา ส่วน ศูนย์กลางหรือราชธานีของอาณาจักรนี้จะตั้งอยู่ ณ เมืองใดนั้น ผมเชื่อว่าจะต้องอยู่ที่จังหวัดนครปฐม ดังได้กล่าวไว้แล้วแต่ตอนต้นเป็นแน่

ถึงอย่างไรก็ดี ถ้าเชื่อว่าอาณาจักรทวารวดีอยู่ในดินแดนดังที่กล่าวมาแล้วนี้ ก็ปรากฏว่าในปัจจุบัน ได้เข้าร่วมอยู่ในอาณาเขตของประเทศไทยโดยสมบูรณ์ นับว่าเป็นมรดกของชาติซึ่งจะเปลี่ยนแปลงเป็นอื่น ไปไม่ได้อีกแล้ว ผมหวังว่าชาวไทยทุกคนควรจะภาคภูมิใจในมรดกของชาติผืนนี้ และร่วมกันรักษาไว้ให้ ยืนนานคู่กับประเทศไทยตลอดไปชั่วกัลปาวสาน

ระบำ รำ ฟ้อน

เรียบเรียงโดย นางธรา กนกมณี

ไทยเป็นชาติที่มีศิลปวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าสูงส่งมาแต่โบราณกาล เป็นสิ่งซึ่งบรรพบุรุษได้ช่วยกันคิดและช่วยกันสร้างสมไว้ให้เป็นมรดกแก่เราชาวไทยทุกคน อีกทั้งสมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้ายังทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ และทำนุบำรุงส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมให้เจริญรุ่งเรืองสืบต่อมาจวบเท่าทุกวันนี้

ระบำ รำ ฟ้อน เป็นศิลปะการรำรำ และการแสดงเพื่อความบันเทิงใจ ซึ่งมีทั้งรูปแบบที่สวยงาม นุ่มนวล เข้มแข็ง และขึงขัง อันสะท้อนให้เห็นถึงจิตใจ ความรู้สึกนึกคิดที่ประณีตและละเอียดอ่อนของคนไทย สมัยกรุงสุโขทัยปรากฏหลักฐานคำว่า ระบำ รำ เต้น ในศิลาจารึกหลักที่ ๘ ในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ แต่มิได้มีการอธิบายรายละเอียดของรูปแบบ และลักษณะของการรำรำแต่อย่างใด ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้มีผู้คิดประดิษฐ์ทำรำขึ้น ดังปรากฏในตำราฟ้อนรำ ซึ่งตกทอดมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้เป็นแบบแผนของละครหลวง และได้มีผู้จำแนกและอธิบายความหมายของคำไว้ดังนี้ ระบำ หมายถึง การรำเป็นชุด เช่น ระบำดาวดึงส์ รำ หมายถึง การแสดงในละคร เช่น ละครใน ละครนอก และฟ้อน หมายถึง ชื่อที่ใช้เรียกการแสดงทางภาคเหนือ ดังนั้นฟ้อนรำจึงมีความหมายรวมถึง ระบำ รำ เต้น

ระบำมาตราฐาน หมายถึง การรำที่มีลักษณะการแต่งกายเครื่องพระเครื่องนาง แต่เดิมตัวพระสวมเสื้อแขนยาว ปัจจุบันตัวพระนิยมใช้เสื้อแขนสั้น ตลอดจนทำรำ บทร้อง และเพลงหน้าพาทย์ตามแบบของนาฏศิลป์ไทย ซึ่งครูบาอาจารย์ทางนาฏศิลป์ ได้กำหนดแบบแผนกระบวนทำรำที่มีลักษณะเฉพาะ เป็นที่ยอมรับกันมาช้านาน เช่น ระบำสี่บท ต่อมาได้มีผู้ประดิษฐ์ระบำซึ่งเลียนแบบระบำสี่บทขึ้นอีกหลายชุดได้แก่ กฤษดาภินิหาร เขียดจิ้ง คาวดึงส์ เทพบันเทิง พรหมมาสเตอร์ แม่บท ย่องหงิด เพลงช้าและเพลงเร็ว เป็นต้น

รำหมู่ หมายถึง การรำที่ใช้ผู้แสดงมากกว่า ๒ คนขึ้นไป แสดงทำรำที่พร้อมเพรียงกัน เช่น รำพัด รำสวัสดิรักษา รำชดชาตรี รำวงมาตราฐาน รำสีนวล ซึ่งแต่เดิมรำคนเดียวแต่มาเปลี่ยนแปลงเป็นรำหมู่ในภายหลัง เช่น

รำสีนวล เดิมเป็นการรำทำบทของการแสดงละครบางเรื่อง นิยมนำมาแสดงเฉพาะโอกาส โดยปรับปรุงเป็นการรำหมู่ ลักษณะการรำมาจากอากัปกริยาของสตรีที่มีมารยาทกระชดกระช้อย ต่อมาได้มีผู้ประดิษฐ์คำร้องขึ้นประกอบการรำ ซึ่งมักเป็นคำร้องอย่างง่าย ๆ ทำนองเดียวกับเพลงแม่ศรี ซึ่งเดิมเป็นเพลงพื้นเมือง แล้วภายหลังจึงนำมาใช้ในการแสดงละคร แต่การรำเพลงสีนวล เดิมมีอยู่แต่ในเรื่องละคร เพราะทั้งทำนองร้อง ทำนองดนตรี และทำรำมีเชิงแสดงความหมายไปในการบันเทิงเรีงรมย์ทันหูทันตาผู้ชม

รำเดี่ยว คือ การรำโซ่เพียงคนเดียว เพื่ออวดฝีมือในการรำ ต้องการแสดงศิลปะการรำรำ ต้องการสลัดฉากเพื่อรอการจัดฉากหรือตัวละครแต่งกายยังไม่เสร็จเรียบร้อยต้องการให้มีชุดเบิกโรง เช่น อิเหนารำกฤษ รำพลายชุมพล เครื่องฟ้าแต่งตัว พระลอชมสวน

พระลอชมสวน การแสดงชุดนี้เป็นตอนหนึ่งในละครพันทางเรื่อง พระลอ บทพระนิพนธ์ในกรมพระนริศประพันธ์พงศ์ ซึ่งทรงนิพนธ์จากลิลิตพระลอ นิยายรักอมตะของไทยที่มีมานานแล้ว ดังความในตอนที่ได้ปลอมตัวเป็นพราหมณ์ พร้อมทั้งนายแก้ว นายขวัญ พี่เลี้ยงทั้งสอง เดินทางเข้าไปในสวนหลวงแห่งเมืองสรอง โดยการนำของมัจจุเทศก์ การแสดงในตอนนี้นับได้ว่าเป็นการแสดงที่น่าชมมากชุดหนึ่ง เพราะทั้งบทประพันธ์ เพลงดนตรีและทำรำล้วนประณีตไปทั้งหมด

รำคู่ เป็นการรำเบิกโรง เป็นการแสดงสั้น ๆ ก่อนการแสดงเรื่องใหญ่ การแสดงนี้ไม่มีความสัมพันธ์กับเรื่องที่จะแสดงต่อไป เช่นรำประเลง รำดอกไม้เงิน-ดอกไม้ทอง รำอวยพร เป็นต้น หรืออาจจะเป็นการรำคู่ที่มีการตัดทอนมาจากการแสดงเรื่องใหญ่ เช่น หย้าหรั่งตามนกยูง จากละครเรื่องอิเหนา รจนาลีลียงพวงมาลัย จากเรื่องสังข์ทอง พระลอตามไก่จากละครเรื่องพระลอ

พ็อน เป็นศิลปะการรำรำที่ใช้ผู้แสดงจำนวนมาก นิยมจัดเป็นคู่ ๆ เช่น ๔ คู่ ๖ คู่ และ ๑๐ คู่ บางคราวมีจำนวนเป็นร้อย ๆ หากใช้ในพิธีการสำคัญ ๆ การพ็อนนิยมคัดเลือกผู้พ็อนที่เรียกว่า ช่างพ็อน จากสาวสวยแต่งกายด้วยเสื้อผ้าหลากสีตามแบบการแต่งกายพื้นเมือง มีลีลาการพ็อนที่ค่อนข้างช้า และอ่อนหวาน นุ่มนวล ความงามของการพ็อน ขึ้นอยู่กับการแต่งกายและความพร้อมเพรียงของช่างพ็อนที่พ็อนท่าต่าง ๆ กัน ทั้งที่มีความหมาย และไม่มี ความหมาย การพ็อนของลานนาไทยมีมาช้านานหลายร้อยปีแล้ว แต่นิยมพ็อนในราชสำนัก เช่น ตามคุ้มหลวง ต่อมาจึงแผ่ขยายออกมาสู่ประชาชน ปัจจุบันนิยมพ็อนกันได้ทั่วไป โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง และเป็นผู้อุปถัมภ์เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการพ็อน

เครื่องดนตรีมี ดิ่ง โนง ตะหลดปด ช้องอ้อย ช้องโหม่ง สว่า และแนใหญ่ แนน้อย

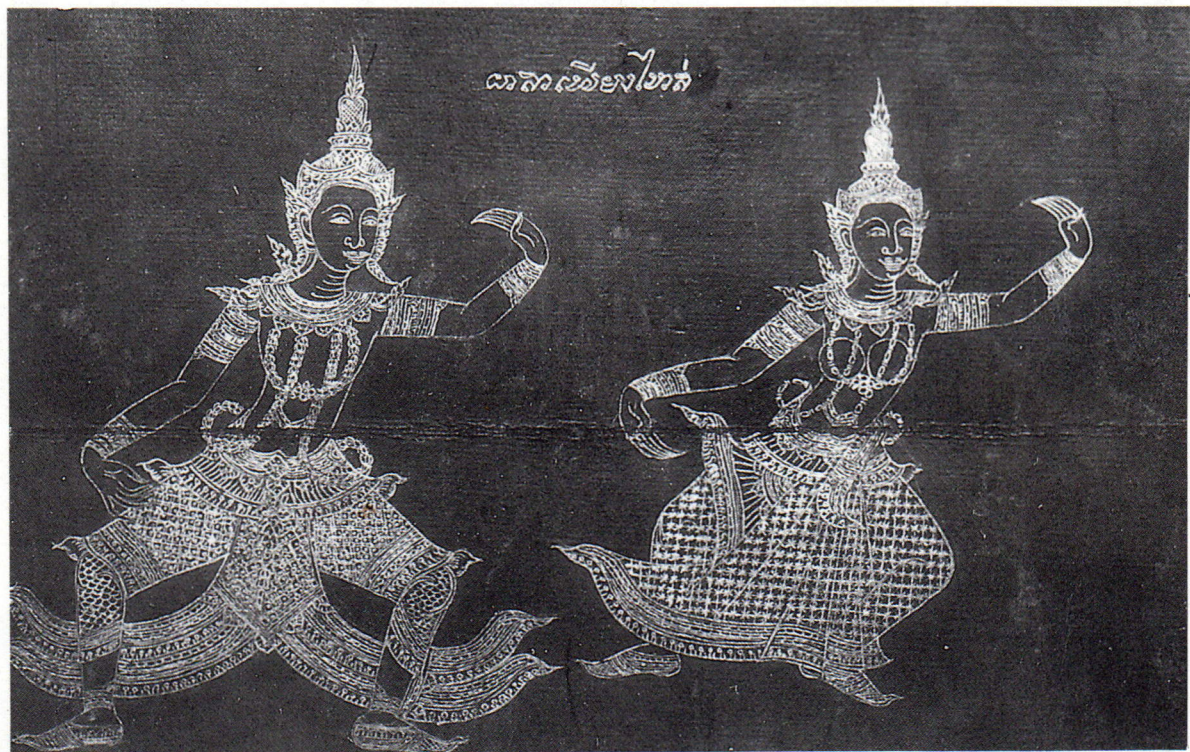
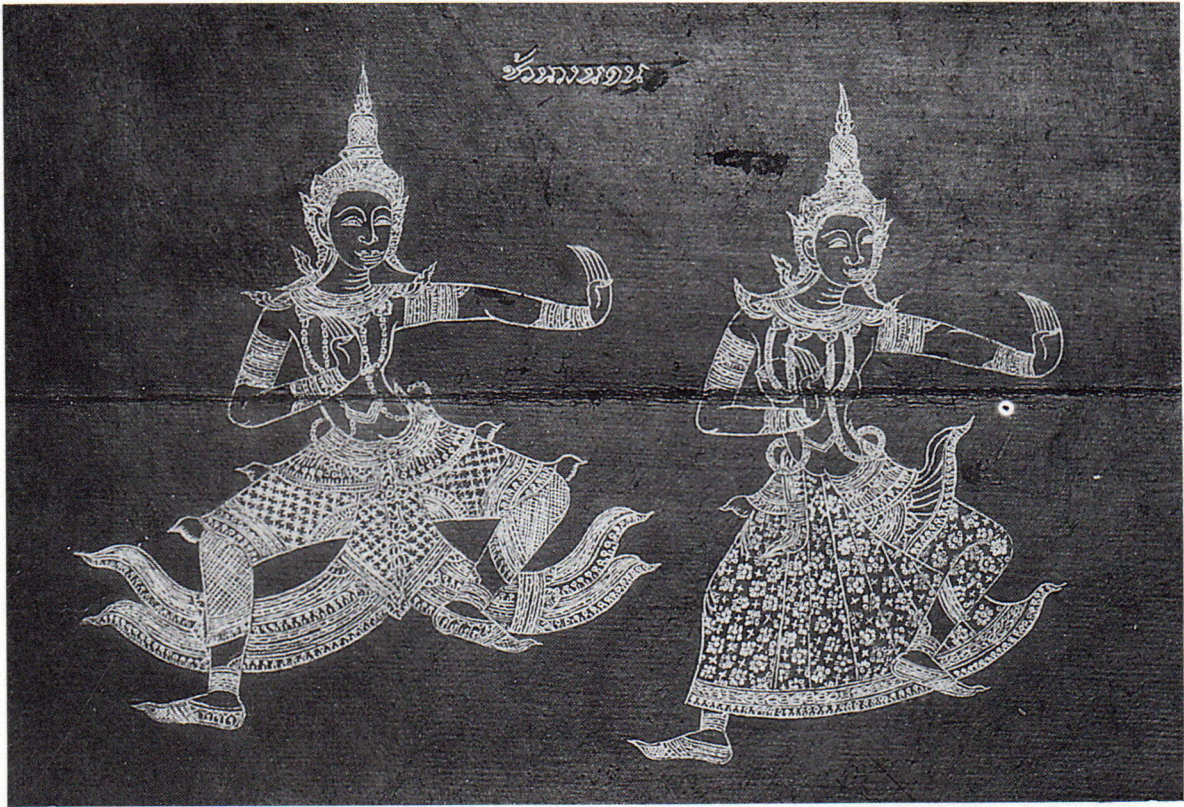
การพ็อนมีหลายชนิดได้แก่ พ็อนเทียน พ็อนเล็บ พ็อนเงี้ยว พ็อนลาวแพน พ็อนม่านม้วยเชียงตา พ็อนม่านมงคล พ็อนบายศรี พ็อนดาบ เป็นต้น

การพ็อนเป็นการแสดงออกถึงศิลปวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวเหนือ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะทั้งการแต่งกาย จังหวะ และลีลา ท่าทางการพ็อนรำ เพลงและดนตรีที่ใช้ประกอบจึงนับเป็นศิลปะวัฒนธรรมของชาวภาคเหนือโดยแท้

เซ็ง เป็นศิลปะพื้นเมืองของชาวไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสาน ดินแดนอีสานของไทยมีเนื้อที่กว้างขวาง ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพกสิกรรม ศิลปะวัฒนธรรมในท้องถิ่นส่วนใหญ่เป็นการแสดงออกถึงความสามัคคีธรรมในหมู่เพื่อนบ้าน ก่อเกิดความสนุกสนานเพลิดเพลินและผ่อนคลายความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าจากการตรากตรำทำงาน กระบวนการเล่นเซ็งส่วนใหญ่ นำกิจกรรมอาชีพหลักมาประกอบ เช่น เซ็งกระดืบข้าว เซ็งสวิง เซ็งกระหย่ง เซ็งบังไฟ

เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการเล่นได้แก่ แคน แกบ (กรับ) โหม่ง กลองเตะ กลองเถิดเทิง ซอ พิณ โทน ฉิ่ง ฉาบ ปี่แจ้

ระบำ รำ พ็อน เป็นส่วนหนึ่งของการอนุรักษ์มรดกศิลปวัฒนธรรมของชาติ ในสาขานาฏดุริยางค์-ศิลป เป็นศิลปวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าสูงส่งของชาติไทยมาแต่โบราณกาล เป็นมรดกของชาวไทยทุกคนที่ควรทะนุบำรุงส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมให้เจริญรุ่งเรืองสืบต่อไป

ชุดพระนาง

รำพัด

ท่าซึกแบ่งผัดหน้า

ท่าแขกเต้าเข้ร้าง

ชุด พลายชุมพล

รำพลายชุมพล

การฟ้อนเล็บ

การฟ้อนเทียน

พ็อนเล็บ

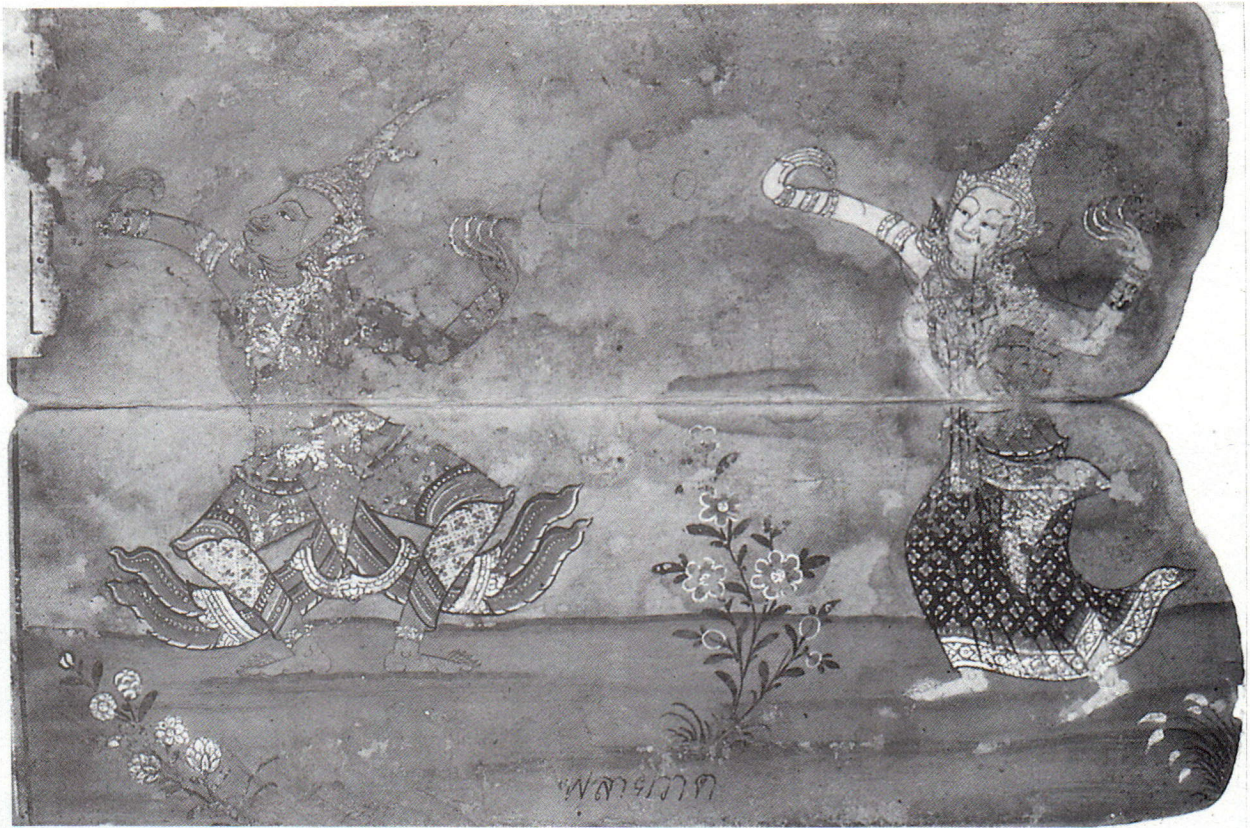
พ็อนม่วยเชียงตา

เซิ้งกระติบข้าว

ทำรำจากสมุดไทย

ฟ้อนแคน

เมืองบางกอกสมัยกรุงศรีอยุธยา จากเอกสารจดหมายเหตุของชาวต่างประเทศ

เรียบเรียงโดย นางสาวทรงสรรค์ นิลกำแหง *

เอกสารจดหมายเหตุ คือ เอกสารปฐมภูมิ หรือเอกสารชั้นต้นอันได้แก่ศิลาจารึก หมายรับสั่ง ใบบอก หนังสือโต้ตอบ บันทึกรับฝาก หนังสือสั่งงาน หนังสือราชการ แผนที่ แผนที่ แผนผัง ภาพถ่าย ฯลฯ ซึ่งทำขึ้นเพื่อใช้เป็นหลักฐานในการปฏิบัติงานของบุคคลหรือของหน่วยงานครั้นกาลเวลาผ่านไป เอกสารเหล่านี้ได้กลายเป็นเอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์ ที่คนรุ่นใหม่ต่อมาจะต้องใช้เป็นหลักฐานในการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวในอดีต แม้แต่หนังสือประวัติศาสตร์หรือพระราชพงศาวดารต่าง ๆ ที่มาเขียนขึ้นในชั้นหลัง ที่นักประวัติศาสตร์ไทยรู้จักกันดี ก็ล้วนค้นคว้าเรียบเรียงขึ้นจากหลักฐานเอกสารจดหมายเหตุในยุคสมัยนั้นทั้งสิ้น หากมีเอกสารจดหมายเหตุจำนวนมากก็จะบันทึกได้ละเอียดลออลึกซึ้ง หากมีหลักฐานน้อย ก็ย่อมนิยายละเอียดน้อย เป็นธรรมดา

เอกสารจดหมายเหตุที่ให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวในอดีตของชาติหนึ่ง ๆ ไม่จำเป็นจะต้องบันทึกจัดทำขึ้นโดยคนในชาตินั้นเสมอไป ดังตัวอย่างเช่นเรื่อง “เมืองบางกอก” ซึ่งเป็นอีกชื่อหนึ่งของกรุงเทพมหานคร และท่านผู้ฟังทุกท่านคงจะจำได้ว่า ได้มีงานฉลองกรุงเทพมหานครที่ได้สร้างมาครบ ๒๐๐ ปี ไป เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ แต่ “เมืองบางกอก” อันเป็นที่ตั้งของกรุงเทพมหานคร มีอายุเก่ากว่านั้น เพราะจากหลักฐานทางโบราณคดี วัดโบราณจำนวนมากทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา อาทิ วัดประเสริฐสุทธารวาส วัดแจรงร้อน วัดบางฝ้าง วัดบางปะกอก ล้วนมีพระพุทธรูปขนาดใหญ่และมีสิ่งก่อสร้างภายในวัดที่มีทรวดทรงสันฐานสมัยอยุธยาทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม รายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะภูมิประเทศและการทำมาหากินของชาวบางกอกในครั้งนั้น มาปรากฏขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา ผู้เขียนได้ตรวจสอบเอกสารจดหมายเหตุเกี่ยวกับเมืองบางกอกแล้ว พบว่า เอกสารจดหมายเหตุของไทยมิได้กล่าวถึงไว้มากนัก ด้วยผู้บันทึกคงจะเห็นเป็นของธรรมดา แต่ในเอกสาร จดหมายเหตุของชาวต่างประเทศที่เข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยา ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับเมืองบางกอกไว้มากและกลายเป็นหลักฐานจดหมายเหตุที่สำคัญสำหรับการสอบค้นเรื่องเกี่ยวกับเมืองบางกอก

อนึ่ง คำว่า “บางกอก” นั้น บาง หมายถึงคลองตันหรือตำบลริมน้ำ และคงเป็นพื้นที่สวนมีต้นมะกอก อยู่มาก จึงเป็นที่มาของชื่อตำบลบางกอก

เอกสารจดหมายเหตุของไทยกล่าวถึงเมืองบางกอกไว้เพียงว่าอยู่ทางฝั่งตะวันออกของลำน้ำเจ้าพระยาเดิม ครั้นในรัชสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช (พุทธศักราช ๒๐๗๗-๒๐๘๙) โปรดให้ขุดคลองลัดที่ตำบลบางกอก เพื่อย่นระยะทางระหว่างกรุงศรีอยุธยากับทะเล บางกอกจึงกลายเป็นที่มีแม่น้ำไหลผ่านกลาง และเริ่มมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ขึ้น ในรัชกาลต่อมา คือในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พุทธศักราช ๒๐๙๑-๒๑๑๑) จึงโปรดให้ตั้งเป็นเมืองด่าน เรียกว่า “เมืองธนบุรีศรีมหาสมุทร”

อย่างไรก็ตาม ในเอกสารของชาวต่างประเทศที่เข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาไม่ว่าจะเป็นแผนที่ทะเล หรือ จดหมาย หนังสือโต้ตอบ ยังเรียกว่า “เมืองบางกอก” อยู่โดยตลอด ไม่เรียกเมืองธนบุรี จากเอกสารจดหมายเหตุของชาวต่างประเทศเหล่านี้ประมวลความรู้เกี่ยวกับเมืองบางกอกได้หลายด้าน เช่น

ความสำคัญของเมืองบางกอก

ในเอกสารชุดบันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ ๑๗ ซึ่งเป็นบันทึกของชาวต่างประเทศที่เข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยา ที่เก่าสุดเท่าที่สอบค้นได้ในปัจจุบันพ่อค้าชาวฮอลันดาได้เขียนบันทึกบรรยายเกี่ยวกับอาณาจักรสยามไว้ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๑๖๐-๒๑๖๑ ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ความตอนที่กล่าวถึงบางกอกนั้นมีว่า

“กรุงศรีอยุธยาตั้งอยู่ประมาณ ๑๕ องศาทางเหนือ ต้องเข้าแม่น้ำไปภายในแผ่นดินประมาณ ๒๐ ไมล์ฮอลันดา แม่น้ำนี้จัดอยู่ในประเภทแม่น้ำที่ดีที่สุดในย่านอินดีส ซึ่งสามารถให้เรือระวางหนักตั้งแต่ ๑๕๐ ถึง ๒๐๐ ลาส์ท กินน้ำลึกตั้งแต่ ๑๒ ถึง ๑๓ ฟุต ขึ้นไปเข้าจอดได้โดยสะดวก จากปากน้ำเข้าไป ๕ ไมล์เป็นที่ตั้งของเมืองล้อมรอบด้วยกำแพงมีชื่อว่า บางกอก ณ ที่นี้เป็นที่ตั้งของด่านภาษีแห่งแรกเรียกว่า ขนอบบางกอก ซึ่งเรือและสำเภาทุกล้าไม่ว่าจะมาจากชาติใดก็ตาม จะต้องหยุดจอดทอดสมอ และแจ้งให้ด่านนี้ทราบก่อนว่าจะเข้ามาเพื่อจุดประสงค์อันใด บรรทุกสินค้ามาจากไหน มีผู้ใดมากับเรือบ้าง และมีสินค้าอะไรบ้างที่บรรทุกมา ก่อนที่เรือเหล่านั้นจะล่องล้าหรือเดินทางเข้าไปกว่านั้น จากบางกอกขึ้นมาประมาณ ๑ ไมล์ มีด่านศุลกากรอีกแห่งหนึ่งเรียกว่า บ้านตะนาว ซึ่งเรือทุกลำที่จะขึ้นไปยังกรุงศรีอยุธยาจะต้องหยุดตรวจอีกครั้งหนึ่ง เพราะอยู่ในรัศมีไม่ไกลจากกรุงศรีอยุธยา กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองที่ล้อมรอบด้วยกำแพงหิน และมีแม่น้ำโอบไปโดยรอบ มีประชาชนอยู่อาศัยกันอย่างหนาแน่น กรุงศรีอยุธยาเป็นที่เจริญรุ่งเรืองสวยงาม เป็นที่เชิดหน้าชูตาของกรุงสยามตามแบบฉบับของเมืองในแถบตะวันออก

ในทำนองเดียวกัน เมื่อเรือจะกลับออกไป และเมื่อผ่านด่านภาษีที่บ้านตะนาวอีก ก็จะต้องหยุดทอดสมอเพื่อแจ้งให้ทราบว่าจะออกเดินทางไปไหน มีสินค้าสัมภาระและบรรทุกใครออกไปบ้าง ในเรื่องเกี่ยวกับระเบียบปฏิบัตินั้นผู้ที่ออกไปจะต้องได้รับหนังสือพระราชทานสำคัญเสียก่อน เรียกว่า ตรา หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ เอกสารใช้แทนหนังสือเดินทาง (ใบผ่าน) ซึ่งจะต้องนำไปแสดงที่ด่านภาษีที่บางกอก ซึ่ง ณ ที่นี้เรือจะต้องหยุดอีกครั้งหนึ่ง เพื่อจ่ายอากรแผ่นดินสำหรับเรือและสินค้า หากไม่ปฏิบัติตามนี้แล้ว ไม่ว่าจะ เป็นนายเรือหรือเจ้านายอื่น ๆ ก็ตาม จะถูกยึดเรือทันที”

บางกอกเป็นเมืองด่านที่สำคัญแต่แรกตั้งจนตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยา

ลักษณะภูมิประเทศเมืองบางกอก

นายเซอร์วาเลีย เดอโซมมอนด์ ราชทูต ของสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีในพุทธศักราช ๒๒๒๘ แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช บันทึกจดหมายเหตุไว้ว่า

“เมืองบางกอกเป็นหัวเมืองหนึ่งของพระเจ้าแผ่นดินสยาม ตั้งอยู่ริมแม่น้ำห่างจากทะเล ๒๔ ไมล์... เดินทางจากอยุธยาบางกอกทางเรือ ใช้เวลาประมาณ ๑๒ ชั่วโมง (ออกจากอยุธยาเวลา ๕ โมงเย็น) ถึงบางกอกรุ่งขึ้นเวลาเช้า... เวลาเช้าเดินทางออกจากบางกอก ถึงปากอ่าวเวลา ๔ โมงเย็น”

แม่น้ำเจ้าพระยาในฤดูน้ำหลากนั้นไหลเชี่ยวจัด ดังปรากฏในบันทึกหมายเหตุของนายเซเบิร์ต ซึ่งเดินทางเข้ามาในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ระหว่างพุทธศักราช ๒๒๓๐-๒๒๓๑ ว่า

“ได้ไปปรึกษากับมองซิเออร์เดอวอตรีครู ถึงเรื่องที่จะพาเรือรบเข้าไปในลำแม่น้ำจนถึงบางกอก มองซิเออร์เดอวอตรีครู จึงได้ตอบว่า การที่จะพาเรือเข้าไปในลำแม่น้ำในฤดูนี้ทำไม่ได้ เพราะน้ำในแม่น้ำกำลังท่วมตลิ่งและไหลเชี่ยวแรงมาก ถึงน้ำทะเลจะขึ้นก็ยังไม่พอทานกำลังกระแสเชี่ยวในลำแม่น้ำได้ และถ้าเรือเล็ก ๆ จะขึ้นไปตามลำแม่น้ำแล้วก็ต้องทิ้งสมอลง และกว่านสมอนั้นพาเรือขึ้นไปทีละน้อย ๆ ซึ่งจะเป็นการกินเวลาไม่ต่ำกว่า ๑๕ วัน เพราะระยะตั้งแต่ด่านภาษีซึ่งตั้งอยู่ที่ปากน้ำถึงบางกอกนั้น เป็นระยะไกลถึง ๑๐ ไมล์”

การทำมาหากินของชาวบางกอก

พื้นที่บางกอกนั้นเป็นที่ราบลุ่ม พื้นดินอุดมทำสวนทำนาได้ดี โดยเฉพาะสวนผลไม้ นายเดอลาลูแบร์ ได้บันทึกไว้ในหนังสือราชอาณาจักรสยาม หรือจดหมายเหตุลาลูแบร์ ว่า

“สวนผลไม้ที่บางกอกนั้นมีอาณาบริเวณยาวไปตามชายฝั่งแม่น้ำ โดยทวนขึ้นไปสู่เมืองสยาม (หมายถึงกรุงศรีอยุธยา) ถึง ๔ ลี้ กระทั่งจรดตลาดขวัญ ทำให้เมืองหลวงแห่งนี้อุดมสมบูรณ์ไปด้วยผลอาหาร ซึ่งคนพื้นเมืองชอบบริโภคกันนักหนา หมายถึงผลไม้นานาชนิดเป็นอันมาก”

บันทึกของนายยอช ไวต์ พ่อค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ที่เข้ามาทำการค้า ณ กรุงศรีอยุธยา เมื่อพุทธศักราช ๒๒๒๑ กล่าวว่า

“หมากนั้นมีที่สวนสำหรับเป็นที่เพาะปลูก ในระหว่างเมืองนนทบุรีและปากน้ำใกล้เมืองบางกอก ในสวนเหล่านี้เก็บได้ปีหนึ่งประมาณ ๒๕,๐๐๐ หาบ”

บาทหลวงดาซาร์ด บันทึกไว้ในจดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ ๒ ซึ่งเข้ามาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อพุทธศักราช ๒๒๓๐-๒๒๓๑ ว่า

“และโดยที่บางกอกเป็นเมืองสวนของประเทศสยาม ซึ่งมีผลไม้รสเยี่ยมทั่วราชอาณาจักรมาร่วมกันอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ เขาจึงนำมาให้เป็นของกำนัลแก่เราแข่งหนึ่ง”

ลักษณะตัวเมืองบางกอก

ที่ทำการของเจ้าเมืองบางกอกนั้นตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา และจากบันทึกของพ่อค้าชาวฮอลันดา ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมที่กล่าวถึงข้างต้น ได้ระบุไว้ว่า บางกอกเป็นเมืองที่มีกำแพงล้อมรอบ สิ่งก่อสร้างที่สำคัญของเมืองซึ่งมีบันทึกหลักฐานไว้ทั้งเอกสารหมายเหตุของไทย และของชาวต่างประเทศ คือตึกที่พักรับรองสำหรับบุคคลสำคัญ กับป้อมสองฟากแม่น้ำ

นายอาดัม เดนตัน พ่อค้าชาวอังกฤษได้เขียนจดหมายถึงบริษัทอินเดียตะวันออกที่ปัตตานี เล่าถึงการเดินทางไปยังกรุงศรีอยุธยา เมื่อเดือนสิงหาคม พุทธศักราช ๒๑๖๕ ว่า

“วันที่ ๑๗ ข้าพเจ้าพร้อมด้วยล่ามชาวพื้นเมืองได้ออกเดินทางล่องเรือไปตามลำน้ำ ขึ้นไปทางเหนือประมาณ ๒๐ ไมล์ จึงได้มาถึงเมืองที่มีชื่อว่า บางกอก เจ้าเมืองบางกอกได้ออกมาต้อนรับคณะของเราเป็นอย่างดี และได้กรุณาจัดหาเสบียงสัมภาระของกินของใช้ที่จำเป็นมาให้ด้วย...ในการนี้เจ้าเมืองได้จัดตึกสามชั้นให้เราอยู่ เป็นตึกค่อนข้างใหญ่ ยาว ๗ ฟาธอม และกว้าง ๕ ฟาธอม เป็นที่ที่นาอยู่และสะดวกสบายมาก”

หลังจากนั้นเป็นเวลาร่วม ๑๐๐ ปี ในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช บันทึกของชาวต่างประเทศที่เดินทางเข้ามาก็ยังระบุว่า มีตึกที่พักรับรองก่ออิฐถือปูนอยู่ ซึ่งอาจเป็นตึกหลังเดียวกันนี้หรือสร้างขึ้นใหม่แทนอาคารหลังเดิม ซึ่งชำรุดหักพังไปแล้วก็ได้

ป้อมบางกอก

ป้อมบางกอกนั้นเป็นสถานที่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์มาโดยตลอดนับแต่แรกสร้างจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

โดยที่ภูมิสถานของเมืองบางกอกนั้น เป็นที่ตั้งหัวโค้งเลี้ยวของแม่น้ำ ในต้นแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จึงได้มีการเล็งเห็นความสำคัญของบางกอกขึ้นอีกประการหนึ่งว่า นอกจากตั้งอยู่ริมแม่น้ำระหว่างปากน้ำกับกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นเมืองด่านสำคัญทางการค้าแล้ว ชัยภูมิของเมืองยังมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์อีกด้วย

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาได้บันทึกไว้ว่า เจ้าพระยาวิไชยเณทร์เป็นผู้ดำริเกี่ยวกับการสร้างป้อมขึ้นที่เมืองบางกอก และได้นำความกราบบังคมทูลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ขอให้สร้างป้อมขึ้นที่บางกอกไว้ทั้งสองฟากแม่น้ำ และทำสายโซ่ใหญ่ซึ่งขวางน้ำตลอดถึงกันทั้งสองฟาก สำหรับป้องกันศัตรูที่จะมีมาทางทะเล สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงเห็นชอบด้วย และโปรดให้เจ้าพระยาวิไชยเณทร์เป็นแม่กองก่อสร้างป้อมบางกอก หรือที่ในพระราชพงศาวดารบางฉบับ เรียกป้อมเมืองธนบุรีบ้าง ป้อมวิไชยเณทร์บ้าง แต่ในบทความนี้ จะเรียกว่าป้อมบางกอกเพียงชื่อเดียว เพื่อมิให้สับสน

ป้อมบางกอกที่เจ้าพระยาวิไชยเณทร์สร้างขึ้น มีลักษณะเป็นป้อมอิฐสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ มีสายโซ่ซึ่งขวางแม่น้ำระหว่างป้อม มีคนเชื้อชาติแขกบ้าง เชื้อชาติโปรตุเกสบ้าง เป็นผู้บังคับการป้อม มีทหารอาสาต่างชาติและทหารไทยรวมกันอยู่ประจำป้อมประมาณ ๔๐๐ คน หลังจากสร้างเสร็จ ป้อมบางกอกได้แสดงอานุภาพเต็มที่ในคราวเกิดกบฏมักกะสัน ด้วยฝ่ายกบฏพยายามนำเรือหนีมาถึงบางกอกก็แล่นต่อไปไม่ได้ ด้วยติดโซ่ซึ่งขวางแม่น้ำอยู่ จึงถูกจับกุมได้ทั้งหมด

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กรุงศรีอยุธยามีการติดต่อกับประเทศตะวันตกอย่างกว้างขวาง ทั้งในทางการทูตและการค้าขาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับฝรั่งเศส บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสโดยความสนับสนุนของรัฐบาล ก็ได้ขยายการค้าเข้ามายังราชอาณาจักรไทยโดยส่งนายบูโร เดลลังด์ มาเป็นผู้จัดตั้งเมื่อปีพุทธศักราช ๒๒๒๓

เมื่อเรือเลอโวตูร์ของฝรั่งเศสพานายบูโร เดลลังด์ เดินทางมาถึงปากน้ำเจ้าพระยาในเดือนกันยายนพุทธศักราช ๒๒๒๓ ขณะเรือผ่านป้อมที่บางกอก ไทยได้สั่งให้มีการยิงสลุดต้อนรับ การยิงสลุดครั้งนี้มีเรื่องเกี่ยวพันถึงตำนานธงชาติไทยด้วย มีปรากฏในเอกสารจดหมายเหตุ ซึ่งฝ่ายฝรั่งเศสได้บันทึกเหตุการณ์ไว้ว่า

“เมื่อเรือเลอโวตูร์ได้มาถึงสันดอนเมืองสยาม มีรับสั่งว่าเมื่อเรือนี้แล่นผ่านป้อมที่บางกอก ให้ป้อมที่บางกอกยิงสลุดรับ เป็นธรรมเนียมมาช้านานแล้วที่เรือต่าง ๆ ของสยามมักจะชักธงฮอลันดา เพราะเหตุว่าคงจะมีคนรู้จักมากกว่าเป็นเรือค้าขาย และฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินสยามจนทุกวันนี้หาไม่ธงอย่างใดเป็นเครื่องหมายไม่ เจ้าเมืองบางกอกไม่รู้จะชักธงอะไร จึงได้ชักธงฮอลันดาขึ้น ก็ปัดันเรือเลอโวตูร์ให้คนมาบอกเจ้าเมืองบางกอกว่า ถ้าประสงค์จะให้เรือฝรั่งเศสสลุดป้อมแล้ว ก็ขอให้เอาธงฮอลันดาลงเสีย และถ้าไม่มีธงชาติอื่นจะชักแล้ว ก็ให้ชักธงอย่างใดอย่างหนึ่งก็แล้วแต่จะพอใจ เจ้าเมืองบางกอกจึงได้เอาธงฮอลันดาลงเสีย แล้วชักธงสีแดงขึ้นแทน”

ธงชาติไทยจึงได้ใช้ธงสีแดงต่อมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

จากนั้นการเจริญทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับฝรั่งเศสจึงได้เริ่มต้นขึ้นในปีพุทธศักราช ๒๒๒๘ สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้ทรงแต่งตั้งให้นายเซอวาลิเอร์ เดอโชมองต์ เป็นราชทูต และ

บาทหลวงเดอซวีเป็นอุปทูต เดินทางมายังกรุงศรีอยุธยา ได้มีการปรึกษาหารือระหว่างไทยกับฝรั่งเศสใน การที่จะสร้างป้อมใหม่ที่บางกอกให้ใหญ่โต ในที่สุดฝ่ายไทยได้ขอตัวเรือเอกเดอฟอร์แบง และนายช่าง เดอลามาร์ ซึ่งเดินทางมาพร้อมกับราชทูตเอาไว้รับราชการอยู่ในเมืองไทยเพื่อควบคุมการสร้างป้อมที่ บางกอกและทำแผนที่ ต่อมาเรือเอกเดอฟอร์แบง ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นออกพระศักดิ์สงคราม มีตำแหน่งเป็นผู้บังคับป้อมและเป็นเจ้าเมืองที่บางกอกด้วย

ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๒๓๐ สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศสทรงส่งราชทูตมาเมือง ไทยเป็นชุดที่ ๒ มีนายเดอลาลูแบร์ เป็นราชทูต พร้อมด้วยกองทหารฝรั่งเศสที่จะเข้ามาตั้งอยู่ในเมืองไทย มีนายพลเดส์ฟาร์ชเป็นผู้บังคับบัญชา กองทหารฝรั่งเศสนี้ ได้ขึ้นประจำอยู่ที่ป้อมมาบางกอกฝั่งตะวันออก ซึ่งกำลังสร้างใหม่ยังไม่แล้วเสร็จ (อยู่ระหว่างวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และปากคลองตลาดในปัจจุบัน)

นายเดอลาลูแบร์ได้ไปชมการก่อสร้างป้อมใหม่ด้วย โดยนายเซเบเรต์ได้บันทึกจดหมายเหตุ ไว้ว่า

“รุ่งขึ้นวันที่ ๒๐ ตุลาคม (พุทธศักราช ๒๒๓๐) เวลาเช้าได้ไปยังป้อมฝั่งตะวันออกโดยทางราชการ ป้อมได้ยิงปืนใหญ่ค้ำับทุกกระบอก มองซิเอร์เดส์ฟาร์ชก็ได้มาคอยรับอยู่ที่ริมตลิ่ง และกองทหารก็ถือ อาวุธเรียงรายเป็น ๒ แถวคอยต้อนรับทหารปอร์ดุเกสอยู่แถวหน้าปนกับทหารไทย จากนั้นจึงถึงกองทหาร ฝรั่งเศส ส่วนในป้อมเล็กสี่เหลี่ยมนั้นเต็มไปด้วยกองทหารไทยทั้งสิ้น

ในที่นี้ข้าพเจ้าจะดโมธิบายเล่าถึงป้อม เพราะถ้าจะดูตามแผนซึ่งได้ส่งมาพร้อมกับรายงานนี้ แล้วนั้น ก็อาจจะเข้าใจได้ว่าป้อมนั้นมีรูปร่างสัณฐานอย่างไร...จะต้องกล่าวความแต่ข้อเดียว ซึ่งหาไม่ปรากฏ ในแผนที่ไม่ คือว่าพื้นที่ดินในป้อมนี้เป็นเลนเป็นโคลน ถูกแดดหน้าก็แห้งแข็งเหมือนจะเป็นดินแข็งไปทั้งหมด แต่ครั้นขุดลงไปถึง ๖ ฟุตเท่านั้นก็เป็นเลนเป็นตมไปหมด เมื่อเอาท่อนเหล็กยาวตั้ง ๒๐-๒๕ ฟุตแทงลงไป ก็ไม่พบดินแข็งเลย ซึ่งพื้นที่ดินเป็นเช่นนี้ก็ตมต้องนับว่าเป็นพื้นที่เลวอย่างที่สุด”

ป้อมบางกอกฝั่งตะวันออกนี้สร้างเสร็จเรียบร้อยในเดือนพฤษภาคม พุทธศักราช ๒๒๓๑

อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาดังกล่าว ได้เกิดเหตุการณ์ยุ่งยากขึ้น เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ไกลเสด็จสวรรคต พระเพทราชาสามารถกุมอำนาจไว้ได้และไม่ต้องการให้มีกองทหารฝรั่งเศสมาตั้งอยู่ใน ราชอาณาจักรไทย จึงได้ส่งทหารไปขับไล่ฝรั่งเศสออกจากป้อมบางกอก กองทหารฝรั่งเศสต้องถอนกำลัง ออกจากป้อมบางกอกฝั่งตะวันตกมารวมกันอยู่ที่ป้อมปากตะวันออก ข้างทหารไทยก็เข้ายึดป้อมฝั่ง ตะวันตกไว้ เกิดต่อสู้กัน เหตุการณ์ครั้งนี้เป็นครั้งแรก และครั้งสุดท้ายที่ป้อมบางกอกฝั่งตะวันออกซึ่งเพิ่งจะ สร้างเสร็จได้ใช้ประโยชน์ในการสู้รบเอกสารจดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๕ จดหมายเหตุของ คณะบาทหลวงฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาครั้งสมัยรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์- มหาราช) ได้บันทึกไว้ว่า

“ทหารฝรั่งเศส... ได้ระเบิดปืนใหญ่ในป้อมฝั่งตะวันตก ๑๓ กระบอก และปืนกระบอกใดที่ระเบิด ไม่ได้ ก็เจาะรูเสียทุกกระบอก แล้วখনอาวุธลูกกระสุนดินดำซึ่งอยู่ในป้อมนี้ ย้ายไปอยู่ป้อมฝั่งโน้น (ฝั่ง- ตะวันออก) พอพวกฝรั่งเศสออกจากป้อมแล้วพวกไทยก็เข้าไปยึดป้อมไว้ พอนายพลเดส์ฟาร์ชเห็นว่าไทย เข้าไปอยู่ในป้อมแล้ว ก็ได้ส่งกองทหารฝรั่งเศสให้ไปตีเอาป้อมคืนมาจากไทย กองทหารไทยและฝรั่งเศส ได้สู้รบกันช้านาน ทหารฝรั่งเศสสู้ไม่ได้ จึงได้ถอยเข้าไปอยู่ในป้อมฝั่งตะวันออกและได้กระทำการร้ายต่าง ๆ เป็นอันมาก ฝ่ายพระเจ้ากรุงสยามทรงพระราชดำริว่า พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสคงจะไม่ทรงทราบที่นายพล

กับกองทหารได้ทำการอย่างไร ทรงเห็นว่าถ้าจะให้กองทหารไทยทำการสู้รบโดยเต็มฝีมือ ก็จะเกิดบาดหมางในพระราชไมตรี จึงเป็นแต่มีพระราชโองการสั่งให้ทำป้อมเล็ก ๆ และคูรอบป้อมใหญ่ และให้ทหารรักษาไว้ให้มั่นคง ทั้งทางบกและทางเรือ และให้คอยป้องกันอย่าให้พวกฝรั่งเศสออกจากป้อมได้...”

ต่อมาเมื่อนายพลเดส์ฟาร์ซและสมเด็จพระเพทราชาสามารถเจรจาสงบศึกกันได้ กองทหารฝรั่งเศสก็ยินยอมถอนตัวออกไปจากเมืองไทยโดยสิ้นเชิง

ครั้นจากสมเด็จพระเพทราชาได้ขึ้นเสวยราชย์ ได้โปรดให้รื้อป้อมบางกอกฝั่งตะวันออกเสีย ด้วยทรงเห็นว่าสร้างใหญ่โตเกินกำลังทหารไทยจะรักษาไว้ได้ คงเหลือแต่ป้อมบางกอกฝั่งตะวันตก ซึ่งต่อมาเรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่า “ป้อมวิไชยนทร์” จนกระทั่งในสมัยกรุงธนบุรี เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกอบกู้อิสรภาพสำเร็จและโปรดให้ตัดแปลงบริเวณป้อมเป็นพระตำหนักที่ประทับจึงโปรดเกล้า ๆ ให้ขนานชื่อป้อมใหม่ว่า “ป้อมวิไชยประสิทธิ์”

เมื่อสิ้นกรุงศรีอยุธยาแล้ว เมืองบางกอกได้กลายเป็นราชธานีของราชอาณาจักรไทยในชื่อกรุงธนบุรี ต่อมาจึงเป็นกรุงเทพมหานครในปัจจุบัน

เอกสารจดหมายเหตุที่เกี่ยวกับเมืองบางกอกที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ส่วนที่เป็นบันทึกของชาวต่างประเทศ กรมศิลปากรได้จัดหาต้นฉบับมาแปลเป็นภาษาไทยและจัดพิมพ์เผยแพร่แล้วทั้งหมดส่วนที่เป็นใบบอก หมายถึงรับสั่ง แผ่นที่ แผ่นผังและเอกสารจดหมายเหตุอื่น ๆ มีเก็บรักษาไว้ทั้งที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ และหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งส่วนใหญ่ก็ได้จัดพิมพ์เผยแพร่แล้วเช่นกัน ท่านผู้ฟังที่สนใจเรื่องราวในอดีตอันเป็นมรดกของชาติจะสามารถศึกษาค้นคว้าได้โดยสะดวก

มรดกหัตถกรรมของไทย

เรียบเรียงโดย นายวิบูลย์ ลี้สุวรรณ

สิ่งที่จะนำมาเสนอท่านผู้ชมในวันนี้ เป็นเรื่องที่น่าสนใจจะใกล้ตัวเรา เพราะเป็นเรื่องราวของสิ่งของเครื่องใช้ที่เราใช้สอยกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ เป็นสิ่งที่ผลิตหรือสร้างขึ้นด้วยฝีมือมนุษย์ที่เราเรียกว่า “หัตถกรรม”

แต่ก่อนที่เราจะคุยกันในรายละเอียด อยากให้ทำความเข้าใจกับคำว่า “หัตถกรรม” เสียก่อนว่า หมายถึงอะไร และมีวิวัฒนาการมาอย่างไร

หัตถกรรมคืออะไร คำตอบที่สั้นที่สุด “หัตถกรรม” คือสิ่งที่สร้างขึ้นทำขึ้นด้วยมือมนุษย์ และถ้าจะถามต่อไปว่า มนุษย์สร้างหัตถกรรมขึ้นทำไม ก็ตอบว่าสร้างขึ้นเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวันเพื่อช่วยให้การดำรงชีวิตของมนุษย์ดีขึ้น ซึ่งดูจะเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์ที่จะต้องพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนดีขึ้นเสมอ ดังนั้น เมื่อเรามองย้อนไปในอดีต จะเห็นว่า ความคิดในการประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ของมนุษย์นั้นเริ่มมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว และงานหัตถกรรมชิ้นแรกของมนุษย์น่าจะ ได้แก่ มนุษย์หินหรือมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์เมื่อหลายหมื่นหลายแสนปีมาแล้วนำหินกรวด หรือหินแม่น้ำมาแกะเป็นเครื่องมือสำหรับตัดหรือสับ โดยการใช้หินทุบกะเทาะปลายข้างหนึ่งให้แหลม เพื่อใช้ทุบหรือกะเทาะผลไม้เปลือกแข็งหรือสิ่งอื่น ๆ ให้แตกหรือแยกจากกัน

เครื่องมือหินกะเทาะนี้ พบในที่หลายแห่งในประเทศไทย โดยเฉพาะบริเวณจังหวัดกาญจนบุรีนั้น พบในหลายท้องที่ แสดงว่าบริเวณนั้นเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์มาก่อน เครื่องมือหินกะเทาะ ควรจะถือว่าเป็นหัตถกรรมเก่าแก่ที่สุดของมนุษย์ เพราะเป็นสิ่งที่มนุษย์ใช้ความคิดและมือเปลี่ยนแปลงรูปร่างของวัตถุจากธรรมชาติให้มีรูปร่างผิดแปลกไปจากเดิม เพื่อใช้เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ อย่างง่าย ๆ

จากเครื่องมือหินกะเทาะที่ทำขึ้นอย่างง่าย ๆ นี้ มนุษย์ได้พัฒนาเครื่องมือเครื่องใช้ให้มีคุณภาพดี มีประสิทธิภาพในการใช้สอยให้ดีขึ้นมาเป็นลำดับจากเครื่องมือหินกะเทาะ เป็นขวานฟ้า จนถึงขวานโลหะ หอก มีด พร้า เป็นต้น

ในขณะเดียวกันมนุษย์ยุคต่อ ๆ มา ก็ประดิษฐ์คิดเครื่องมือเครื่องใช้ที่เป็นงานหัตถกรรมขึ้นใช้สอยในชีวิตประจำวันขึ้นอีกหลายชนิด เช่น เครื่องจักสาน ซึ่งสานจากเถาวัลย์ ตันกก ใบมะพร้าว เป็นภาชนะสำหรับใส่สิ่งของประเภท กระบุง ตะกร้า และเครื่องปูลาด สำหรับรองนั่งรองนอน รู้จักประดิษฐ์คิดทำเครื่องปั้นดินเผาเป็น หม้อน้ำ หม้อหุงต้ม เป็นต้น

หัตถกรรมประเภทเครื่องปั้นดินเผาช่วยให้มนุษย์รู้จักหุงต้มอาหารให้สุกเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตมนุษย์ขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง หัตถกรรมเก่าแก่ประเภทนี้ได้รับการพัฒนาเรื่อยมาตามสังคมมนุษย์และเป็นหลักฐานสำคัญที่สะท้อนให้เห็นความเจริญก้าวหน้าทางหัตถกรรมและเทคโนโลยีได้ดีเพราะเป็นงานหัตถกรรมที่ทำ ทำสืบต่อกันเรื่อยมาทุกยุคทุกสมัย ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์หลายพันปีมาแล้วจนถึงทุกวันนี้

เครื่องปั้นดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทยที่รู้จักกันดีคือ “เครื่องปั้นดินเผาก่อนประวัติศาสตร์บ้านเชียง” จากแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์บ้านเชียง ตำบลบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ซึ่งพบเครื่องปั้นดินเผาแบบต่าง ๆ และเครื่องมือเครื่องใช้โลหะเป็นจำนวนมาก แสดงว่ามนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่อาศัยอยู่ในบริเวณบ้านเชียงมีความสามารถในการสร้างงานหัตถกรรมประเภทเครื่องปั้นดินเผา และหัตถกรรมโลหะเป็นอย่างดี

ประวัติศาสตร์ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ เครื่องปั้นดินเผาได้รับการพัฒนาขึ้นมาอีก ระดับหนึ่ง มีการเคลือบผิวด้วยน้ำยาเคลือบ ทำให้ได้เครื่องปั้นดินเผาที่มีผิวแกร่ง น้ำซึมผ่านไม่ได้ เช่น เครื่องเคลือบจากเตาเผาต่าง ๆ ในจังหวัดบุรีรัมย์

เครื่องปั้นดินเผาเป็นหัตถกรรมที่ได้รับการพัฒนาให้มีคุณภาพดีขึ้นโดยลำดับ และเมื่อคนไทยรวมตัวกันเป็นอาณาจักรสุโขทัยในพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๒๐ นั้น เครื่องปั้นเผาก็เป็นหัตถกรรมสำคัญของยุคสมัย ได้รับการยกย่องว่ามีคุณภาพดีมีความสวยงามเป็นเลิศเป็นที่รู้จักกันทั่วไปคือ เครื่องสังคโลก ซึ่งเป็นเครื่องปั้นดินเผาของสุโขทัยที่เชื่อว่าการผลิตกันเป็นหัตถอุตสาหกรรม ส่งเป็นสินค้าออกไปขายยังในเอเชียหลายประเทศ เช่น อินโดนีเซีย ญี่ปุ่น ที่เดียว

ท่านผู้ชมครับ งานหัตถกรรมเหล่านี้ สร้างขึ้นด้วยความคิดสร้างสรรค์และมีฝีมือมนุษย์ที่ได้รับการพัฒนาเรื่อยมา จากกรรมวิธีง่าย ๆ ไม่ซับซ้อนมากนัก ซึ่งมนุษย์อาจจะทำขึ้นใช้ในครอบครัวหรือกลุ่มชนเล็ก ๆ ก่อนแล้วจึงขยายการผลิตจนเป็นหัตถอุตสาหกรรมส่งไปขายยังต่างชุมชน ต่างบ้านต่างเมือง

สิ่งที่น่าสังเกต คือ การทำงานหัตถกรรมต่าง ๆ นั้น จะทำเพื่อใช้สอยในครัวเรือน ตามแบบแผนที่สืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษ ตามชนบประเพณี ความเชื่อและวัฒนธรรมของกลุ่มชน ทำให้งานหัตถกรรมของแต่ละกลุ่มชนมีเอกลักษณ์เฉพาะตนแตกต่างกันไปเราเรียกหัตถกรรมเหล่านี้ว่า “หัตถกรรมพื้นบ้าน”

หัตถกรรมพื้นบ้านของไทยนั้นเป็นเครื่องมือเครื่องใช้สำคัญของชาวชนบท เป็นเครื่องมือเครื่องใช้พื้นฐานในการดำรงชีวิตของชาวบ้านที่สร้างขึ้นตามสภาพการดำรงชีวิต ตามสภาพภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม และชนบประเพณีของคนไทยและเป็นมรดกพื้นบ้านพื้นเมืองของคนไทยที่มีอยู่มากมายหลายประเภท มีรูปแบบ ที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเองต่างไปจากหัตถกรรมพื้นบ้านของชาติอื่น ๆ

หัตถกรรมพื้นบ้านของเราแต่ละประเภท แต่ละชนิดล้วนน่าสนใจทั้งสิ้น และหัตถกรรมพื้นบ้านเหล่านี้ มีคุณค่าในด้านต่าง ๆ มากมาย ตั้งแต่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือนของชาวชนบทที่สะท้อนสภาพการดำรงชีวิตอาชีพของผู้ใช้

หัตถกรรมประเภทต่าง ๆ ทั้งหมดนี้ เป็นเพียงตัวอย่างที่นำมาให้ชมในช่วงเวลาอันจำกัด ความจริงแล้ว หัตถกรรมพื้นบ้านของไทยเราที่มีความสวยงามและน่าสนใจยังมีอีกมากมายเหลือเกิน คิดว่าหัตถกรรมพื้นบ้านที่ท่านได้ชมไปแล้ว คงทำให้เห็นว่า หัตถกรรมพื้นบ้านเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งของไทยเรา เป็นมรดกของประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ ซึ่งน่าจะได้รับการอนุรักษ์เก็บรักษาไว้เพื่อประโยชน์ทางการศึกษาของเยาวชนในอนาคตเสียद्याที่บ้านเรายังไม่มีพิพิธภัณฑ์เก็บสะสม หัตถกรรมพื้นบ้านโดยตรงทำให้สิ่งที่มีค่าเหล่านี้ โดยเฉพาะหัตถกรรมโบราณที่มีไม่ทำกันในปัจจุบัน ถูกชาวต่างชาติซื้อนำออกไปนอกประเทศเสียมาก เพราะเราไม่ใคร่เห็นความสำคัญ แท้ที่จริงแล้ว เป็น สิ่งมีค่าอย่างยิ่งในการศึกษาหาความรู้ทางวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตของคนไทย

หวังว่า วันหนึ่งข้างหน้าเราจะมีผู้ที่เห็นคุณค่าของมรดกหัตถกรรมพื้นบ้านแล้วคิดทำพิพิธภัณฑ์ หรือศูนย์ศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมพื้นบ้านเก็บรักษาหัตถกรรมพื้นบ้านไว้ให้เยาวชนได้ศึกษาหาความรู้กัน ก่อนที่ของดี ๆ ที่เป็นมรดกไทยเหล่านี้จะเสื่อมสูญหรือเปลี่ยนแปลงไปเสียหมด

ท้ายที่สุดนี้ หวังว่าท่านผู้ชมคงได้รับสาระและมองเห็นคุณค่าของหัตถกรรมพื้นบ้านของไทย เราบ้างพอสมควร

